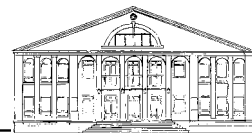

Право та державне управління

Збірник наукових праць

Головний редактор:

А. О. Монаєнко, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Редакційна колегія:

Ю. В. Абакумова, д.ю.н., професор
Н. В. Авраменко, д.держ.упр., доцент
О. М. Бандурка, д.ю.н., професор, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України
Т. М. Безверхнюк, д.держ.упр., професор
М. М. Білінська, д.держ.упр., професор
В. Г. Бодров, д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України
М. В. Болдуєв, д.держ.упр., професор
С. К. Бостан, д.ю.н., професор
О. П. Гетманець, д.ю.н., професор
В. В. Городовенко, д.ю.н., доцент, Заслужений юрист України
Н. О. Гугорова, д.ю.н., професор, Академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України
С. Ф. Денисов, д.ю.н., професор
Т. А. Денисова, д.ю.н., професор, Заслужений юрист України
А. О. Дегтяр, д.держ.упр., професор
О. В. Долгальова, д.держ.упр., професор
В. П. Ємельянов, д.ю.н., професор
Д. М. Єрмоленко, д.ю.н., професор
Т. А. Занфірова, д.ю.н., професор, Заслужений юрист України
О. М. Іваницька, д.держ.упр., професор
В. А. Ільяшенко, д.держ.упр., професор
А. В. Іщенко, д.ю.н., професор
Н. С. Карпов, д.ю.н., професор, полковник міліції
О. В. Кіктенко, д.держ.упр., доцент
О. Г. Колб, д.ю.н., професор
Т. А. Краченко, д.держ.упр., професор
І. Є. Криницький, д.ю.н., доцент, старший науковий співробітник
О. І. Крюков, д.держ.упр., професор
М. П. Кучерявенко, д.ю.н., професор, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України,
 Заслужений діяч науки і техніки України
М. А. Латинін, д.держ.упр., професор
Т. А. Латковська, д.ю.н., професор
О. М. Литвинов, д.ю.н., професор
В. Г. Лукашевич, д.ю.н., професор, Заслужений юрист України
Є. Д. Лук'янчиков, д.ю.н., професор
В. К. Матвійчук, д.ю.н., професор
Р. С. Мельник, д.ю.н., професор
А. В. Мерзляк, д.держ.упр., професор
О. Г. Мордвінов, д.держ.упр., професор
С. О. Мосьондз, д.ю.н., доцент
З. О. Надюк, д.держ.упр., доцент
В. М. Огаренко, д.держ.упр., професор
В. М. Пальченкова, д.ю.н., професор
П. С. Покатаєв, д.держ.упр., доцент
О. В. Покатаєва, д.ю.н., д.е.н., професор
Н. Ю. Пришва, д.ю.н., професор
О. П. Рябчинська, д.ю.н., професор
Л. А. Савченко, д.ю.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України
О. Ю. Синявська, д.ю.н., професор, Заслужений юрист України
О. В. Солдатенко, д.ю.н., професор, старший науковий співробітник
В. М. Трубников, д.ю.н., професор
В. А. Устименко, д.ю.н., професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України
П. В. Хряпінський, д.ю.н., професор
В. Д. Чернадчук, д.ю.н., професор
О. І. Черниш, д.держ.упр., професор
Н. Я. Якимчук, д.ю.н., професор
Д. Т. Бікулов, к.держ.упр., доцент
Т. В. Кошова, к.держ.упр., провідний спеціаліст Запорізької торгово-промислової палати
О. В. Прудивус, к.ю.н., доцент
В. І. Шамілов, к.е.н., президент Запорізької торгово-промислової палати

Іноземні члени редакційної колегії:
Г. Ю. Бистров, д. ю. н., професор (Російська Федерація)
Б. Єлчич, доктор наук, професор (Хорватія)
О. Ю. Грачова, д. ю. н., професор (Російська Федерація)
М. В. Сенцова (Карасьова), д. ю. н., професор, Заслужений працівник вищої школи Росії (Російська Федерація)
О. П. Овчинникова, д. е. н., професор (Російська Федерація)
О. Хорват-Лончарич, доктор наук, професор (Хорватія)
Ю. М. Осипов, д. е. н., професор (Російська Федерація)
С. О. Пелих, д. е. н., професор (Республіка Білорусь)
Е. Д. Соколова, д. ю. н., професор (Російська Федерація)
В. С. Фатєєв, д. е. н., професор (Республіка Білорусь)
Х. Арбутіна, доктор наук, професор (Хорватія)
О. А. Ялбулганов, д. ю. н., професор (Російська Федерація)

виходить 4 рази на рік

Збірник наукових праць
включено до переліку фахових видань
з юридичних наук та державного управління
згідно з постановою президії ВАК України
від 23.02.2011 р. № 1-05/2

Засновники:

**Класичний приватний університет,
Запорізька торгово-промислова палата**
Свідоцтво Державного комітету інформаційної
політики, телебачення та радіомовлення України
про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації
Серія КВ № 17197-5967Р від 16.11.2010 р.

Видавець:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету телебачення
та радіомовлення України
про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3321 від 25.11.2008 р.

Журнал ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
23 грудня 2015 р., протокол № 4

Усі права захищені. Повний або частковий передрук
і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції.

При передрукуванні обов'язкове посилання на видання:
Право та державне управління : збірник наукових праць /
[за ред. А. О. Монаєнко]. – Запоріжжя : КПУ, 2016. –
№ 1 (22). – 102 с.

Редакція не завжди поділяє думку автора
і не відповідає за фактичні помилки, яких він припустився.

Редагування: А. О. Бессараб
Технічне редагування та комп'ютерна верстка:
О. В. Дрига
Дизайн обкладинки: Я. В. Зоська

Адреса редакції:
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70Б.
Телефони/факс: (0612) 20-10-06, 63-99-73

Здано до набору 24.11.2015 р.
Підписано до друку 15.01.2016 р.
Формат 60×84/8. Різографія. Тираж 300 р.
Замовлення № 54-16Ж.

Виготовлено на поліграфічній базі
Класичного приватного університету

ЗМІСТ

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

<i>А. М. Апаров, В. В. Лобченко</i> АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ	3
---	---

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

<i>Є. С. Маринчак</i> ЦЕНТР ЖИТТЄВИХ ІНТЕРЕСІВ ЯК ТІСНІ ОСОБИСТІ ЧИ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ З ДЕРЖАВОЮ.....	10
<i>Н. С. Пудрик</i> ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОДАТКОВО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	16
<i>В. Д. Чернадчук</i> ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА ОПОДАТКУВАННЯ ПОДАТКОМ НА ПРИБУТОК В УКРАЇНІ	20
<i>Б. А. Яськів</i> ГРОШОВИЙ ОБІГ У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО ПРАВА	25

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

<i>Ю. В. Абакумова</i> КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	32
<i>О. В. Тимченко</i> ОСОБЛИВОСТІ СПОСОБІВ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ ЗАБРУДНЕННЯ МОРЯ ТА СПЕЦИФІКА СЛІДОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ, ДЕТЕРМІНОВАНОЇ НЕГАТИВНИМИ НАСЛІДКАМИ.....	42
<i>П. В. Хряпінський</i> ДОБРОВІЛЬНІСТЬ ЯК ОБОВ'ЯЗКОВА ОЗНАКА ПОЗИТИВНОЇ ПОСТКРИМІНАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В ПРИПИСАХ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ЩОДО ЗВІЛЬНЕННЯ ОСОБИ ВІД ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	47

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

<i>Р. М. Богачев</i> ПЕРЕТВОРЕНІ ФОРМИ ПРОЦЕСІВ САМООРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ: РАЦІОНАЛЬНІ ТА ІРРАЦІОНАЛЬНІ	55
<i>С. В. Заболотна</i> ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА МЕХАНІЗМИ РЕФОРМУВАННЯ	63
<i>Є. О. Коваленко</i> МЕТОДОЛОГІЯ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ.....	70
<i>Т. П. Козарь</i> МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІДКРИТОЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ	76
<i>О. Ш. Тонне</i> МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОСВІТИ ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....	80

РЕГІОНАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

<i>Г. В. Бритова</i> ІНВЕСТИЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОЗКРИТТЯ ВНУТРІШНЬОГО ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ	88
<i>Н. В. Щербак</i> ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ	94

НАУКОВІ ЗАХОДИ

ІІІ МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ "ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНИХ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА МЕНЕДЖМЕНТУ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА"	100
---	-----

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.91

А. М. Апаров

доктор юридичних наук, доцент

В. В. Лобченко

Київська державна академія водного транспорту
імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті досліджено актуальні питання способів захисту ділової репутації суб'єктів господарювання в Україні, а також можливі шляхи вдосконалення чинного законодавства України у сфері захисту ділової репутації суб'єктів господарювання.

Ключові слова: недобросовісна конкуренція, ділова репутація, Антимонопольний комітет України, неправомірне використання позначень, неправомірне використання товару іншого виробника, копіювання зовнішнього вигляду виробу, порівняльна реклама.

Відповідно до ст. 42 Конституції України, кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Держава забезпечує захист конкуренції в підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція [1]. Інститут захисту ділової репутації в господарському праві має специфічний характер, оскільки ділова репутація – це фактично найважливіший нематеріальний актив господарюючого суб'єкта. На сьогодні існує багато проблем у сфері захисту ділової репутації суб'єктів господарювання, які потребують свого негайного вирішення, і лише оперативне, своєчасне вирішення, зокрема цієї проблеми, дасть Україні змогу стати повноправним учасником угоди про асоціацію з Європейським Союзом.

Мета статті – дослідити актуальні проблемні питання захисту ділової репутації суб'єктів господарювання в Україні та запропонувати можливі шляхи їх вирішення.

Як зазначає І. Ф. Коваль, ділова репутація найчастіше стає об'єктом посягань з боку недобросовісних конкурентів. Практика органів Антимонопольного комітету України, які здійснюють позасудовий захист права на ділову репутацію, свідчить, що справи про неправомірне використання ділової репутації суб'єктів господарювання становлять більшість справ про недобросовісну конкуренцію, розглянутих цим органом [10], а цей факт, у свою чергу, свід-

чить про актуальність проблеми, яку слід терміново вирішувати.

Цю проблематику в різний час досліджували такі науковці, як О. О. Бакалінська, О. А. Бурбело, І. Ф. Коваль, Т. Г. Удалов, О. В. Ярешко та ін.

О. О. Бакалінська вважає *діловою репутацією* оцінку професійних якостей, набутих протягом тривалого часу, суспільну оцінку діяльності господарюючого суб'єкта, а також його продукції (товарів, робіт, послуг) [11].

На думку О. В. Ярешко, *ділова репутація* – це особисте нематеріальне благо, яке уособлює усталену думку суспільства про якість та результати регулярної професійної суспільно значущої діяльності, яку проводить фізична чи юридична особа, незалежно від виду діяльності та отримання прибутку [12].

Легальне визначення цього поняття наведено в ст. 2 Закону України "Про банки і банківську діяльність", де вказано, що *ділова репутація* – відомості, зібрані Національним банком України, про відповідність діяльності юридичної або фізичної особи, у тому числі керівників юридичної особи та власників істотної участі в такій юридичній особі, вимогам закону, діловій практиці та професійній етиці, а також відомості про порядність, професійні та управлінські здібності фізичної особи [8].

Як бачимо з вищевикладеного, ділова репутація відіграє важливу економіко-правову роль у діяльності суб'єкта господарювання, оскільки відображає суспільну узагальнену думку з приводу такого суб'єкта

та його діяльності загалом. Крім цього, необхідно також чітко відмежовувати поняття "імідж" та власне саме поняття "ділова репутація", бо хоча вони й здаються на перший погляд синонімами, але насправді є дещо різними за змістом. Імідж – це поняття, на наш погляд, поверхове, досить часто його зміст може бути наповнений штучно, зокрема шляхом реклами, без підкріплення конкретними справами та здобутками, а репутацію формують роками конкретної діяльності суб'єкта господарювання, вона відображає достовірну інформацію про статус того чи іншого господарюючого суб'єкта в суспільстві й підкріплюється зазвичай його реальними справами та самою діяльністю.

На нашу думку, можна навести таке визначення ділової репутації: це найважливіший нематеріальний актив підприємства, який відображає об'єктивізовану думку суспільства та узагальнює відомості, зібрані в томі числі різними уповноваженими органами державної влади або установами зі спеціальним статусом, про діяльність того чи іншого суб'єкта господарювання, незалежно від його форми власності, мети та виду діяльності, а також відомості про відповідність такої діяльності юридичної або фізичної особи – підприємця та керівників юридичної особи й власників істотної участі в такій юридичній особі вимогам закону, діловій практиці, професійній етиці, відомості про порядність, професійні та управлінські здібності фізичної особи – підприємця, керівників юридичної особи та власників істотної участі в такій юридичній особі.

Стаття 201 ЦКУ передбачає, що особистими немайновими благами, які охороняються цивільним законодавством, є: здоров'я, життя; честь, гідність і ділова репутація; ім'я (найменування); авторство; свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, а також інші блага, які охороняються цивільним законодавством [3]. У ст. 94 ЦКУ зазначено особисті немайнові права юридичної особи, які підлягають правовій охороні: юридична особа має право на недоторканність її ділової репутації, на таємницю кореспонденції, на інформацію та інші особисті немайнові права, які можуть їй належати [3].

Зміст цивільно-правового захисту честі, гідності та ділової репутації становлять правовідносини, у яких потерпіла сторона наділена правом вимагати в судовому порядку спростувати відомості, що порочать її честь, гідність та репутацію, а друга сторона, яка такі відомості поширила, зобов'язана дати спростування, якщо не доведе, що відомості відповідають дійсності [13].

Ділова репутація – це своєрідна "честь" та "гідність" юридичної особи, немайнове благо, якому може бути завдана шкода неправомірними діями з боку інших осіб, у зв'язку з цим юридична особа має право на захист цього особистого немайнового права.

У разі посягання на ділову репутацію суб'єкта господарювання йому завдається не тільки матеріальна, а й "моральна шкода", адже в разі вчинення протиправних дій шкода завдається, насамперед, репутації такого господарюючого суб'єкта. Добра слава та репутація більш пріоритетні, ніж матеріальні аспекти діяльності, оскільки, якщо в суб'єкта господарювання гарна репутація серед споживачів, конкурентів та контрагентів, тоді вона матиме значне коло споживачів і клієнтів, а в результаті – великі прибутки та "авторитет" на ринку.

Нормативними документами, що регулюють відносини, пов'язані із захистом ділової репутації суб'єкта господарювання, є Конституція України, Господарський кодекс України, Цивільний кодекс України, Закон України "Про захист від недобросовісної конкуренції" та інші нормативно-правові акти.

Згідно із ч. 1 ст. 33 ГК України, неправомірним використанням ділової репутації суб'єкта господарювання є неправомірне використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки; неправомірне використання товару іншого виробника; копіювання зовнішнього вигляду виробу іншого виробника; порівняльна реклама [2].

Для кваліфікації певних дій як неправомірного використання ділової репутації суб'єкта господарювання необхідною умовою є безпосереднє введення контрафактних об'єктів у господарський обіг. При цьому доводити наявність у власника збитків не потрібно, а наявність прибутку в порушника є лише додатковою умовою складу правопорушення, бо власне факт неправомірного використання є підставою для застосування заходів відповідальності [11].

Відповідно до ст. 4 Закону України "Про захист від недобросовісної конкуренції", неправомірним є використання імені, комерційного (фірмового) найменування, торговельної марки (знака для товарів і послуг), рекламних матеріалів, оформлення упаковки товарів і періодичних видань, інших позначень без дозволу (згоди) суб'єкта господарювання, який раніше почав використовувати їх або схожі на них позначення у господарській діяльності, що призвело чи може призвести до змішування з діяльністю цього суб'єкта господарювання. Використання у фірмовому найменуванні власного імені фізичної особи не визнається неправомірним, якщо до власного імені додається який-небудь відмітний елемент, що виключає змішування з діяльністю іншого суб'єкта господарювання [6].

Позначення підприємства – це його ознака, яка допомагає ідентифікувати конкретне підприємство, тобто виокремити його серед інших. Неправомірне використання позначень може призвести до змішування діяльності суб'єктів господарювання, щоб захиститися від цього порушення, необхідно довести, що право на використання

цього позначення належить конкретній юридичній особі, і що використання такого позначення може дійсно завдати йому збитків.

У ст. 5 Закону України "Про захист від недобросовісної конкуренції", зазначено, що *неправомірним використанням товару іншого виробника* є введення в господарський обіг під своїм позначенням товару іншого виробника шляхом змін чи зняття позначень виробника без дозволу уповноваженої на те особи [6].

Це правопорушення може бути вчинено шляхом підміни менш відомим товаром більш відомого товару або товаром гіршої якості товару кращої якості. Таке правопорушення не тільки вводить в оману споживача, а й порушує добре ім'я товару та ділову репутацію виробника або постачальника товару. Така "підміна" товару є недобросовісною конкуренцією, навіть якщо при цьому не використовували чужий товарний знак або фірмове найменування [11].

Неправомірне використання товару іншого виробника є причиною відтоку клієнтів у виробника цього товару, а також може стати причиною погіршення ділової репутації суб'єкта господарювання у зв'язку з використанням певного товару без належних на це прав.

Відповідно до ст. 6 Закону України "Про захист від недобросовісної конкуренції", *копіюванням зовнішнього вигляду виробу* є відтворення зовнішнього вигляду виробу іншого суб'єкта господарювання і введення його у господарський обіг без однозначного зазначення виробника копії, що може призвести до змішування з діяльністю іншого суб'єкта господарювання. Не визнається неправомірним копіювання зовнішнього вигляду виробу або його частин, якщо таке копіювання зумовлено виключно їх функціональним застосуванням [6].

Копіювання зовнішнього вигляду товару вводить в оману, насамперед, споживачів. Якщо в певного виробника товару є гарна репутація на ринку, а його товари цінують як товари високої якості, то копіювання зовнішнього вигляду товару може призвести до змішування діяльності декількох підприємств, а в результаті – до погіршення репутації суб'єкта господарювання, який раніше почав виготовляти цей товар.

Також у Законі України "Про захист від недобросовісної конкуренції" наведено випадок, коли копіювання зовнішнього вигляду товару не визнається протиправним, а саме, якщо таке копіювання зумовлене виключно його функціональним застосуванням, тобто якщо цей товар неможливо вирізати інакшим способом.

У ст. 7 Закону України "Про захист від недобросовісної конкуренції" вказано, що *порівняльною є реклама*, що містить порівняння з товарами, роботами, послугами чи діяльністю іншого суб'єкта господарювання. Не визнається неправомірним порівняння в

рекламі, якщо наведені відомості про товари, роботи, послуги підтверджені фактичними даними, є достовірними, об'єктивними, корисними для інформування споживачів [3].

Порівняльна реклама може бути двох видів. Позитивна, тобто позитивне посилення на товар іншого суб'єкта господарювання й поширення здобутого високою якістю товару та іншими показниками авторитету й репутації конкурента на власну продукцію. Негативна порівняльна реклама – привертання уваги до власної продукції за рахунок поширення інформації про неіснуючі недоліки в продукції конкурента. Проте, незалежно від виду порівняльної реклами, вона є незаконною, за винятками, встановленими чинним законодавством [11].

Відповідно до ст. 1 Закону України "Про рекламу", *реклама* – інформація про особу чи товар, розповсюджена в будь-якій формі та в будь-який спосіб і призначена сформулювати або підтримати обізнаність споживачів реклами та їх інтерес щодо таких особи чи товару; *порівняльна реклама* – реклама, яка містить порівняння з іншими особами та/або товарами іншої особи [9].

Захист ділової репутації – це сукупність дій, спрямована на припинення порушення права на ділову репутацію, а також відновлення порушеного права та відшкодування збитків, завданих таким порушенням.

Можна виділити дві форми захисту ділової репутації суб'єкта господарювання:

1) юрисдикційну:

- захист порушених прав Антимонопольним комітетом України. Відповідно до ст. 28 Закону України "Про захист від недобросовісної конкуренції", особи, права яких порушені діями, визначеними цим Законом як недобросовісна конкуренція, можуть протягом шести місяців з дня, коли вони дізнались або повинні були дізнатися про порушення своїх прав, звернутися до Антимонопольного комітету України, його територіальних відділень із заявою про захист своїх прав [6];
- захист порушених прав судом у порядку господарського або адміністративного судочинства. Відповідно до ст. 25 Закону України "Про Антимонопольний комітет України", з метою захисту інтересів держави, споживачів та суб'єктів господарювання Антимонопольний комітет України, територіальні відділення Антимонопольного комітету України у зв'язку з порушенням законодавства про захист економічної конкуренції органами влади, юридичними чи фізичними особами подають заяви, позови, скарги до суду [7]. Згідно зі ст. 299 ЦК України, особа може самостійно звернутися до суду для захисту своїх немайнових прав;

2) неюрисдикційну:

- претензійний порядок. Відповідно до ч. 2 ст. 222 ГК України, у разі необхід-

ності відшкодування збитків або застосування інших санкцій суб'єкт господарювання чи інша юридична особа – учасник господарських відносин, чії права або законні інтереси порушено, з метою безпосереднього врегулювання спору з порушником цих прав або інтересів має право звернутися до нього з письмовою претензією, якщо інше не встановлено законом [2];

- медіація – це метод вирішення спорів із залученням посередника (медіатора), який допомагає сторонам конфлікту налагодити процес комунікації й проаналізувати конфліктну ситуацію таким чином, щоб вони самі змогли обрати той варіант рішення, який би задовольнив інтереси та потреби всіх учасників конфлікту. Під час медіації сторони доходять згоди самі – медіатор не приймає рішення за них [14].

У положеннях ст. 23–1 Закону України “Про Антимонопольний комітет України” визначено, що органи Антимонопольного комітету України, які розглядають справу про надання дозволу на узгоджені дії, концентрацію, про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, у тому числі про недобросовісну конкуренцію, до прийняття рішення по суті можуть проводити слухання у справі. Порядок проведення слухання у справі визначається Антимонопольним комітетом України відповідно до цього Закону та інших актів законодавства з питань захисту економічної конкуренції [7]. Тобто суб'єкт господарювання, який зазнав посягання на ділову репутацію, має право на звернення до Антимонопольного комітету України щодо захисту своєї ділової репутації шляхом подання заяви про її порушення, але законодавець не регламентує, як саме буде здійснюватися розгляд цього звернення, строки розгляду, а також інші процесуальні питання. Відсутність чіткої процедури розгляду заяви про порушення прав може призвести до неповноти її розгляду або до затягування строків.

Крім Антимонопольного комітету України, юрисдикційний захист ділової репутації суб'єктів господарювання може здійснюватися в судовому порядку шляхом подання позовної заяви до суду. Судовий розгляд справ про порушення ділової репутації можливий у порядку господарського судочинства, якщо порушення відбулося з боку іншого суб'єкта господарювання або в порядку адміністративного судочинства, у випадку порушення права на ділову репутацію з боку органів державної влади чи місцевого самоврядування.

Відповідно до ст. 1 ГПК України, “підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні), громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу

суб'єкта підприємницької діяльності, мають право звертатися до господарського суду згідно з встановленою підвідомчістю господарських справ за захистом своїх порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів, а також для вжиття передбачених цим Кодексом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням” [4]. Відповідно до ст. 6 КАС України, “кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або інтереси” [5].

ГПК України та КАС України містять чітко визначені процедури розгляду позовів про порушення прав та охоронюваних законом інтересів, також визначають норми щодо підвідомчості та підсудності справ, чіткі строки розгляду позовної заяви тощо. Таким чином, можна зробити висновок, що цей спосіб захисту має законодавче визначення, але проблема полягає в іншому, а саме в тому, що досить невелика практика реалізації цих норм у сфері захисту ділової репутації суб'єктів господарювання, а саме поняття “ділова репутація” є абстрактним і досить складно довести, що дійсно мало місце її порушення.

Претензійний порядок врегулювання спорів щодо захисту та відновлення порушених прав та інтересів суб'єктів господарювання визначено ст. 222 ГК України та ст. 6–8 ГПК України і є неюрисдикційною формою захисту порушених прав. Відповідно до ч. 1 ст. 6 ГПК України, “підприємства та організації, що порушили майнові права і законні інтереси інших підприємств та організацій, зобов'язані поновити їх, не чекаючи пред'явлення претензії” [4].

Якщо поновлення порушених прав та законних інтересів суб'єкта господарювання щодо захисту його ділової репутації не відбулося в добровільному порядку, то сторона, яка зазнала такого посягання, може пред'явити претензію іншій стороні, що здійснила таке порушення.

У претензії про припинення посягання на ділову репутацію суб'єкта господарювання має бути зазначено:

- 1) повне найменування й поштові реквізити заявника претензії та особи (осіб), якій претензія пред'являється;
- 2) дата пред'явлення й номер претензії;
- 3) обставини, на підставі яких пред'явлено претензію, відомості про те, що відбулося порушення права на ділову репутацію суб'єкта господарювання;
- 4) докази, що підтверджують ці обставини, – відомості, що підтверджують негативні наслідки порушення права на ділову репутацію. Тобто відомості про те, що суб'єкт господарювання, права якого були порушені, зазнав певних матеріальних втрат, таке порушення призвело

- до змішування діяльності суб'єктів господарювання, а також інші відомості, що підтверджують факт правопорушення;
- 5) вимоги заявника з посиланням на нормативні акти; сума претензії та її розрахунок, якщо претензія підлягає грошовій оцінці;
 - 6) платіжні реквізити заявника претензії;
 - 7) перелік документів, що додаються до претензії. Встановлено місячний строк для розгляду направленої претензії [4].

Іншою неюрисдикційною формою захисту ділової репутації суб'єкта господарювання є медіація. На сьогодні існує проект Закону України "Про медіацію", але він ще не був прийнятий, тобто в Україні немає законодавчого акту, який регулював би порядок урегулювання спорів шляхом медіації. Хоча процедура медіації має багато переваг порівняно з іншими способами вирішення спорів, таких як: швидкість, конфіденційність, неформалізованість процедури, налагодження відносин партнерства та взаємодії, після досягнення згоди жодна зі сторін не залишається "в програвші", результат задовольняє всіх учасників конфлікту [14].

Захист ділової репутації шляхом медіації здійснюється сторонами на добровільній основі до передачі справи в суд, шляхом взаємного рішення сторін про залучення до вирішення певного спору посередника (медіатора).

Сторона, щодо ділової репутації якої було вчинене правопорушення, може запропонувати вирішити це питання в добровільному порядку за допомогою посередника (медіатора), якщо інша сторона не заперечує проти цього, починається процес переговорів між ними. У результаті цього сторони можуть вирішити конфлікт з економією часу та коштів і прийняти рішення, вигідне для кожного з них (щодо сторони, ділова репутація якої була порушена, – припинення порушення та відновлення порушених прав, відшкодування завданих збитків; а щодо іншої сторони, яка здійснила посягання на ділову репутацію, – встановлення найбільш зручного способу відновлення порушених прав та відшкодування збитків, які встановлюються за домовленістю сторін).

На думку І. Ф. Коваль, унаслідок нетривалого розвитку конкурентних відносин на момент прийняття Закону України "Про захист від недобросовісної конкуренції" окремі його норми, що закріплюють види неправомірного використання ділової репутації суб'єкта господарювання, виявилися малоефективними. Їх застосування ускладнене неточністю (неконкретністю) та занадто загальним формулюванням правопорушень. Недостатньо дієвою є передбачена цим Законом система заходів державно-правового впливу, що застосовується органами Антимонопольного комітету України за вказані правопорушення. Недосконалим є також порядок розгляду цими органами справ про неправомірне використання ділової репутації,

що зумовлено наявністю в процесуальних нормах прогалин, суперечностей, відсутність чіткої послідовності процесуальних дій з розгляду справ [10].

О. В. Ярешко зазначає, що чинне законодавство України потребує розробки нових теоретичних підходів, у межах яких відкривалася б можливість розробки спеціальних норм, які, перш за все, регулюватимуть питання ділової репутації суб'єктів господарювання, а також надаватимуть їм право на відшкодування немайнової шкоди в разі порушення їх ділової репутації. Звісно, це сприятиме вирішенню проблем ринкової економіки, пов'язаних з практичною реалізацією та захистом цих благ, стане досить вагомим кроком на шляху до цього й допоможе уникнути однобічного підходу при вирішенні спорів з тих правовідносин, що розглядають у судовій практиці [12].

Отже, можна визначити такі основні правові проблеми захисту ділової репутації суб'єктів господарювання: 1) недосконалість законодавства, що регулює захист ділової репутації суб'єкта господарювання; 2) відсутність чіткої процедури захисту ділової репутації господарюючого суб'єкта; 3) новизна інституту "захисту ділової репутації" для України, що є причиною невеликої практики його реалізації.

У зв'язку з тим, що Закон України "Про захист від недобросовісної конкуренції" був прийнятий ще в 1996 р., його норми не відповідають на сьогодні реальним відносинам, що мають місце. З проголошенням незалежності України у 1991 р. розпочався стрімкий розвиток підприємництва та конкуренції, які на сьогодні посідають важливе місце в суспільстві та потребують ефективного захисту. Хоча до Закону вносили зміни, він потребує повного перегляду та приведення його до повної відповідності реальним правовідносинам. Також Закон не містить чітких процедур реалізації права на захист ділової репутації: по суті суб'єкт господарювання має право на захист своїх немайнових прав, але чіткий механізм такого захисту відсутній, що призводить до ускладнення можливості реалізації цих прав.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що ділова репутація – це найважливіший нематеріальний актив підприємства, який відображає об'єктивізовану думку суспільства й узагальнює відомості, зібрані, зокрема, різними уповноваженими органами державної влади або установами зі спеціальним статусом про діяльність того чи іншого суб'єкта господарювання, незалежно від його форми власності, мети та виду діяльності, а також відомості про відповідність такої діяльності юридичної або фізичної особи – підприємця й керівників юридичної особи та власників істотної участі в такій юридичній особі вимогам закону, діловій практиці, професійній етиці, відомості про

порядність, професійні та управлінські здібності фізичної особи – підприємця, керівників юридичної особи та власників істотної участі в такій юридичній особі.

З метою посилення правових форм захисту ділової репутації та усунення недоліків у чинному законодавстві України необхідно внести до нього такі зміни:

- доповнити Главу 6 Закону України “Про захист від недобросовісної конкуренції” новими статтями про можливість вирішення справ про захист ділової репутації не лише органами Антимонопольного комітету України (як це зазначено в Законі), а й у судовому порядку, та передбачити право суб’єктів господарювання на самозахист своїх прав;
- доповнити Закон України “Про Антимонопольний комітет України” статтями із чіткою регламентацією процедури розгляду заяв суб’єктів господарювання про порушення їхніх прав та охоронюваних законом інтересів;
- прийняти Закон України “Про медіацію” з метою законодавчого регулювання досудового вирішення спорів шляхом медіації.

Список використаної літератури

1. Конституція України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – 1996. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – 2003. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page>.
3. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – 2003, зі змінами від 30.09.2015. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
4. Господарський процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – 1991. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
5. Кодекс адміністративного судочинства України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – 2005. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
6. Про захист від недобросовісної конкуренції: Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – 1996. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80>.
7. Про Антимонопольний комітет України: Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – 1993. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3659-12>.
8. Про банки і банківську діяльність: Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – 2000. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
9. Про рекламу: Закон України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – 1996. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80>.
10. Коваль І. Ф. Право на ділову репутацію суб’єктів господарювання і його позасудовий захист від неправомірного використання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ірина Федорівна Коваль ; НАН України. Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк, 2005. – 20 с.
11. Бакалінська О. О. Конкурентне право : навч. посіб. / Ольга Олегівна Бакалінська ; – Київський національний торговельно-економічний університет, –Київ, 2010. – 387 с.
12. Ярешко О. В. Ділова репутація суб’єктів господарювання (порівняльний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Оксана Володимирівна Ярешко ; Міжрегіональна академія управління персоналом. – Київ, 2011. – 20 с.
13. Бурбело О. А. Економічна і правова безпека репутації підприємства : монографія / О. А. Бурбело, Д. В. Солоха, В. Ю. Припотень ; Макіїв. екон.-гуманіт. ін-т. – Луганськ : Янтар, 2009. – 100 с.
14. Гончар А. Проблеми запровадження медіації в Україні [Електронний ресурс] / Андрій Гончар. – Режим доступу: http://law.knu.ua/images/abook_file/conf2012_gosp_gonchar.pdf.

Стаття надійшла до редакції 07.12.2015.

Апаров А. М., Лобченко В. В. Актуальные проблемы защиты деловой репутации субъектов хозяйствования в Украине

В статье исследуются актуальные вопросы и проблематика защиты деловой репутации субъектов хозяйствования в Украине, а также возможные пути совершенствования защиты деловой репутации. На основе проведенного исследования выявлены и описаны актуальные проблемы национального законодательства Украины в сфере защиты деловой репутации, высказаны предложения по усовершенствованию законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: недобросовестная конкуренция, деловая репутация, Антимонопольный комитет Украины, неправомерное использование обозначений, неправомерное использование товара другого производителя, копирование внешнего вида изделия, сравнительная реклама.

Aparov A., Lobchenko V. Current Problems Protection of Business Reputation Business Entities in Ukraine

Business reputation is the most important immaterial assets, which reflects the opinion of society about the activity one or another subject of homekeeping, regardless of its form of ownership, purpose and kind of activity.

In the article the business reputation is considered as immaterial assets and its value for the subject of homekeeping, and also investigated the actual questions of business reputation of the subjects of homekeeping's protection in Ukraine.

This article reveals the types of violations of the right to business reputation of subjects of homekeeping, namely: the unlawful using of others' trademarks, advertising materials, packaging; illegal using of the goods of another manufacturer; Copying of an external appearance of a product, making by another manufacturer; comparative advertising.

Special attention is devoted to the issue of the protection of business reputation of the housekeeping subjects in Ukraine. The article deals with jurisdictional and not jurisdictional forms of protection of business reputation. Also, the article provides examples of cases about protection of business reputation by the Antimonopoly Committee of Ukraine and a court.

It can be define the following key issues: 1) the imperfection of the legislation, which governing the protection of business reputation of the entity; 2) The absence of clear procedure of protecting business reputation of the manage's subject; 3) The innovation of institute, called "protection of reputation" for Ukraine, which is the reason of little practice of its implementation.

Due to the fact that the Law "About Protection of Economic Competition" was adopted in 1996, the rules of law do not correspond to the today's society. Since Ukraine declared independence in 1991, the rapid development of enterprise and competition has began, which nowadays occupies an important place in society and requires the effective protection.

Key words: *unfair competition, business reputation, the Antimonopoly Committee of Ukraine, the illegal use of signs, improper use of the goods of another manufacturer, copying the look of the product, comparative advertising.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 347.73

Є. С. Маринчак

аспірант
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ЦЕНТР ЖИТТЄВИХ ІНТЕРЕСІВ ЯК ТІСНІ ОСОБИСТІ ЧИ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ З ДЕРЖАВОЮ

У статті розкрито науково-практичну проблематику уникнення подвійного оподаткування в контексті врахування центру життєвих інтересів фізичної особи. Проаналізовано причини виникнення та закріплення в нормах міжнародного та національного права фінансово-правової дефініції "центр життєвих інтересів". Подано тлумачення змісту цієї дефініції на підставі конвенційних підходів, правових норм зарубіжного й національного законодавства, наукових досліджень.

Ключові слова: центр життєвих інтересів, особисті та економічні відносини, подвійне оподаткування, фіскальні резиденти, податкова юрисдикція.

Податковим кодексом України (далі – ПКУ) передбачено, що якщо особа має місце постійного проживання як в Україні, так і в іноземній державі, то вона вважається резидентом, якщо має більш тісні особисті чи економічні зв'язки (центр життєвих інтересів) в Україні [1] (пп. "в" пп. 14.1.213 п. 14.1 ст. 14 ПКУ). Однак зміст цього терміна не розкрито ані в ПКУ, ані в податкових роз'ясненнях. Тому з урахуванням темпоральних критеріїв правової регламентації вказаного питання на легальному рівні та просторових характеристик відповідного поняття в кожній конкретній країні доцільно надати систематизовану дефініцію науково-практичного характеру щодо центру життєвих інтересів фізичної особи як суб'єкта податкових правовідносин.

Проблематику визначення правового статусу резидентів у фінансово-правовій доктрині розглядали такі вчені, як: Л. К. Воронова, Д. О. Гетманцев, С. Т. Кадькаленко, М. П. Кучерявенко, О. А. Лукашев, Н. Ю. Пришва та ін.

Разом із тим, на рівні доктрини недостатньо розкрито зміст фінансово-правової дефініції "центр життєвих інтересів", що потребує здійснення додаткових наукових розробок.

Мета статті – на основі аналізу нормативно-правових актів, наукових поглядів та практичного застосування категорії "центр життєвих інтересів" у країнах з усталеною правовою системою розкрити зміст вказаної фінансово-правової дефініції.

Формування уявлень про центр життєвих інтересів особи необхідно розглядати з урахуванням підходів нормативізму щодо конкретно-історичних параметрів становлення світової практики уникнення подвійного оподаткування, здійснення аналізу концепцій та поглядів на відповідні процеси в аспекті конкретних періодів еволюції наукової думки. О. Ю. Бойцова вважає, що йдеться про поєднання евристичних інструментів (теоретико-методологічних підходів, концепцій, теорій, дослідницьких стратегій тощо), що мають нормативне значення та/або використовуються для аналізу нормативної проблематики [2]. У цьому сенсі нормативістське підґрунтя стосується визначення підстав, характеристик і складових категорії "центр життєвих інтересів", а також регламентації правил та керівних засад діяльності з уникнення подвійного оподаткування за напрямом їх протиставлення "ненормативності".

Спираючись на вищевикладені положення, потрібно зауважити, що з XIX ст. було розпочато процес міждержавного співробітництва країн Європи з питань усунення (зменшення) перешкод міжнародному (транскордонному) переміщенню товарів, послуг, капіталу та людей. Перші міждержавні угоди щодо уникнення подвійного оподаткування були укладені між Австро-Угорщиною та Німеччиною (кінець XIX ст.), Австрією та Грецією (1902 р.), Швейцарією та Італією (1904 р.) [3]. У 1948 р. в міжнародному договорі між Швецією та Швейцарією для визначення податкової юрисдикції особи було вперше застосовано принцип більш тісних економічних та соціальних зв'язків особи (центру життєвих інтересів)

із державою, і саме цей договір вважають першоджерелом цього терміна в сучасному міжнародному праві [4, с. 169].

При цьому започаткований ще на початку XX ст. процес розроблення єдиної типової угоди щодо уникнення подвійного оподаткування був завершений у 1963 р. шляхом об'єднання доповідей (основних матеріалів) Фіскального комітету Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) за попередні роки та прийняттям Проекту Конвенції про уникнення подвійного оподаткування на доходи і капітал (Draft Double Taxation Convention on Income and Capital) і Рекомендацій про уникнення подвійного оподаткування (Recommendation concerning the avoidance of double taxation). У 1977 р. Проект Конвенції був викладений у новій редакції та дістав нову назву Модельної конвенції ОЕСР щодо податків на доходи і капітал (Model Tax Convention on Income and on Capital), яка з подальшими змінами діє й у наш час (далі – Модельна конвенція) [5].

Необхідно зауважити, що в міжнародному праві також є Модельна конвенція ООН про уникнення подвійного оподаткування між розвинутими країнами та тими, які розвиваються (Model Double Taxation Convention between Developed and Developing Countries), однак саме Модельна конвенція є основою для міжнародних договорів щодо уникнення подвійного оподаткування, зокрема в країнах ЄС. Крім того, положення Модельної конвенції в частині визначення та тлумачення центру життєвих інтересів також застосовують держави, які укладають власні двосторонні угоди щодо уникнення подвійного оподаткування.

По суті, Модельна конвенція та Коментар до неї є основним джерелом дефініції центру життєвих інтересів. Це твердження можна також підтвердити тим, що Сполучені Штати Америки свої договори з питань уникнення подвійного оподаткування укладають за власним модельним договором, а для тлумачення змісту терміна "центр життєвих інтересів" застосовують Модельну конвенцію та Коментар до неї [6]. Крім того, іншим прикладом цього може бути й рішення Верховного Суду Австралії, яке стало судовим прецедентом і використовується в податкових роз'ясненнях цієї держави, у якому судом визнано, що офіційні коментарі Модельної конвенції можуть стосуватися інтерпретації (тлумачення) податкових міжнародних договорів, заснованих на моделі ОЕСР [7].

Принагідно в ст. 4 Модельної конвенції передбачено: якщо особа (платник податків) є резидентом двох або більше договірних країн, то податкова юрисдикція визначається, крім іншого, виходячи з більш тісних персональних або економічних зв'язків цієї особи з однією з договірних держав (центр життєвих інтересів). Із положень п. 15 Коментаря до Модельної конвенції випливає, що для визначення центру життєвих інтересів особи необхідно комплексно звернути увагу на сім'ю та соціальні відно-

сини, професію, політичну, культурну чи іншу активність, місце здійснення підприємницької діяльності, місце, з якого здійснюється управління його власністю (майном). У цьому самому пункті Коментаря наведено приклад: якщо особа має своє житло (будинок, квартиру) в одній державі та отримує (купляє, орендує) житло в іншій державі, при цьому зберігаючи перше, то центр життєвих інтересів зберігається за першим житлом, де особа постійно жила, мала сім'ю, працювала [8, с. 87].

У контексті вищевикладеного необхідно наголосити на тому, що, насамперед, розмежування резидентів і нерезидентів є базовим критерієм для усунення подвійного оподаткування. У цьому сенсі центр життєвих інтересів як комплексна юридична категорія на підставі юридико-антропологічної концепції дає змогу усунути суперечності між різними податковими юрисдикціями, а саме: зменшити негативні прояви трансатлантичного розуміння фінансово-правової компетенції людини як платника податків та інших обов'язкових платежів. Відповідна теза свідчить про те, що термін "центр життєвих інтересів" на конвенційному рівні враховує принципи антропоморфізму (через відображення людських (антропних) характеристик у суб'єктивних та об'єктивних критеріях цього терміна), а також антропометризму (через визнання прав, свобод і законних інтересів засадничим орієнтиром тлумачення позитивного права та правозастосовної практики). Це передбачає й виділення аксіологічної складової детермінації центру життєвих інтересів із метою уникнення подвійного оподаткування на підставі пріоритету інтересів фізичної особи – платника податків.

Отже, необхідно вказати, що правова дефініція "центр життєвих інтересів" (далі – ЦЖІ) – це термін міжнародного права, який був імплементований у норми національного законодавства України в абз. 2 пп. 1.20.1 п. 1.20 ст. 1 Закону України "Про податок з доходів фізичних осіб" від 22.05.2003 р. № 889 [9], а потім без змін законодавець відобразив його в пп. "в" п. 14.1.213 п. 14.1 ст. 14 ПКУ. ЦЖІ включає в себе особисті та економічні зв'язки (відносини) особи з державою. З аналізу змісту Коментаря до Модельної конвенції до перших можна зарахувати: сім'ю та соціальні відносини, професію, політичну, культурну чи іншу активність, до других – місце здійснення підприємницької діяльності, місце, з якого здійснюється управління його власністю (майном). Тому в змісті ЦЖІ необхідно враховувати весь спектр особистих та економічних факторів, які необхідно брати до уваги разом із персональними (суб'єктивними).

На думку деяких учених, порівняльне правознавство може бути використане як інструмент для тлумачення змісту терміна, використовуваного в міжнародному документі [10]. Тому з метою належного розуміння правової дефініції "центр життєвих інтересів" доцільно звернутись до законо-

давчої бази та правозастосовної діяльності фіскальних органів держав з розвинутою економікою, оскільки податкові правовідносини цих держав, по-перше, врегульовані на належному законодавчому рівні, що унеможливує негативну правозастосовну практику; по-друге, ці правовідносини пройшли довгий еволюційний шлях розвитку, за наслідком якого суперечливі (колізійні) механізми правового регулювання зникли, а найбільш вдалі застосовуються та перебувають у подальшому розвитку відповідно до економічного та суспільного розвитку цих держав.

Згідно з роз'ясненням податкового органу Великобританії, якщо особа визначить (за вказаними у роз'ясненні правилами), що вона є фіскальним резидентом Великобританії, то вона повинна звернутися до податкового органу за зразком відповідної форми (у Великобританії зразок форми заляжить, зокрема, від двосторонніх міждержавних договорів та податкового року), заповнивши яку, особа уникне подвійного оподаткування [11]. Крім того, у Великобританії для визначення свого статусу фіскального резидента особа може заповнити спеціальну електронну форму на сайті податкової служби, в якій зазначено інформацію, що дасть змогу безпомилково визначити ЦЖІ та встановити правовий статус особи, за наслідком чого така особа може отримати Сертифікат резидента Великобританії [12].

При цьому в Австралії до факторів, які вказують на ЦЖІ, податковий орган враховує, крім іншого, клуби, членом яких є особа, регулярне спілкування з друзями, родичами, хобі (кулінарні майстер-класи) і навіть країну, де знаходиться кішка платника податків [13].

У законодавстві США для визначення податкової юрисдикції вживають термін "близький зв'язок" [6], який за змістом є тотожним ЦЖІ. Особа, що проживає у США та має ЦЖІ в іншій державі, заповнює та в установлені строки надсилає поштою до податкового органу спеціальний документ "Форма 8840, Близькі зв'язки особи" (Form 8840, Closer Connection Exception Statement for Aliens) [14], у якому зазначає, крім іншого, країни, які видавали паспорти, кількість днів, коли особа перебувала на території США в розрізі трьох років (поточний та два попередні роки), чи зверталась у поточному році до відповідних органів для отримання посвідчення постійного резидента (Зеленої карти), де знаходилося житло (постійне та тимчасове), сім'я, автомобілі, особисті речі (меблі тощо), банківський рахунок, підприємницька діяльність, джерело доходу; де зареєстрована особа як виборець, де зареєстроване авто, де зберігаються особисті, фінансові та правові документи особи тощо. За наслідком розгляду цієї форми податковий орган приймає рішення про податкову юрисдикцію, із якою в особи є більш тісний зв'язок.

Натомість особи, що в'їжджають або виїжджають до/з Канади, для уникнення не правильного (помилкового) тлумачення по-

датковим органом їхнього резидентського статусу заповнюють та подають до вказаного органу форму № NR74 "Визначення резидентського статусу" (в'їжджаючи до Канади) [15] або форму № NR73 "Визначення резидентського статусу" (виїжджаючи з Канади) [16], у яких зазначають ту саму інформацію, що й у Формі 8840 США, тільки більш розгорнуто.

В Україні ж серед правозастосовних актів фіскальної служби також наявна спроба тлумачення змісту ЦЖІ в Рекомендаціях щодо застосування положень конвенцій про уникнення подвійного оподаткування доходів і майна (капіталу) від 27.12.2012 р. № 12744/0/71—12/12-1017, відповідно до яких для визначення центру життєвих інтересів розглядають сімейні й соціальні зв'язки особи, її заняття, політичну, культурну або іншу діяльність, місце бізнесу, місце, з якого вона керує своєю власністю тощо. Якщо особа, що має житло в одній державі, владствує інше житло в другій державі, зберігаючи перше, той факт, що вона зберігає перше в середовищі, де вона постійно проживала, працювала, де перебувають її сім'я та власність, може разом з іншими елементами продемонструвати, що вона зберігає центр життєвих інтересів у першій державі [17].

Тобто практика зарубіжних країн та національний досвід України дають підстави стверджувати, що в ЦЖІ відображено модель "троїстої нормативності", зокрема стосовно виділення об'єктивних і суб'єктивних критеріїв детермінації ЦЖІ. Нормативне регулювання в цій сфері втілює епістемологічні характеристики вказаної моделі (директивний характер правових приписів при встановленні норми пізнання), відсутність чіткої спрямованості в детермінації – дескриптивні ознаки (аналіз змістовного наповнення ЦЖІ), синусоїдальна траєкторія ціннісно-нормативних і висхідна лінія в разі формально-нормативних характеристик – підпорядкування правовідносин нормативним обмеженням, пов'язане з виробленням ідеальних моделей як основи оцінки правових реальій.

У цьому сенсі німецький науковець у галузі міжнародного оподаткування професор К. Фогель стверджує, що персональні (особисті) відносини охоплюють весь життєвий шлях платника податків, зокрема сім'ю, соціальні, політичні та культурні відносини. До факторів (елементів) особистих відносин особи К. Фогель також зараховує намір провести старість у визначеному місці, зарахування до списків виборців, членство в клубі або хобі. Найбільш значущим фактором (елементом) для визначення більш тісних особистих відносин платника податків є місце його постійного проживання із сім'єю, а якщо така особа живе сама, тоді місце проживання її сім'ї, якщо особа підтримує відносини з ними [18, с. 249]. По суті, персональні (особисті) відносини особи необхідно досліджувати не тільки в просторі

(країні, у якій вони мають місце), а й у часі, зокрема, де особа планує провести старість.

За К. Фогелем, економічні відносини особи існують (виникають), перш за все, з доходів, пов'язаних із місцезнаходженням особи або джерел походження доходів. Постійне житло особи є реалізацією економічних відносин як прояв особливих зв'язків із місцезнаходженням особи. Це, зазвичай, полягає в тому, що житло є відправною точкою, звідки особа виконує повсякденну роботу або керує та контролює свій капітал або доходи [18, с. 249]. У цьому виявляється неелімінативність описаної вище моделі "троїстої нормативності", оскільки простежується орієнтація на максимально широке охоплення проблемного поля. Звідси формулюється конструктивний вихід із ситуації за напрямом деталізованого дослідження різних аспектів сутності ЦЖІ з урахуванням постулатів нормативізму.

Принагідно стосовно співвідношення особистих та економічних зв'язків особи є різні погляди, зокрема англійський правознавець С. Камал зазначає, що особисті відносини мають перевагу над економічними, оскільки перші є базовими для особи, а другі – похідними [19, с. 185]. Англійський професор, суддя Вищого трибуналу Дж. Джонс також поділяє таку думку та зазначає, що деякий час у рішеннях судів Швейцарії й Нідерландів була колізія пріоритетності зв'язків, однак вона була вирішена на користь особистих відносин особи [20, с. 241–246]. Тому до змісту терміна ЦЖІ можна зарахувати суб'єктивні та об'єктивні обставини (фактори), що мають місце при визначенні економічних і персональних зв'язків особи.

Так, до об'єктивних критеріїв ЦЖІ належать професія, здійснення підприємницької діяльності, місце, з якого здійснюється управління власністю (майном) тощо, до суб'єктивних – наміри особи, хобі, підтримання відносин із сім'єю. Стосовно останніх професор Лондонського університету Ф. Бейкер зазначає, що при дослідженні суб'єктивних відносин особи виникають труднощі, оскільки заяви особи не завжди відповідають фактичним обставинам, тим не менше, усі суб'єктивні відносини повинні базуватися на об'єктивних [21, с. 172–173]. Загалом потрібно вказати, що жоден з елементів ЦЖІ не має переваги над іншим, тільки при їх спільному аналізі та оцінюванні можна визначити податкову юрисдикцію для платника податків. Тобто нормативне підґрунтя детермінації ЦЖІ фізичної особи як платника податків висвітлює право як ті норми належного, що знаходять своє обґрунтування в собі, відображаючи обов'язок того, як повинні реалізовуватися відповідні фінансові правовідносини (суть таких норм спрямована на регламентацію поведінки інших). У цьому виявляється й інтерсуб'єктивний аспект нормативістського підґрунтя щодо процедурних правил і правомочностей для підтримання обов'язкового нормативного правопорядку.

Спираючись на вищевикладене, необ'єктивно наголосити на тому, що інтерсуб'єктивність відображається як у законодавчому та підзаконному правовому масиві, так і на рівні норм, сформованих у результаті цих правовідносин (насамперед, у судових прецедентах). Наприклад, одним з основних судових прецедентів Канади щодо визначення резидентського статусу особи шляхом застосування критерію ЦЖІ є рішення суду у справі *Hertel v. Minister of National Revenue*, у якому суд, проаналізувавши ЦЖІ, зауважив, що при його визначенні недостатньо просто зважити або відрахувати кількість факторів близьких зв'язків із кожної сторони (або в кожній державі), набагато важливіше дослідити глибину (або природу, основу) коріння ЦЖІ особи [22, с. 994]. Згодом при ухваленні рішень у цій категорії справ судові установи Канади, виходячи із цього прецеденту, звертаються також до першоджерел (коріння) ЦЖІ особи. Підтвердженням цьому є рішення у справах *Yoon v. the Queen* [23], *Trieste v. the Queen* [24], у яких суди, крім аналізу факторів, досліджували власне природу зв'язків особи з кожною державою.

Для країн англо-саксонської правової сім'ї вважають, що на підставі аналізу суб'єктивних та об'єктивних відносин особи, особисті відносини мають перевагу над економічними [25, с. 108–112]. Ця позиція відображена в судовому рішенні – прецеденті Податкової палати Трибуналу першого рівня (*First-Tier Tribunal Tax Chamber*) у справі *Lynette Dawn Yates v. Commissioners for HM Revenue and Customs*, що найбільш повно відображає судову практику Великобританії при визначенні ЦЖІ.

В Україні ж на рівні судової практики встановлено, що із ЦЖІ законодавець пов'язує наявність родичів в Україні; фінансові та економічні інтереси або реєстрацію особи як підприємця; факт перебування в Україні більше ніж 183 дні протягом податкового року; дозволи на працевлаштування; посвідки на тимчасове проживання; трудові контракти; табеля обліку робочого часу; договори оренди житла [26; 27].

Із вищенаведеного можна зробити висновки, що для визначення центру життєвих інтересів необхідно комплексно врахувати соціально-економічні відносини особи як у часі (минулому, теперішньому та майбутньому (наміри особи)), так і в просторі (порівняти, співвіднести діяльність у двох або більше державах). При цьому детермінантами є як об'єктивні критерії (економічні зв'язки особи, її політична, професійна, господарська, культурна та інша діяльність, а також місце її здійснення, джерело доходів, існування житла (постійного чи тимчасового), місця реєстрації (особи як виборця, її автомобіля, місця проживання тощо), транспортних засобів, особистих речей, банківських рахунків, довірених документів, укладених договорів, строк перебування на території конкретної країни, мі-

сцє зберігання майна особи у вигляді особистих речей, документації тощо), так і суб'єктивні ознаки ("коріння" зв'язків особи, існування фінансових (економічних) інтересів, наміри особи, хобі, сімейні зв'язки тощо). Принагідно необхідно наголосити на тому, що такий перелік є невичерпним і може залежати від конкретних історичних умов місця та часу в кожній окремій країні.

Висновки. Таким чином, правова база, наукові погляди та практичне застосування терміна "центр життєвих інтересів" у країнах із розвинутою економічною системою та сталою правовою базою свідчать про те, що ця фінансово-правова дефініція означає встановлений нормами міжнародного права й національного законодавства конкретної країни спосіб, метод чи критерії визначення податкової юрисдикції фіскального резидента двох і більше держав, що включає в себе комплексний (системний) аналіз об'єктивних та суб'єктивних юридичних фактів чи складів, які безпосередньо стосуються особи як у просторі (різних податкових юрисдикціях), так і в часі, для встановлення компетентним державним органом більш тисних особистих та економічних зв'язків вказаної особи з конкретною державою.

Список використаної літератури

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // *Голос України*. – 2010. – № 229–230. – Ст. 112.
2. Бойцова О. Ю. Нормативизм в западной политической науке XX в. : автореф. дис. ... д-ра полит. наук : 23.00.01 / О. Ю. Бойцова. – Москва, 2004. – 66 с.
3. Adrian A. Krage Double Income Taxation Treaties : The O.E. C.D. Draft / Adrian A. Krage // *California Law Review*. – 1964. – Vol. 52. – Issue 2. – Art. 3. – P. 306–334.
4. Residence of Individuals under Tax Treaties and EC Law / edited by Guglielmo Maisto. – The Netherlands : IBFD Publications BV, 2010. – 678 p.
5. Model Tax Convention on Income and on Capital 2014 (Full Version) [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/taxation/model-tax-convention-on-income-and-on-capital-2015-full-version_9789264239081-en#page1.
6. Tanenbaum E. Abandoning 'Lawful Permanent Resident' Status [Electronic resource] / E. Tanenbaum // *Tax Management International Journal*. – 2015. – Mode of access: <http://www.bna.com/abandoning-lawful-permanent-n17179922026/>.
7. Thiel v. Federal Commissioner of Taxation (1990) [Electronic resource]. – Mode of access: <https://jade.barnet.com.au/Jade.html#!a=outline&id=67578>.
8. Commentaries on the articles of the Model Tax Convention // OECD Model Tax Convention : full-length version. – 2010. – Vol. II. – P. R (15)–1. – P. 45–423.
9. Про податок з доходів фізичних осіб : Закон України від 22.05.2003 р. № 889 // *Відомості Верховної Ради України*. – 2003. – № 37. – Ст. 308.
10. G. Ress, Interpretation / B. Simma (Ed.) // *The Charter of the United Nations: a Commentary*. – Oxford University Press, 1995. – P. 31.
11. Guidance HS302 Dual residents (2015) [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.gov.uk/government/publications/dual-residents-hs302-self-assessment-helpsheet/hs302-dual-residents-2015>.
12. Request for Certificate of Residence in the UK [Electronic resource]. – Mode of access: https://online.hmrc.gov.uk/shortforms/form/PT_CertOfRes.
13. Income Tax Dual resident of Australia and the UK: centre of vital interests : ATO Interpretative Decision 2011/53 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://law.ato.gov.au/atolaw/view.htm?docid=%22AID%2FAID201153%2F00001%22>.
14. Form 8840, Closer Connection Exception Statement for Aliens [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.irs.gov/uac/Form-8840>.
15. NR74 Determination of Residency Status (Entering Canada) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.cra-arc.gc.ca/E/pbg/tf/nr74/nr74-12e.pdf>.
16. NR73 Determination of Residency Status (Leaving Canada) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.cra-arc.gc.ca/E/pbg/tf/nr73/nr73-12e.pdf>.
17. Про рекомендації щодо застосування конвенцій про уникнення подвійного оподаткування : лист Державної податкової адміністрації України від 27.12.2012 р. № 12744/0/71-12/12-1017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vobu.com.ua/ukr/news/view/17486>.
18. Klaus Vogel on Double Taxation Conventions : third Edition / Klaus Vogel. – The Netherlands : Kluwer Law International, 1997. – 1688 p.
19. Setu Kamal Individual Tax Residence: The Law and Practice on the Residence of Individuals for UK Tax / Setu Kamal. – London : Sweet & Maxwell, 2011. – 200 p.
20. Dual residence of individuals: the meaning of the expressions in the oecd Model Convention / J. F. Avery Jones [et al]. – *British Tax Review*. – London, 1981. – Nos. 1 & 2 ; Dual residence / C. Van Raad // *European taxation*. – Amsterdam. – Vol. 28 (1998). – № 8. – Pp. 241–246.
21. Residence of Individuals Under Tax Treaties and EC Law / Guglielmo Maisto – 2010. – Vol. 6. – 678 p.
22. Residence and Tie-Breaker Provisions Under the Pending Italy-U.S. Tax Treaty by Alessandro Adelchi Rossi [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.funaro.com/taxnotes/ResidenceMarch2003.pdf>.
23. Case name: Yoon v. The Queen. Court Database: Tax Court of Canada Judgments. Date: 2005-07-22 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://decision.tcc-cci.gc>

- ca/tcc-cci/decisions/en/item/25785/index.do.
24. Case name: Trieste v. The Queen. Court Database: Tax Court of Canada Judgments. Date: 2012-03-21 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://decision.tcc-cci.gc.ca/tcc-cci/decisions/en/item/30753/index.dor=AAAAAQAWVHJpZXN0ZcKgdI7CоHRoZSBRdWVlbgE>.
25. Lynette Dawn Yates v. Commissioners for H M Revenue and Customs (2012) // European Taxation. – 2014. – Vol. 54. – № 2–3. – P. 108–112.
26. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 26.03.2014 р. у справі № К/9991/19832/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38311431>.
27. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 29.10.2014 р. у справі № К/800/36233/13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/41452611>.

Стаття надійшла до редакції 04.12.2015.

Маринчак Е. С. Центр жизненных интересов как тесные личные или экономические связи с государством

В статье раскрывается научно-практическая проблематика избежания двойного налогообложения в контексте учета центра жизненных интересов физического лица. Анализируются причины возникновения и закрепления в нормах международного и национального права финансово-правовой дефиниции "центр жизненных интересов". Автор толкует содержание этой дефиниции, основываясь на конвенционных подходах, правовых нормах зарубежного и национального законодательства и научных исследований.

Ключевые слова: центр жизненных интересов, личные и экономические отношения, двойное налогообложение, фискальные резиденты, налоговая юрисдикция.

Marynchak Ie. Centre of Vital Interests, as Close Individual or Economic Ties with a State

The author highlights scientific and practical problems of double taxation taking the center of individuals' vital interests into account. The causes and enactments of a financial and legal definition "center of vital interests" in international and domestic law have been analyzed.

Since 2004 Ukraine's legislation still has not have any interpretation of the meaning of "center of vital interests." Usually this term is interpreted based on its constituent elements such as economic, social, family bounds, political, professional, economic, cultural and other activities, and the place of its realization etc. Besides the legal dimension of the abovementioned elements gives opportunities for an broad interpretation of the legal category of "center of vital interests", because a person may have dwelling in the jurisdiction of another country while at the same time retrieving all the constituent elements. However, the lack of a clear definition of the term "center of vital interests" leads to broad interpretation of it, which leads to ambiguity in its enforcement (especially judicial) practice: fixation on links of a person to financial (economic) interests, family, dwelling registration, permits, civil law or labor contracts, duration of stay in the territory of a particular country etc. This interpretation is generally correct, but we need more precise clarification to apply it.

In the modern conditions of globalization one of the features of the international community is growth of real interdependence between states that seek to harmonize national interests with the interests of other countries. It is natural for Ukraine's European choice which requires effective forms of entry into the European Union space. The realization of this course related to implementation of the European Union for the development of national tax legislation according to the EU standards.

The international experience has been researched into. The author emphasizes on the well-developed legal mechanisms for providing tax advice in European Union. Also analyses the experience of such countries as United Kingdom, United States of America, Canada and Australia, where one can see an effective tax system. The differences between procedures in Ukraine and in such countries are outlined.

The author used general scientific and special methods of scientific research: historical and logical unity on the causes of and securing the category of "center of vital interests" in the legislation; formal dogmatic (legal and technical) method to clarify the meaning of the definition; comparative legal analysis in the practical application of the definition.

The author used international law on double taxation and judicial decisions and decrees (precedents and tax clarifications of several states). The author interprets the content of this definition on the basis of applying conventional approaches, foreign and national legislation and leading research studies.

The author interprets the content of this definition on the basis of applying conventional approaches, foreign and national legislation and leading research studies. The research enables to find the ways in order to improve effectiveness of taxation and exercise fundamental provisions.

Key words: centre of vital interests, personal and economic relations, double taxation, fiscal residents, tax jurisdiction.

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОДАТКОВО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню процесуальних особливостей податково-правового регулювання. З'ясовано зміст понять "податкове право" та "податковий процес". Доведено, що підгалузь податкового права, яка виступає основою податкового процесу, складається переважно з приписів матеріально-процесуального характеру. Окреслено, що податкове право, яке є на порядок вищою правовою категорією за податковий процес, розглядають як підгалузь права, у зв'язку із чим не доводиться говорити про існування податкового процесу як самостійної галузі права. Спростовано думку про первинність податкового права щодо податкового процесу, диференціація останніх можлива тільки в тому випадку, якщо умовно визначити сферу регулювання податкового права матеріальними відносинами у сфері оподаткування, тоді як сферу нормативного впливу податкового процесу визначити виключно процесуально-податковими відносинами. Обґрунтовано, що податковий процес не може виступати як самостійна галузь, підгалузь чи інститут у межах системи права, адже за своїм характером він є інтегративною складовою підгалузі податкового права.

Ключові слова: податкове право, податковий процес, підгалузь права, податково-правове регулювання, матеріальні правовідносини, галузь права, процесуальні правовідносини.

Учені-правники В. О. Тарасова та Д. Н. Бахрах визначають юридичний процес як найбільш досконалий різновид процедур, що визначає форми правової діяльності, які забезпечуються розгорнутою процесуальною регламентацією [1, с. 8]. Що ж стосується В. Н. Протасова, то він ототожнював такі поняття, як юридичний процес та процесуальна процедура, а сам юридичний процес тлумачив як різновид юридичної процедури, детермінантою обсягу та змісту якої є реалізація особливих відносин – матеріальних охоронних відносин [7, с. 61–62]. Що стосується вищезазначених дефініцій, то варто зазначити, що в них не простежується дотримання одного з основних законів логіки – закону оберненого співвідношення.

Аналіз змісту вищенаведених визначень свідчить, що їхні автори співвідносять такі категорії, як процедура та процес, як родові й видові поняття. Відповідно до зазначеного закону логіки ознаки виду (процесу) повинні цілісно включатися до ширшого поняття роду (процедури), а зміст роду повинен відображатися в змісті кожного виду. На нашу думку, юридичний процес є ширшою правовою категорією, тобто родовою, яка, у свою чергу, інкорпорує іншу правову категорію – процедури. Такий підхід зумовлений, насамперед, тим, що ми розглядаємо процедури як формалізоване обрамлення етапів (стадій) єдиного логічно завершеного юридичного процесу.

Фактично ми розглядаємо юридичні процедури як структурні елементи юридичного процесу, які співвідносяться як ціле (юри-

дичний процес) та його частини (юридичні процедури). Ми погоджуємося з позицією Ю. В. Боднарука, який розуміє юридичний процес як розвинену правову процедуру – "макропроцедуру", яка включає в себе ряд елементарних процедур – "мікропроцедур" [2, с. 19].

Метою статті є обґрунтування того, що податковий процес не може виступати самостійною галуззю, підгалуззю чи інститутом у межах системи права та доведення істинності твердження, відповідно до якого останній розглядають як інтегративну складову підгалузі податкового права.

Науковою базою при написанні статті стали праці як представників загальної правової доктрини (Д. Н. Бахраха, Ю. В. Боднарука, В. Н. Протасова, В. О. Тарасова), так і вчених фінансово-правової науки (Д. В. Винницького, В. Є. Кузнеченкової, М. П. Кучерявенка, Т. Н. Макаренко, С. Г. Пепеляєва, Н. Ю. Пришви, Д. М. Щокіна та ін.).

Зважаючи на специфіку цього дослідження, доцільно визначити зміст поняття "податковий процес". В. Є. Кузнеченкова вважає, що під податковим процесом потрібно розуміти врегульовану податково-процесуальними нормами права діяльність публічних органів влади у сфері оподаткування, яка спрямована на встановлення юридичної основи формування податкових грошових надходжень, забезпечення відповідної поведінки правозобов'язаних суб'єктів податково-правових відносин з приводу виконання ними свого податкового обов'язку, а також вирішення податкових спорів [3, с. 48]. Т. Н. Макаренко стоїть на позиціях "правореалізаційного" підходу щодо розуміння меж податкового процесу (найбільш

широке розуміння меж податкового процесу) і зазначає, що під податковим процесом необхідно розуміти вид юридичного процесу, який являє собою нормативно впорядковану форму діяльності суб'єктів податкового права зі встановлення, введення, визначення розміру та сплати загальнообов'язкових податків і зборів, контролю за відповідною діяльністю, оскарження рішень, дій та бездіяльності контролюючих органів, а також притягнення до фінансової відповідальності за вчинене правозобов'язаними суб'єктами податкове правопорушення [5, с. 29].

Досить влучне визначення податкового процесу було сформульоване Н. Ю. Пришвою, яка наголошує, що під ним слід розуміти врегульовану податково-процесуальними нормами діяльність суб'єктів податкових правовідносин, яка пов'язана з акумуляцією публічних коштів до бюджетів [6, с. 151]. Змістовне та комплексне визначення податкового процесу було надано М. П. Кучерявенком, який під податковим процесом розуміє комплексну систему взаємозалежних форм діяльності органів публічної влади, юридичних та фізичних осіб з приводу реалізації податкових процедур регулювання суспільних відносин відповідно до податково-правових норм, які виражаються в реалізації учасниками податкових процедур своїх прав та обов'язків, які спрямовані на реалізацію відповідного інтересу у сфері оподаткування, що закріплюється за посередництвом спеціалізованих нормативно-правових актів, які відображають виконання податкового обов'язку правозобов'язаними суб'єктами податкових правовідносин, виконання якого, у свою чергу, регулюється податково-процесуальними приписами та забезпечується шляхом застосування специфічних способів оподаткування [4, с. 159].

Для з'ясування змісту податкового процесу важливо визначити ознаки, властиві цій правовій категорії. На основі аналізу проявів податково-процесуальних відносин М. П. Кучерявенко синтезував низку ознак, притаманних цьому поняттю, серед яких, зокрема, такі:

- а) у зв'язку з тим, що податковий процес є дією в конкретній справі, він передбачає як вирішення такої справи на основі приписів податкового нормативно-правового акту (тобто процедуру вирішення конкретної справи), так і вирішення такої справи на виконання приписів податкового закону. Таким чином, для вирішення справи в цьому разі характерні як спеціальність мети, так і спеціальність процедури в регулюванні порядку виконання правозобов'язаним суб'єктом податкових відносин свого податкового обов'язку;
- б) оскільки податковий процес є діяльністю із застосування нормативних приписів, ми повинні говорити, що об'єктом таких операцій є нормативна конструкція ма-

теріально-процесуальних податково-правових приписів. У контексті процесуальної діяльності суб'єкти податкового права оперують нормами, які визначають зміст регульованих відносин (матеріальні за своїм характером податково-правові норми), і тими, що характеризують оптимальний за ситуації, яка склалася, порядок досягнення конкретного результату (процесуальні за своїм характером податково-правові норми);

- в) податковий процес спрямований на забезпечення правової форми діяльності органів публічної влади, які мають своїм завданням забезпечити реалізацію інтересів держави у сфері оподаткування. При цьому слід зауважити, що інтерес контролюючих органів є похідним від завдань задоволення публічного інтересу держави щодо акумуляції публічних коштів, які виступають економічним базисом існування суспільної формації;
 - г) податковий процес слід розглядати як документально оформлену процесуальними документами діяльність, яка здійснюється як за допомогою нормативно-правових актів загального характеру, так і за допомогою актів, що містять правові приписи персоніфікованого та індивідуального характеру. При цьому слід наголосити, що відповідні процесуальні документи безпосередньо сприяють реалізації функції юридичного факту, який, у свою чергу, зумовлює виникнення, зміну або ж припинення податкових процесуальних правовідносин [8, с. 59];
 - д) податковий процес є діяльністю, якій властива процедурна регламентованість. Така діяльність зазвичай спрямована на реалізацію оптимального виконання правозобов'язаним суб'єктом податкових відносин свого податкового обов'язку, досягнення максимальної ефективності регулювання суспільних відносин у сфері оподаткування і за рахунок цього гарантування стабільності надходження публічних коштів до централізованих грошових фондів;
 - е) податковий процес слід розглядати як діяльність, що провадиться шляхом застосування спеціальних техніко-юридичних методів та засобів. Такі методи та засоби юридичної техніки мають стосунок як до системи різних вимог щодо порядку оформлення документів (повісток, актів, рішень), так і до їхнього змісту. Застосовуючи умовно кількісні показники, ми говоримо про те, що процесуальне забезпечення виконання правозобов'язаним суб'єктом податкових відносин свого податкового обов'язку ґрунтується на формалізованих точних показниках, які виключають будь-яку умовність та приблизність [4, с. 116].
- На нашу думку, податковий процес як юридична категорія є багатоаспектним

явищем. Його слід розглядати з певною мірою застереження. На сьогодні ми не можемо говорити про податковий процес як про самостійну галузь права. Це зумовлено наявністю як формальних, так і змістовних підстав, що заперечують його самостійно оформлене існування. Формально, існування податкового процесу як самостійної галузі права не видається можливим, адже саме податкове право, яке слід розуміти як систему матеріальних та процесуальних податково-правових приписів, наразі в юридичній доктрині розглядають виключно як підгалузь фінансового права.

Зважаючи на те, що податкове право, яке є на порядок вищою правовою категорією за податковий процес, визначають як підгалузь права, ми не можемо говорити про існування податкового процесу як самостійної галузі права. Фактично, податковий процес є складовою податкового права. Таким чином, у загальнофілософському розумінні податкове право та податковий процес – ціле та його частина. Однак ми не можемо говорити про те, що податкове право є первинним щодо податкового процесу, адже вони є змістовно взаємопов'язаними категоріями, які фактично є одним цілим. Їх диференціація можлива тільки в тому випадку, якщо умовно визначити сферу регулювання податкового права матеріальними відносинами у сфері оподаткування, тоді як сферу нормативного впливу податкового процесу визначити виключно процесуально-податковими відносинами.

Однак така диференціація є умовною, адже ми не можемо визначити сферу регулювання податкового права виключно матеріальними відносинами у сфері оподаткування. Адже податкове право як підгалузь права складається з приписів матеріального, процесуального та матеріально-процесуального характеру. Щодо виокремлення в межах податкового права податкового процесу, то воно має виключно умовний характер, адже по суті податковий процес є виразом процесуальної сторони податкового права (її процесуальних та матеріально-процесуальних приписів).

Висновки. Отже, змістовно існування податкового процесу як окремої галузі права неможливе, тому що його нормативною основою є приписи податкового права. Сама підгалузь податкового права, яка висту-

пає основою податкового процесу, складається переважно з приписів матеріально-процесуального характеру, що нерозривно пов'язують у єдиний механізм регулятивного впливу норми матеріального та процесуального характеру. Податкове право являє собою систему нормативних приписів, які мають своїм телеологічним завданням упорядкування не лише статичних за своєю природою відносин (матеріальних відносин), а й здійснення регламентуючого впливу на динамічні (процесуальні) відносини в межах сфери оподаткування. У цьому й виявляється специфіка підгалузі податкового права. Саме тому ми вважаємо, що податковий процес не може виступати самостійною галуззю, підгалуззю чи інститутом у системі права, адже за своїм характером він є інтегративною складовою підгалузі податкового права.

Список використаної літератури

1. Бахрах Д. Н. Юридический процесс и административное судопроизводство / Д. Н. Бахрах // Журнал российского права. – 2000. – № 9. – С. 6–17.
2. Боднарук Ю. В. Податкові провадження в Україні: теоретико-правові засади : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Ю. В. Боднарук. – 2008.
3. Кузнеченкова В. Є. Налоговый процесс: современная концепция правового регулирования : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.14 / В. Є. Кузнеченкова. – Москва : РГБ, 2005. – 506 с.
4. Кучерявенко М. П. Податкові процедури: правова природа та класифікація : монографія / М. П. Кучерявенко. – Київ : Алерта : КНТ : ЦУЛ, 2009. – 460 с.
5. Макаренко Т. Н. Налоговый процесс и налоговое производство / Т.Н. Макаренко // Финансовое право. – 2002. – № 3. – С. 25–30.
6. Пришва Н. Ю. Правові проблеми регулювання обов'язкових платежів / Н. Ю. Пришва. – Київ : ЕксОб, 2003. – 280 с.
7. Протасов В. Н. Основы общеправовой процессуальной теории / В. Н. Протасов. – Москва, 1991. – 143 с.
8. Теория юридического процесса : монография / В.М. Горшенев, В.Г. Глобул, Ю.И. Мельников, И.М. Погребной [и др.] ; под общ. ред. проф. В. М. Горшенева. – Харьков : Вища школа, 1985. – 192 с.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2015.

Пудрик Н. С. Процессуальные особенности налогово-правового регулирования

Статья посвящена исследованию процессуальных особенностей налогово-правового регулирования. Изучено содержание понятий "налоговое право" и "налоговый процесс". Доказано, что подотрасль налогового права, которая выступает основой налогового процесса, состоит преимущественно из предписаний материально-процессуального характера. Исследовано, что налоговое право, которое является более универсальной правовой категорией, нежели налоговый процесс, рассматривается в качестве подотрасли права, в связи с чем не приходится говорить о существовании налогового процесса как самостоятельной отрасли права. Опровергнуто мнение о первичности налогового права по отношению к налоговому процессу, диффе-

ренциация последних возможна только в том случае, если условно определить сферу регулирования налогового права материальными отношениями в сфере налогообложения, тогда как сферу нормативного воздействия налогового процесса определять исключительно процессуально-налоговыми отношениями. Обосновывается, что налоговый процесс не может выступать в качестве самостоятельной отрасли, подотрасли или института в рамках системы права, ведь по своему характеру он является интегративной составляющей подотрасли налогового права.

Ключевые слова: налоговое право, налоговый процесс, подотрасль права, налогово-правовое регулирование, материальные правоотношения, отрасль права, процессуальные правоотношения.

Pudrik N. Remedial Features of Tax and Legal Regulation

The article is devoted to the procedural features of tax-legal regulation. Clarified the concepts of "tax law" and "tax process". It is proved that the sub-sector of the tax law, which is the basis of the tax process, consists mainly of regulations of material and procedural nature. It is regulated that tax law, which is an order of magnitude higher legal category for tax the process is regarded as a sub-sector rights, and therefore it is not necessary to speak about the existence of the tax process as an independent branch of law. Refuted the view of the primacy of the tax law against the tax process, differentiation of the latter possible only in case, if conditionally to define the scope of regulation of tax law in material respects in the field of taxation, whereas the regulatory impact of the tax process to identify exclusively with procedural and tax relations. The author comes to the conclusion that the tax process cannot act as the independent sector, sub-sector or institution within the system of law, because by its nature it is an integrative component of the sub-branches of tax law. Formally, the existence of the tax process as an independent branch of law is not possible, because it is tax law, which should be considered as a system of substantive and procedural tax law provisions currently in legal doctrine, is considered only as a sub-sector of financial law.

Meaningful existence of the tax process as a separate branch of law is not possible due to the fact that its legal basis is the provisions of the tax law. In our opinion the existence of the tax process outside the requirements of the tax law is not possible. Itself a sub-branch of tax law, which is the basis of the tax process, consists mainly of regulations of material and procedural nature. With respect to regulations of material and procedural nature, they are inextricably linked into a single mechanism of the regulatory impact of norms material and a procedural nature. Tax law is a system of regulations that have their teleological goal of streamlining not only static in nature relations (physical relations), but also the implementation of regulatory impacts on dynamic (procedural) relations within the sphere of taxation. This is the specific sub-branches of tax law.

Key words: tax law, taxation process, the sub-industry of law, tax and legal regulation, a material relationship, the branch of law, legal procedure.

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА ОПОДАТКУВАННЯ ПОДАТКОМ НА ПРИБУТОК В УКРАЇНІ

Стаття присвячена актуальним питанням правового регулювання об'єкта оподаткування податком на прибуток. Критично проаналізовано податкове законодавство, практику його застосування, існуючі наукові погляди та висловлено авторські міркування щодо вирішення актуальних проблем оподаткування податком на прибуток, обґрунтовано рекомендації щодо подальшого вдосконалення податкового законодавства.

Ключові слова: доходи, об'єкт оподаткування, Податковий кодекс України, податок, прибуток, фінансовий результат, юридичний факт.

Податковим кодексом України [1] визначено загальне поняття об'єкта оподаткування та його місце в системі елементів податку. В Особливій частині цього Кодексу вказано коло тих суспільно-правових явищ, предметів тощо, які становлять об'єкт оподаткування конкретного виду податку, зокрема податку на прибуток. Особливістю правового регулювання об'єкта оподаткування, як слушно звертає увагу М. П. Кучерявенко, є те, що останній формалізує податковий обов'язок, визначає право стягнення податку як реалізацію державною владою повноважень стосовно зобов'язаних осіб. Якщо вимога реалізації податкового обов'язку передбачає більш складну конструкцію й не завжди зумовлена безумовною наявністю якого-небудь матеріального блага як об'єкта оподаткування, то сплата податку зумовлена саме об'єктом оподаткування [2, с. 228–229].

Об'єкт оподаткування розглядають у декількох значеннях. Теоретичне розуміння поняття об'єкта оподаткування податком на прибуток дає змогу глибше зрозуміти правову природу цього складного податково-правового явища і, як результат, вплинути на його законодавче визначення або характеристику, уникнути різного розуміння одного й того самого поняття, як наслідок – впливати на ефективність правозастосовної практики. У практичному аспекті чітко окреслення кола того, що підпадає під зазначений об'єкт, зобов'язує відповідних суб'єктів правовідносин встановлювати правовий зв'язок, унаслідок чого відбувається реалізація суб'єктивних податкових прав та обов'язків, відповідно, розвиток податкових правовідносин.

Мета статті – на основі аналізу результатів загальнотеоретичних та галузевих досліджень сучасного стану правового регулювання об'єкта оподаткування податком на прибуток виявити існуючі проблеми, у

тому числі й понятійного та термінологічного характеру, а також запропонувати напрями їх вирішення, що дасть змогу вдосконалити податкове законодавство та практику його застосування.

Досліджуючи питання правового регулювання справляння податку на прибуток підприємств, науковці завжди звертають увагу на складність юридичної конструкції цього елементу податку. Так, О. В. Показова справедливо застерігає, що при визначенні об'єкта оподаткування залишається багато спірних питань, які на сьогодні є нерегульованими [3, с. 68].

Поняття об'єкта оподаткування, слушно акцентує увагу М. П. Кучерявенко, передбачає два підходи. Як родова категорія об'єкт оподаткування передбачає загальне визначення об'єкта (доходи або їх частина; майно; вартість тощо), з яким пов'язане виникнення обов'язку платника податків сплатити податок. Так, відповідно до п. 22.1 ст. 22 ПК України, об'єктом оподаткування можуть бути майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти, визначені податковим законодавством, з наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення в платника податкового обов'язку. У більш вузькому розумінні об'єкти оподаткування можна визначити як видові форми родового поняття об'єкта оподаткування (доходи фізичних осіб, майно юридичних осіб тощо), що й закріплено спеціальними податковими законодавчими актами [2, с. 229]. Таким чином, поняття об'єкта оподаткування податку на прибуток є спеціальним поняттям стосовно загального, визначення якого, на відміну від спеціального, подано в ст. 22 ПК України.

У юридичній літературі справедливо акцентовано на такому недоліку податкового законодавства, як нечітке формулювання об'єкта оподаткування [2, с. 234], що, насамперед, стосується об'єкта оподаткуван-

ня податком на прибуток, який є складною правовою конструкцією, що закріплена в ст. 134 ПК України [1].

Нормативна модель об'єкта оподаткування податком на прибуток включає:

- прибуток із джерелом походження з України та за її межами, який визначається шляхом коригування (збільшення або зменшення) фінансового результату до оподаткування (прибутку або збитку), поданого у фінансовій звітності підприємства відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності, на різниці, які виникають відповідно до положень розділу III ПК України;
- дохід за договорами страхування, визначений згідно з пп. 141.1.2 п. ст. 141 ПК України;
- дохід (прибуток) нерезидента, що підлягає оподаткуванню згідно з п. 141.4 ст. 141 ПК України, з джерелом походження з України;
- дохід операторів, отриманий від діяльності з випуску та проведення лотерей, азартних ігор з використанням гральних автоматів, що підлягає оподаткуванню згідно з п. 141.5 ст. 141 ПК України;
- дохід операторів, отриманий від букмекерської діяльності, азартних ігор (у тому числі казино), крім доходу, отриманого від азартних ігор з використанням гральних автоматів, зменшеного на суму виплачених виплат гравцю, що підлягає оподаткуванню згідно з п. 141.5 ст. 141 ПК України.

Наданий перелік того, що відповідно до кодексу становить об'єкт оподаткування податку на прибуток, можна вважати описовою дефініцією поняття об'єкта оподаткування податку на прибуток. Така дефініція є закритою, оскільки містить вичерпний перелік, тобто не використовує словосполучення у вигляді "інші доходи..." як було в попередній редакції. Аналізуючи наведений перелік з погляду норми-дефініції, можна виокремити родову ознаку такого визначення, яка є подвійною, включаючи терміни "прибуток" і "доходи". При цьому кожна складова такого об'єкта оподаткування визначена безпосередньо або опосередковано (у вигляді відсилки до інших норм) через формулу розрахунку такого оподаткованого прибутку або доходу, будучи розрахунковою частиною складового або елемента цієї описової норми-дефініції. Таким чином, нормативна модель об'єкта оподаткування податку на прибуток, на перший погляд, нібито відповідає вимозі, яку обґрунтовано виводить М. П. Кучерявенко: не лише перераховує те, що може бути об'єктом оподаткування, а й виділяє їх ознаки, характерні риси [2, с. 237].

Провівши критичний аналіз поглядів щодо розуміння поняття об'єкта оподаткування, О. В. Покатаєва слушно визначає

такий об'єкт, як юридичний факт (дії, події), що має майнову характеристику (набуття права власності, прибутку; поставка, ввезення, вивезення, пересилання товарів та послуг; вчинення юридично значущих дій) і призводить до виникнення в юридичної особи, її філії, відділення, іншого структурного підрозділу, що не мають статусу юридичної особи, а також фізичної особи, яка має статус суб'єкта підприємницької діяльності чи не має такого статусу, обов'язку зі сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) [3, с. 47]. Юридичні факти – це факти або події, з наявністю яких норми права пов'язують настання певних юридичних наслідків, зокрема виникнення податкового обов'язку і, відповідно, податкових правовідносин.

Юридичні факти, забезпечуючи реалізацію нормативної моделі податкових правовідносин або податкової правосуб'єктності, не змінюють їх ані в обсязі, ані в змісті, оскільки вони (моделі та правосуб'єктність) є мірою можливої поведінки постійної дії. Податкова правосуб'єктність є правовою можливістю суб'єкта податкового права, тоді як нормативна модель податкових правовідносин є правилом поведінки, встановленим нормами податкового права. Конкретизація встановленої податково-правовою нормою моделі поведінки відбувається за схемою: податково-правова норма (нормативно встановлена модель поведінки) – податкова правосуб'єктність (правова можливість реалізації поведінки) – юридичний факт (підстава реалізації моделі та можливості) – конкретні податкові правовідносини (реалізація правової моделі в поведінці). Ступінь конкретизації податкових правовідносин і юридичних фактів як їх підстав може бути різною у зв'язку з можливостями розвитку власне правовідносин, а також реалізацією суб'єктивних податкових прав та обов'язків, що становлять їх юридичний зміст. Однак у будь-якому разі йдеться про індивідуалізованих суб'єктів, їх права та обов'язки, яких вони набувають, вступаючи в правові зв'язки. Сутністю ж майбутніх правових зв'язків суб'єктів є юридичні факти, які трансформують податкову правосуб'єктність і податково-правові норми в податкову діяльність, породжуючи, змінюючи чи припиняючи податкові правовідносини.

Соціальні обставини, які визнаються юридичними фактами, мають бути зафіксованими в гіпотезі податково-правової норми. Така гіпотеза закріплює абстрактну модель обставини, з настанням якої пов'язують певні правові наслідки, передбачаючи можливість їх виникнення. Юридичним фактом у податковому праві є передбачена гіпотезою податково-правової норми реальна суспільна обставина, яка спричиняє настання податково-правових наслідків. Такою обставиною, що спричиняє виникнення та розвиток такого виду податкових

правовідносин, як правовідносини оподаткування прибутку, є наявність об'єкта оподаткування.

Оскільки податкові правовідносини мають вольовий характер, то заслуговує на увагу думка М. П. Кучерявенка про те, що дія юридичного факту на правовідносини передбачає поєднання двох різновидів волі [4, с. 453]. По-перше, це воля держави, що встановлює конкретний юридичний факт як обставину, з якою пов'язані певні правові наслідки, які породжують суб'єктивні податкові права та обов'язки. Існування податкових правовідносин передбачає наявність податково-правових норм і закріплення в гіпотезах цих норм підстав реалізації правил поведінки (обставин, що становлять юридичні факти). Воля держави, виражена через правові норми, пов'язує з конкретними обставинами ті чи інші правові наслідки, тому відсутність нормативного закріплення юридичних фактів виключає можливість настання правових наслідків. По-друге, це воля суб'єктів податкових правовідносин, які, відповідно до неї, формують власну поведінку. Саме від волі суб'єктів залежить виникнення, зміна та припинення податкових правовідносин, їх тривалість, характер переходу від одного їх виду до іншого. Тому юридичні факти в податковому праві спричиняють настання передбачених податково-правовою нормою правових наслідків у податковій діяльності, що є їх другою правовою ознакою. Такі юридичні наслідки можуть бути зведені до головних фаз існування правовідносин – їх виникнення, зміни та припинення (з тим зауваженням, що правовідносинами є всі правові зв'язки, у тому числі загальнорегулятивні правовідносини, включаючи правособ'єктність і правоздатність).

Юридичні факти переводять абстрактні суб'єктивні права та обов'язки в правову реальність, приводячи в дію механізм їх реалізації. Як опосередковуючий елемент між приписами податково-правових норм та їх перетворенням у конкретні індивідуалізовані суб'єктивні права та обов'язки, юридичний факт наповнює змістом закріплені такою нормою абстрактні, родові права та обов'язки, створює перехід від їх загальної моделі, зафіксованої в правовій нормі, до конкретної моделі, втіленої в правовідносинах. Унаслідок виникнення між суб'єктами податкового права, породженого юридичним фактом, правового зв'язку, вони набувають нової якості – стають суб'єктами податкових правовідносин, а суб'єктивні права та обов'язки втілюються в їх поведінці. Вони створюють перехід від правової абстракції (правової моделі), визначеної податково-правовими нормами, до правової реальності, якою і є правовідносини оподаткування прибутку.

Для податкового права, як і бюджетного [5, с. 308–309], характерною особливістю можна визнати наявність так званих "розрахункових" юридичних фактів. У широкому розумінні ними є розрахункові показни-

ки, коефіцієнти, індекси, які обчислюють на підставі первинних фактичних обставин і які є підставою для виникнення та/або реалізації суб'єктивного право-обов'язку. Вони мають бути юридично надійними, що залежить від якості вихідної інформації та прийнятої методики розрахунків, а також мають бути пов'язаними із кінцевим результатом податкової діяльності. Таким юридичним фактом і є об'єкт оподаткування, визначений ст. 134 ПК України. Розрахунковими юридичними фактами, на нашу думку, слід визнати соціально-економічні обставини, зумовлені станом господарської та іншої діяльності, що підлягає оподаткуванню, настання яких є підставою для здійснення певних дій щодо нарахування та перерахування відповідної суми податку до бюджету. Підсумовуючи наведені міркування, юридичні факти, на нашу думку, можна охарактеризувати як нормативно закріплені явища об'єктивної реальності, що створюють перехід від податково-правової моделі до податкових правовідносин. Саме тому потрібне чітке визначення об'єкта оподаткування як загального поняття, так і визначень спеціальних понять, до яких належить і об'єкт оподаткування прибутку.

Однією з особливостей податкового законодавства є застосування спеціальних термінів, більшість яких не сприймається або неоднозначно сприймається на рівні звичайної свідомості, їх сприйняття передбачає наявність спеціальної освіти. Це відбувається зазвичай унаслідок переведення економічних категорій, понять та термінів у площину податкового права.

При переведенні економічних категорій у правові потрібно виходити з того, що право регулює вольові відносини, які мають юридичне значення й тягнуть за собою певні юридичні наслідки. Надання певним економічним категоріям правового значення супроводжується процесом абстрагування, узагальнення, аксіологічної оцінки, системних характеристик, а сутністю цього є формалізація, у процесі якої різноманітним по суті економічним явищам надається виключно юридична форма, через яку передається їх економічний зміст. Формалізація передбачає й надання певним явищам юридичного поняття чи терміна, зафіксованого в тексті нормативно-правового акту. Перетворюючись на правові категорії, вони в подальшому, в процесі їх застосування стають об'єктом формально-догматичного аналізу, що ще більше підвищує вимоги до якості нормативно-правового акту [6, с. 1049]. І тому постає питання вимог до понятійно-термінологічного апарату та норм-дефініцій у податковому законодавстві.

Перш за все, ефективність правового регулювання відносин оподаткування прибутку має визначатися єдністю понятійно-термінологічного апарату податкового законодавства та його узгодженістю по вертикалі та горизонталі. Однак його аналіз свідчить про відсутність такої єдності при

визначенні одного й того самого податково-правового явища. Насамперед, це стосується розуміння сутності термінів доходу, прибутку, фінансового результату тощо.

Визначення прибутку з джерелом походження з України та за її межами є принциповим при встановленні податкового зобов'язання резидентів, а щодо нерезидентів – з джерелом походження з України. Вичерпний загальний перелік доходів з джерелом походження з України визначено п. 14.1.54 ПК України, а доходів за межами України – п. 14.1.55 ПК України. Натомість загального визначення поняття прибутку ПК України не містить. Слід мати на увазі, як справедливо акцентує увагу М. П. Кучерявенко, досить часто дохід у податковому законодавстві характеризується як загальна сума надходжень з усіх джерел і фактично виступає як виручка особи. Більш точним показником податкоспроможності є прибуток, тобто сума надходжень, яка очищена від матеріальних витрат [2, с. 243]. Отже, використання при визначенні об'єкта оподаткування двох родових термінів, на нашу думку, є помилковим, що підтверджує й назва самого податку. Більш вдалим видається визначення об'єкта оподаткування як прибутку в ст. 3 Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" [7] як зменшення скоригованого валового доходу звітного періоду на суму валових витрат платника податку і суму амортизаційних відрахувань, застосовуючи розрахункову формулу у визначенні.

Відповідно до пп. 134.1.1 п. 134.1 ст. 134 ПК України, прибуток визначається шляхом коригування (збільшення або зменшення) фінансового результату до оподаткування (прибутку або збитку), поданого у фінансовій звітності підприємства відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності, на різниці, які виникають відповідно до положень розділу III ПК України. Натомість у фінансово-правовій літературі фінансовий результат визначають як: 1) різницю між доходами та витратами підприємства чи його окремого підрозділу за певний час; 2) приріст чи зменшення вартості власного капіталу підприємства внаслідок діяльності у звітному періоді [8, с. 381]. При визначенні об'єкта оподаткування законодавцю потрібно дотримуватися таких вимог, як конкретність, оптимальність та завершеність. Саме це дасть змогу чітко окреслити коло явищ, які становлять об'єкт оподаткування прибутку, опис цих явищ має бути інформаційно емним та стислим, не маючи відсилань до інших норм.

Висновки. Підсумовуючи наведені міркування, зазначимо, що поняття об'єкта оподаткування податком на прибуток можна розглядати у двох аспектах: теоретичному та практичному. У теоретичному – як правову модель, тобто нормативну конс-

трукцію (правову абстракцію), яка описує або окреслює коло певних фінансових результатів діяльності, що визначаються як підстави виникнення та розвитку правовідносин оподаткування прибутком. За наявності таких нормативно визначених фінансових результатів відбувається перехід від правової моделі (правової абстракції) до правової реальності – податкових правовідносин. У практичному аспекті, об'єктом оподаткування податком на прибуток є фінансові результати діяльності визначеного суб'єкта (правова реальність), наслідком чого суб'єкти податкового права набувають статусу суб'єктів відповідних податкових правовідносин, встановленням між ними правового зв'язку з метою реалізації суб'єктивних податкових прав та обов'язків, детермінованих публічним інтересом формування доходів бюджету.

Список використаної літератури

1. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.Податковий%20кодекс%20України%20_%20від%2002.12.2010%20№%202755-VI%20\(Текст%20для%20друку\)](http://www.Податковий%20кодекс%20України%20_%20від%2002.12.2010%20№%202755-VI%20(Текст%20для%20друку)).
2. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права : в 6 т. / Н. П. Кучерявенко. – Харьков : Легас : Право, 2005. – Т. 3: Учение о налоге. – 600 с.
3. Покатаєва О. В. Теоретичні засади правового регулювання справляння загальнодержавних податків та зборів в Україні : монографія / О. В. Покатаєва. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – 300 с.
4. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права : в 6 т. / Н. П. Кучерявенко. – Харьков : Легас, 2004. – Т. 2: Введение в теорию налогового права. – 600 с.
5. Чернадчук В. Д. Бюджетні правовідносини в Україні: теорія, практика та перспективи розвитку : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Віктор Дмитрович Чернадчук. – Київ, 2010. – 419 с.
6. Ковалко Н. Н. Вопросы терминологии в банковском законодательстве / Н. Н. Ковалко // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические и практические проблемы : матер. Междунар. круглого стола (Черновцы, 21–23 сентября 2006 года. – Нижний Новгород : Юридическая техника, 2007. – С. 1047–1055.
7. Про оподаткування прибутку підприємств : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14, 15–16, 17. – Ст. 112.
8. Фінансовий словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. – Київ : Знання : КОО ; Львів : Вид-во Львівського банківського ін-ту НБУ, 2002. – 566 с. – (Національний ун-т "Львівська політехніка", Львівський банківський ін-т Національного банку України).

Стаття надійшла до редакції 15.12.2015.

**Чернадчук В. Д. Теоретико-прикладні питання визначення об'єкта налогооб-
ложення податку на прибуток в Україні**

*В статті розглядаються актуальні питання правового регулювання об'єкта налогооб-
ложення податком на прибуток. Критично проаналізовано податкове законодавство,
практика його застосування, сучасні наукові погляди щодо вирішення актуальних
проблем налогообложення податком на прибуток, запропоновано рекомендації по подальшому
удосконаленню податкового законодавства.*

Ключові слова: дохід, Податковий кодекс України, об'єкт налогообложення, прибуток,
фінансовий результат, юридичний факт.

**Chernadchuk V. Theoretical and Applied Issues of the Object Taxation Determination
by the Profit Tax in Ukraine**

*The article is devoted to the actual issues of the legal regulation of the object taxation by the
profit tax. It was critically analyzed the scientific views on the understanding of this object and the
regulatory model of the taxation object. It was concluded that a legislator uses a descriptive
construction of the norm-definition. According to the Code it was given the list of constituents of
the object taxation by the profit tax and can be considered as the descriptive definition of this
concept. Every constituent of this object taxation is determined directly or indirectly (in the form of
referring to other norms) by means of the calculation of this taxed profit or income, being the
calculating part of the constituent or the element of this descriptive norm-definition.*

*The object taxation by the profit tax is a juridical fact of the origin and development of the
corresponding tax legal relations. Juridical facts in the Tax Law are characterized as normatively
fixed phenomena of the objective reality that create the transfer from tax-legal model to tax legal
relations. That is why it is required a precise determination of the object taxation as general
concept and the determination of special concepts which include the object of profit taxation.*

*It was proved that the efficiency of the legal regulation of the profit taxation relations has to be
characterized by the unity of the concept and terminology apparatus of the tax legislation and its
vertical and horizontal consistency.*

*It was suggested to consider the concept of the object taxation by the profit tax in two aspects:
theoretical and practical. In theoretical understanding it should be considered as the legal model,
that is regulatory construction (legal abstraction) which describes or outlines the range of certain
financial results of the activity and which are determined as the reasons of the origin and
development of the legal relations of profit taxation. Under these regulatory determined financial
results the transfer from legal model (legal abstraction) to legal reality – tax legal relations takes
place. From practical point of view the taxation object by the profit tax is the financial results of
certain subject's activity (legal reality), as a result of this the subjects of Tax Law gain the status of
the subjects of the corresponding tax legal relations, the establishing of legal bond between them
with the aim of realization of subjective tax rights and duties, determined by the public interest
of profit formation of the budget.*

Key words: income, object of taxation, Tax Code of Ukraine, tax, profit, financial result,
juridical fact.

ГРОШОВИЙ ОБІГ У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

У статті зазначено, що право грошового обігу як підгалузь фінансового права є сукупністю правових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають з приводу процесу (порядку) руху готівкових і безготівкових грошових коштів. Предметом права грошового обігу є суспільні відносини, що виникають з приводу процесу (порядку) руху грошових коштів. Суспільні відносини, що складаються в процесі формування, розподілу й використання державних фондів грошових коштів, регулюються нормами фінансового права, тому розрахункові відносини є фінансово-правовими, якщо одним із суб'єктів цих правовідносин є держава як власник державних грошових фондів. Правовідносини у сфері грошового обігу є врегульованими нормами права суспільні відносини, що виникають з приводу встановлення й виконання процесу (порядку) обігу на території конкретної держави готівкових і безготівкових грошових коштів як у національній, так і в іноземній валюті.

Ключові слова: грошовий обіг, переказ, гроші, фінансова діяльність, платіжна система, безготівкові розрахунки, банкноти, монети.

У правовій науці під фінансовим правом традиційно розуміють сукупність юридичних норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають у процесі фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування. У свою чергу, фінансова діяльність держави є процесом планомірного утворення, розподілу й використання державою та органами місцевого самоврядування фінансових ресурсів через свої грошові фонди для виконання поставлених завдань. Отже, предмет фінансового права становлять суспільні відносини, що виникають у процесі діяльності держави та органів місцевого самоврядування з планомірного утворення (формування), розподілу й використання централізованих і децентралізованих грошових фондів (фінансових ресурсів) з метою реалізації своїх завдань.

Мета статті – дослідити місце грошового обігу в системі фінансового права.

У вітчизняній юридичній науці до правових проблем організації та функціонування національною й платіжною систем, а рівно правовій природі грошей і грошового обігу традиційно не приділяли і не приділяють спеціальної уваги. Проте на сьогодні ці питання досліджують Є. О. Алісов, Л. К. Воронова, М. П. Кучерявенко, Т. А. Латковська, А. О. Монаєнко, О. П. Орлюк, Н. Ю. Пришва та ін.

Як і будь-яка інша галузь права, фінансове право складається з множини окремих фінансово-правових норм. Проте фінансове право – це не просто сукупність правових норм, а їх структурована система. У цій єдиній системі фінансово-правові норми в певній послідовності та взаємозв'язку групуються в правові інститути й більші підрозділи. Об'єднання фінансово-правових норм у правові інститути та підгалузі об'єктивно зумовлене неоднорід-

ністю суспільних відносин, що становлять предмет фінансового права.

Інститут права – це порівняно невелика, стійко відокремлена група правових норм, що регулюють певний різновид пов'язаних між собою однорідних суспільних відносин. Якщо юридична норма – це "початковий елемент", "жива" клітинка правової матерії, то правовий інститут є первинною правовою спільністю. Правові інститути покликані регламентувати окремі ділянки, фрагменти, сторони суспільного життя. Інститут – складова, блок, ланка галузі права. У кожній галузі їх множина, вони мають відносну автономію, оскільки кожен з них об'єднує норми права, що регулюють певною мірою самостійні групи суспільних відносин. Об'єднання норм права в окремий правовий інститут можливе, якщо вони взаємопов'язані між собою за предметно-функціональною ознакою й регулюють конкретні види суспільних відносин.

Суспільні відносини, що становлять предмет фінансового права, дуже різноманітні й неоднорідні, у зв'язку із чим фінансово-правові норми, що регулюють однорідні суспільні відносини, які виникають у процесі здійснення державою фінансової діяльності, групуються у фінансово-правові інститути. Таким чином, фінансово-правовий інститут є законодавчо відокремленою сукупністю правових норм, що забезпечують комплексне регулювання певної групи однорідних суспільних відносин, що входять у предмет фінансового права. Серед таких, як приклад, можна назвати інститут фінансового контролю, інститут державних доходів, інститут податкового контролю, інститут готівкового грошового обігу тощо.

У свою чергу, споріднені правові інститути, що об'єднують юридичні норми однієї галузі права, утворюють підгалузь права. Ці правові утворення регулюють окремі до- сить великі масиви суспільних відносин, що

відрізняються певною специфікою й певною родовою відокремленістю. Для підгалузі права характерна наявність у її складі декількох правових інститутів з одночасним виділенням деяких загальних станів, властивих усім інститутам, що входять до підгалузі. Це цілісне за складом і предметом регулювання утворення, яке регламентує особливу сферу відносин у межах ширшого комплексу тієї або іншої галузі права.

Таким чином, підгалузь фінансового права об'єднує норми декількох фінансово-правових інститутів, що регулюють окремі відносно відокремлені суспільні відносини, що виникають у процесі здійснення фінансової діяльності держави. У межах фінансового права традиційно виділяють дві підгалузі: бюджетне та податкове право. Проте на сьогодні існують ще дві відносно нові наукові концепції, що обґрунтовують виділення в системі фінансового права підгалузі державного й самоврядного фінансового контролю та права грошового обігу.

Хотіли б особливо зазначити, що групування правових норм у галузі, підгалузі й інститути має значення виключно для правової науки. Така систематизація, безумовно, істотно полегшує процес наукових досліджень правової матерії та аналізу законодавства, а також значно спрощує викладання й вивчення правових актів у межах різних освітніх програм. Проте загалом цей поділ багато в чому умовний, що підтверджують поступове обростання системи вітчизняного права так званими комплексними галузями права. Очевидно, що законодавець, приймаючи закон, або інший державний орган чи посадова особа, наділені правом приймати підзаконні нормативно-правові акти, мають на меті врегулювати певні суспільні відносини й навряд чи замислюються над тим, до якої галузі, підгалузі та правового інституту належать правові норми, закріплені в цьому нормативно-правовому акті.

Усе вищесказане справедливо й щодо системи фінансового права. Поділ фінансового права на підгалузі багато в чому є умовним. Податкове право нерозривно пов'язане з бюджетним, оскільки податкові надходження становлять значну частину бюджетних доходів. Отже, податкове право в частині інституту оподаткування фізичних осіб і інституту оподаткування юридичних осіб перетинається з інститутом державних доходів, що належить до бюджетного права. З іншого боку, податкове право не вичерпується двома зазначеними інститутами, тому не повністю збігається з інститутом державних доходів, що входить до системи бюджетного права.

Що ж до права грошового обігу, то воно нерозривно пов'язане з податковим і бюджетним правом, оскільки регулює всі відносини, пов'язані з перерахуванням податкових надходжень та неподаткових доходів до державних бюджетних і позабюджетних фондів, а також відносин, що виникають при перерахуванні коштів з державних грошових фондів на конкретні державні витрати [1, с. 154]. Іншими словами, будь-

який рух грошових коштів у державних грошових фондах (надходження, розподіл, списання) регулює право грошового обігу.

Усередині галузі фінансового права існує дві частини (загальна й особлива), декілька підгалузей (наприклад, бюджетне право, податкове право) і ряд правових інститутів (наприклад, інститут фінансового контролю, інститут державних доходів, інститут державних видатків) [2, с. 45].

Найбільші підрозділи фінансового права – частини: загальна й особлива. До загальної частини належать норми фінансового права, що закріплюють загальні принципи, правові форми й методи фінансової діяльності держави, які визначають суб'єктів фінансових правовідносин, їх права і обов'язки, що встановлюють загальні основи організації фінансового контролю, його форми й методи. Усі ці норми діють у масштабі всієї фінансової діяльності держави.

Особлива частина складається з декількох правових підгалузей, що включають відповідні фінансово-правові інститути. При цьому підгалузі й інститути розташовані в певному науково обґрунтованому порядку та логічній послідовності.

Так, основною підгалуззю фінансового права, поза сумнівом, є бюджетне право, оскільки в бюджетній системі акумульовано основні державні фінансові ресурси, які забезпечують діяльність органів державної влади. У свою чергу, бюджетне право включає інститут державних доходів, до якого належать норми, що регулюють податкові відносини й відносини, які виникають з приводу неподаткових доходів держави. У нерозривному зв'язку з інститутом державних доходів перебуває інститут державних видатків, норми якого регулюють виділення державних коштів або на безвідплатній і безповоротній основі, або на умовах платності та зворотності, для діяльності й розвитку підприємств, організацій, установ, крім того, норми цього інституту регулюють відносини з обслуговування державного боргу.

Ми не поділяємо думку більшості українських учених, що розглядають інститут банківського кредитування як фінансово-правовий інститут. Ряд авторів вважає, що банківський кредит не може бути включений до предмета фінансового права.

Через систему банків акумульовано, можливо, найбільше грошових коштів, проте ці грошові фонди не є державними, отже, відносини, що виникають з приводу формування й витрачання коштів із цих грошових фондів, не є фінансовими і, відповідно, не входять до предмета фінансового права. Предметом фінансового права є відносини, що складаються в процесі формування й витрачання саме державних грошових фондів.

У зв'язку із цим до системи фінансового права може бути включений тільки інститут державного кредитування, а інститут банківського кредитування виходить за межі предмета регулювання фінансового права, тому не є фінансово-правовим інститутом.

Аналогічна аргументація може бути використана для виведення інституту недержавного страхування із системи фінансового права. Норми ж інституту державного страхування мають бути зараховані до фінансово-правових норм.

При цьому норми, що регулюють державне кредитування й державне страхування, рівною мірою можуть бути зараховані як до інституту державних доходів, так і до інституту державних видатків [3, с. 40].

Ми підтримуємо концепцію виділення в межах фінансового права підгалузі, що об'єднує правові норми, які регулюють грошовий обіг в Україні [2, с. 388]. До цієї підгалузі входять інститути готівкового грошового обігу, безготівкового грошового обігу й інститут валютного обігу. Необхідно особливо підкреслити, що під правовим регулюванням грошового обігу ми розуміємо нормативне закріплення (встановлення) порядку руху грошової маси. Дуже важливо зазначити, що саме порядок руху грошових коштів, а не основа (причина) їх руху є предметом фінансово-правового регулювання.

Підстави руху грошової маси можуть мати різну правову природу. Наприклад, якщо перехід права власності на грошові кошти зумовлений угодою, то природа основи руху грошей від одного власника до іншого буде цивільно-правова. З іншого боку, основою руху грошових коштів може бути обов'язок громадянина або юридичної особи сплатити податки, у цьому випадку причина грошового обігу має фінансово-правову природу, а виконання обов'язку сплатити штраф за здійснення адміністративного проступку, опосередковане рухом грошей від правопорушника до держави, має адміністративно-правову природу. Проте, попри те, що правова природа підстав руху грошових коштів може бути як цивільно-правовою, так і адміністративно-правовою й кримінально-правовою, або мати у своїй основі трудові правовідносини, регулювання порядку руху грошової маси, тобто процесу переходу грошових коштів від одного власника до іншого, регламентація механізму здійснення будь-яких розрахунків, незалежно від правової природи зобов'язань, завжди має фінансово-правову природу.

Встановлення порядку руху грошової маси в готівковій і безготівковій формі є одним з основних напрямів фінансової діяльності держави [5, с. 677]. Формально цей процес не є діяльністю з формування, розподілу й використання централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів, проте грошовий обіг опосередкує і формування, і розподіл, і використання цих фондів. Відсутність правового регулювання грошового обігу, тобто встановленого порядку руху грошових коштів, зробила б неможливим саме існування економіки, заснованої на товарно-грошовому господарстві, і виключила б здійснення будь-якої фінансової діяльності, у тому числі державної. Іншими словами, законодавчо закріплений

порядок грошового обігу є необхідною умовою здійснення фінансової діяльності держави, у зв'язку із чим суспільні відносини, що виникають у процесі грошового обігу, включають до предмета фінансового права.

Зауважимо, що в юридичній науці термін "право грошового обігу" ще не набув поширення й не здобув визнання, проте, на нашу думку, сукупність правових норм, що регулюють порядок руху грошової маси (грошовий обіг) на території України, має бути визнана саме підгалуззю, а не інститутом фінансового права. До аргументів на користь такого підходу можна зарахувати такі:

1. Суспільні відносини, що виникають з приводу грошового обігу, мають певну своєрідність і родову відокремленість у межах фінансових відносин.
2. Сукупність норм, що регулюють грошовий обіг, як підгалузів фінансового права включає декілька правових інститутів, а саме:
 - інститут готівкового грошового обігу, який представлений правовими нормами, що регулюють готівковий грошовий обіг (порядок і форму випуску в обіг готівкових грошових знаків, обсяг і структуру готівкової грошової маси, порядок перевезення, зберігання, інкасації й розрахунків готівковими коштами, порядок проведення касових операцій тощо);
 - інститут безготівкового грошового обігу, який представлений правовими нормами, що регулюють рух безготівкових грошових коштів (порядок проведення безготівкової емісії, правила та форму здійснення безготівкових розрахунків);
 - інститут обігу іноземної валюти, який представлений правовими нормами, що регулюють валютні операції (правила й порядок обігу на території України готівкової та безготівкової іноземної валюти).
 Таким чином, сукупність норм, що регулюють рух грошової маси, є не інститутом фінансового права, як це стверджується у вітчизняній юридичній літературі, а більшим правовим формуванням, що включає до свого складу декілька правових інститутів.
3. Наявність у всіх названих інститутах деяких загальних основ, принципів грошового обігу, що поширюються на всі суспільні відносини, пов'язані з рухом грошових коштів. До них можна зарахувати такі:
 - грошовою одиницею України є гривня;
 - гривня є єдиним законним платіжним засобом, обов'язковим до прийому як засіб платежу на всій території України;
 - введення й емісія інших грошей в Україні не допускаються;
 - офіційне співвідношення між гривнею та золотом або іншими дорогоцінними металами не встановлюється;
 - органом, що здійснює державне регулювання грошового обігу в Україні, є Національний банк України.
4. Право грошового обігу не утворює самостійної галузі права, а є невід'ємною складовою (підгалуззю) фінансового права. Це твердження засноване на то-

му, що предмет фінансового права (суспільні відносини, що складаються в процесі формування, розподілу й витрачання державних грошових фондів) включає і відносини, що виникають у процесі руху грошової маси. Очевидно, що і формування, і розподіл, і витрачання державних грошових фондів опосередковані грошовим обігом. Без грошового обігу неможливо ні сформувати, ні використати жоден державний грошовий фонд.

Справедливості заради необхідно зазначити, що грошовий обіг опосередкує створення та використання не лише державних фондів грошових коштів, а й грошових фондів недержавних структур. Іншими словами, рух грошових коштів відбувається не лише в межах грошових фондів державних структур (комерційних і некомерційних), а й посідає значне місце в цивільному обігу. Те, що відносини, пов'язані з рухом грошової маси, часто є складовою цивільних правовідносин, не змінює їх публічно-правової суті. Як відомо, основою розмежування права на публічне та приватне є, насамперед, метод правового регулювання, що використовує та або інша галузь права. При цьому для галузей приватного права характерне застосування диспозитивного методу регулювання, а для публічного – імперативного. Відносини, що виникають у процесі грошового обігу, регулюються переважно імперативним методом, причому вони (відносини) підлягають досить детальній регламентації, а норми, що регулюють рух грошової маси, у більшості своїй не залишають учасникам цих правовідносин свободи вибору й не припускають автономії волі, таких характерних для приватного права. Грошовий обіг регулюється з метою захисту не приватних, а публічних інтересів, тому належить до публічного права.

Публічно-правовий характер регулювання грошового обігу пов'язаний з роллю, значенням і функціями руху грошової маси для всієї держави. Грошовий обіг в економіці, за образним виразом, утворює кровоносну систему всього економічного організму.

Усе вищесказане дає змогу стверджувати, що право грошового обігу, як підгалузь фінансового права, є сукупністю правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають з приводу процесу (порядку) руху готівкових і безготівкових грошових коштів. При цьому рух грошових коштів включає декілька етапів:

1. Емісія грошей.
2. Рух грошей від одного власника до іншого, іншими словами, перехід права власності на гроші. При цьому підстави зміни власника грошей можуть бути абсолютно різними за своєю правовою природою: цивільно-правові договори й зобов'язання, податкові зобов'язання, адміністративні правопорушення.
3. Вилучення грошей з обігу.

При цьому кожен з названих етапів грошового обігу регулює чинне законодавство України. Це пояснюється особливою важ-

ливістю грошового обігу для національної економіки держави.

Предметом права грошового обігу є суспільні відносини, що виникають з приводу процесу (порядку) руху грошових коштів. Метод права грошового обігу збігається з методом фінансового права – це метод владних приписів, заснований на імперативному регулюванні суспільних відносин.

Інститути права грошового обігу включають норми, що регулюють порядок здійснення розрахунків, тобто розрахункові відносини. Традиційно розрахункові відносини є цивільно-правовими, оскільки вони часто виникають у межах інших цивільних правовідносин. Наприклад, розрахункові правовідносини виникають під час виконання основного цивільно-правового зобов'язання з надання яких-небудь послуг на відшкодувальній (грошовій) основі [4, с. 36].

Проте ми дотримуємося іншої думки щодо суті та правової природи розрахункових правовідносин, під якими слід розуміти врегульовані правом суспільні відносини, що виникають з приводу руху, переміщення грошових коштів. Змістом розрахункових правовідносин є переміщення грошових коштів, отже, це не що інше, як грошовий обіг, тобто рух грошової маси. А грошовий обіг, як було доведено вище, має публічно-правовий характер і регулюється з метою захисту не приватних, а публічних інтересів, тому належить до публічного права. З іншого боку, грошовий обіг нерозривно пов'язаний з грошовими фондами, які утворюються й витрачаються за допомогою якраз руху грошової маси.

Суспільні відносини, що складаються в процесі формування, розподілу й використання державних фондів грошових коштів, регулюються нормами фінансового права, отже, розрахункові відносини однозначно є фінансово-правовими, якщо одним із суб'єктів цих правовідносин є держава як власник державних грошових фондів. Такі відносини зазвичай виникають поза цивільними зобов'язаннями: наприклад, податкові правовідносини породжують розрахункові правовідносини. Між встановленням, обчисленням, сплатою податку і його надходженням у дохід держави завжди є ще одна стадія – перерахування податкового платежу, яка так само, як і інші стадії податкових правовідносин, підлягає правовому регулюванню. У такому разі розрахункові правовідносини виникли в межах фінансово-правових відносин. Отже, якщо розрахункові відносини виникають з приводу формування, розподілу й використання державних грошових фондів, вони є фінансово-правовими.

Складніше йде справа з обґрунтуванням зараховані до фінансового права розрахункових правовідносин, які виникають у межах цивільних правовідносин. У сучасному суспільстві абсолютна більшість розрахунків здійснюються в безготівковій формі. У зв'язку із чим у розрахункових правовідносинах, крім платника й одержувача грошових коштів, практично завжди бере участь

банк або небанківська установа як організація, що забезпечує переказ, переміщення грошових коштів. Діяльність цих учасників розрахункових правовідносин, що стосується переказу грошових коштів, здійснюється відповідно до спеціальних правил, що встановлюються Національним банком України – спеціальним органом державної влади, до функцій якого входить організація грошового обігу на території України. Більше того, ця категорія учасників розрахункових правовідносин має змішану публічно-приватну правову природу, а їх діяльність регулюють норми банківського права (щодо самостійності цієї галузі права в науковому середовищі тривають дискусії), а не цивільного. Усі розрахунки банки та небанківські кредитні установи проводять згідно з правилами здійснення розрахунків в Україні, які розробляє й затверджує Національний банк України. Отже, процес переміщення грошових коштів, незалежно від основи їх переміщення й форми власності платника та одержувача цих коштів, регулюють норми не цивільного, а фінансового права.

Простіше кажучи, господарюючі суб'єкти – учасники цивільних правовідносин самостійно в межах чинного законодавства України визначають форму розрахунків (акредитив, інкасо, чек тощо) за укладеною між ними угодою, і на цьому сфера дії цивільного права закінчується. Порядок здійснення самого платежу (згідно з визначеною в договорі формою) регулюється вже нормами фінансового права, тобто рух грошових коштів (як, у які строки, на якій підставі тощо), сам процес їх переміщення виходить за межі предмета цивільного права та регламентується нормами фінансового права.

Як відомо, суспільні відносини, врегульовані правом, юридична наука називає правовідносинами. Оскільки суспільні відносини, що виникають у процесі руху грошових коштів, є предметом правового регулювання, вони також мають бути визнані правовідносинами. Правовідносини у сфері грошового обігу – це врегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають з приводу встановлення й виконання процесу (порядку) обігу на території конкретної держави готівкових і безготівкових грошових коштів як у національній, так і в іноземній валюті.

Як і будь-які правовідносини, правовідносини у сфері грошового обігу мають певну структуру, яка включає: об'єкт правовідносин, суб'єктів правовідносин і зміст правовідносин.

Об'єктом правових відносин є те, на що спрямовані суб'єктивні права і юридичні обов'язки його учасників, іншими словами, те, заради чого виникають правовідносини. Це можуть бути:

- матеріальні блага (речі, предмети, цінності);
- нематеріальні особисті блага (життя, честь, здоров'я, гідність, свобода тощо);
- поведінка, дії, послуги;
- результати духовної творчості;
- цінні папери, офіційні документи.

Об'єктами правовідносин у сфері грошового обігу є грошові кошти, до яких належать:

- а) гривні, що є в обігу, а також вилучені або такі, що вилучаються із обігу, але підлягають обміну у вигляді банкнотів Національного банку України і монети;
- б) кошти в гривнях на рахунках у банках та інших фінансових установах в Україні;
- в) грошові знаки у вигляді банкнотів, монети, що є в обігу і є законним платіжним засобом у відповідній іноземній державі або групі держав, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але грошові знаки, що підлягають обміну;
- г) кошти на рахунках у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних грошових або розрахункових одиницях.

На відміну від національної грошової одиниці, іноземна валюта належить до категорії, обмеженої в обігу. Відповідно до ч. 2 ст. 533 Цивільного кодексу України, якщо у зобов'язанні визначено грошовий еквівалент в іноземній валюті, сума, що підлягає сплаті у гривнях, визначається за офіційним курсом відповідної валюти на день платежу, якщо інший порядок її визначення не встановлений договором або законом чи іншим нормативно-правовим актом.

Відповідно до ч. 3 ст. 533 цього ж Кодексу, використання іноземної валюти, а також платіжних документів в іноземній валюті при здійсненні розрахунків на території України за зобов'язаннями допускається у випадках, порядку та на умовах, встановлених законом.

Обмеження обігу іноземної валюти виявляється в тому, що угоди з нею повинні здійснюватися відповідно до спеціально встановлених правил і порядку, що відрізняються від звичайного порядку здійснення цивільно-правових угод. Наприклад, купівля-продаж іноземної валюти допускається тільки через спеціально уповноважені банки.

Суб'єктами правовідносин у сфері грошового обігу виступають органи державної влади, що уповноважені регулювати процес (порядок) руху грошової маси та контролюють дотримання цього процесу (порядку), фізичних і юридичних осіб, що здійснюють платежі або беруть участь у розрахунках іншим способом (наприклад, як посередники – банки та інші фінансові організації).

Змістом правовідносин у сфері грошового обігу є кореспондуючі права та обов'язки їх учасників (суб'єктів).

Конкретний набір цих прав і обов'язків залежить від виду правовідносин у сфері грошового обігу. Правовідносини, які охоплюються предметом права грошового обігу, можна класифікувати таким чином:

- 1) правовідносини, що виникають з приводу порядку проведення емісії готівкових і безготівкових грошових коштів. Змістом цих правовідносин є виняткове право Національного банку України монопольно здійснювати емісію грошей в Україні і обов'язок, що кореспондує цьому праву, усіх інших органів державної влади не втручатися в

- цю діяльність та обов'язок усіх фізичних і юридичних осіб на території України приймати як єдиний законний засіб платежу грошові знаки, випущені в обіг Національним банком України;
- 2) правовідносини, що виникають з приводу руху готівкових грошових коштів. Змістом цих правовідносин є право НБУ встановлювати обмеження на здійснення розрахунків готівковими грошовими коштами між юридичними особами і право органів державної влади вимагати від фізичних і юридичних осіб на території України здійснювати розрахунки в готівковій грошовій формі в порядку, встановленому чинним законодавством України. І юридичний обов'язок фізичних і юридичних осіб здійснювати розрахунки готівковими грошовими коштами в межах, встановлених чинним законодавством України: розрахунки за участю фізичних осіб у готівковій формі проводяться без обмежень, юридичні особи та фізичні особи – підприємці мають право розраховуватися між собою готівкою в межах суми, встановленої НБУ, усі юридичні особи зобов'язані дотримуватися встановлених чинним законодавством України правил ведення касових операцій;
 - 3) правовідносини, що виникають з приводу порядку руху безготівкових грошових коштів. Змістом цих правовідносин є право НБУ встановлювати правила, форми, терміни і стандарти здійснення безготівкових розрахунків і обов'язок усіх осіб, що здійснюють платежі в безготівковій формі, – дотримуватися встановлених НБУ правил;
 - 4) суспільні відносини, що виникають з приводу порядку руху готівкової й безготівкової іноземної валюти. Змістом цих правовідносин є право державних органів на встановлення обмежень на обіг іноземних грошових знаків у готівковій і безготівковій формі та обов'язок фізичних і юридичних осіб на території України дотримуватися цих обмежень.

Висновки. Доведено відокремлення в межах фінансового права підгалузі, що об'єднує правові норми, які регулюють грошовий обіг в Україні, – права грошового обігу, яке полягає в тому, що саме порядок руху грошових коштів, а не основа (причина) їх руху є предметом фінансово-правового регулювання.

У юридичній науці термін "право грошового обігу" ще не набув поширення й здобув визнання, проте сукупність правових норм, що регулюють порядок руху грошової маси (грошовий обіг) на території України, має бути визнана саме підгалуззю, а не інститутом фінансового права. На користь такої позиції свідчать такі аргументи:

1. Суспільні відносини, що виникають з приводу грошового обігу, мають певну своєрідність і родову відокремленість у межах фінансових відносин.
2. Сукупність норм, що регулюють грошовий обіг, як підгалузь фінансового права включає декілька правових інститутів, а саме:

- інститут готівкового грошового обігу, який представлений правовими нормами, що регулюють готівковий грошовий обіг (порядок і форму випуску в обіг готівкових грошових знаків, обсяг та структуру готівкової грошової маси, порядок перевезення, зберігання, інкасації й розрахунків готівковими коштами тощо);
- інститут безготівкового грошового обігу, який представлений правовими нормами, що регулюють рух безготівкових грошових коштів (порядок проведення безготівкової емісії, правила й форму здійснення безготівкових розрахунків);
- інститут обігу іноземної валюти, який представлений правовими нормами, що регулюють валютні операції (правила та порядок обігу на території України готівкової й безготівкової іноземної валюти).

Наявність у всіх названих інститутів деяких загальних основ, принципів грошового обігу, що поширюються на всі суспільні відносини, пов'язані з рухом грошових коштів, а саме: грошова одиниця України гривня є єдиним законним платіжним засобом, обов'язковим до прийому як засіб платежу на всій території України; введення й емісія інших грошей в Україні не допускаються; офіційне співвідношення між гривнею та золотом або іншими дорогоцінними металами не встановлюється; органом, що здійснює державне регулювання грошового обігу в Україні, є Національний банк України.

3. Право грошового обігу не утворює самостійної галузі права, а є невід'ємною складовою (підгалуззю) фінансового права. Це твердження засноване на тому, що предмет фінансового права включає і відносини, що виникають у процесі руху грошової маси. Очевидно, що і формування, і розподіл, і витрачання державних грошових фондів опосередковані грошовим обігом. Без грошового обігу неможливо ні сформувати, ні використати жоден державний грошовий фонд.

Встановлено, що право грошового обігу як підгалузь фінансового права є сукупністю правових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають з приводу процесу (порядку) руху готівкових і безготівкових грошових коштів.

Предметом права грошового обігу є суспільні відносини, що виникають з приводу процесу (порядку) руху грошових коштів. Метод права грошового обігу збігається з методом фінансового права – це метод владних приписів, заснований на імперативному регулюванні суспільних відносин.

Список використаної літератури

1. Алісов Є. О. Теоретичні проблеми правового регулювання грошового обігу в Україні / Є. О. Алісов. – Харків : Фоліо, 2004. – 288 с.
2. Воронова Л. К. Фінансове право України : підручник / Л. К. Воронова. – Київ : Прецедент : Моя книга, 2006. – 448 с.
3. Єлазаров О. П. Особливості здійснення безготівкових розрахунків за чинним за-

- конодавством України / О. П. Єлезаров // Держава та регіони. Серія: Право. – 2013. – № 4. – С. 38–43.
4. Єлезаров О. П. Розвиток нормативно-правового регулювання безготівкових розрахунків / О. П. Єлезаров // *Visegrad Journal on Human Rights*. – Bratislava : Paneuropean University., 2014. – № 2. – Р. 34–37.
5. Орлюк О. П. Фінансове право. Академічний курс : підручник / О. П. Орлюк. – Київ : Юрінком Інтер, 2010. – 808 с.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2015.

Яськів Б. А. Денежный оборот в системе финансового права

В статье отмечается, что право денежного оборота как подотрасль финансового права является совокупностью правовых норм, которые регулируют общественные отношения, возникающие по поводу процесса (порядком) движения наличных и безналичных денежных средств. Предметом права денежного оборота являются общественные отношения, возникающие по поводу процесса (порядком) движения денежных средств. Общественные отношения, которые складываются в процессе формирования, распределения и использования государственных фондов денежных средств, регулируются нормами финансового права, потому расчетные отношения являются финансово-правовыми, если одним из субъектов этого правоотношения есть государство как владелец государственных денежных фондов. Правоотношения в сфере денежного оборота – урегулированные нормами права общественные отношения, возникающие по поводу установления и выполнения процесса (порядком) обращения на территории конкретного государства наличных и безналичных денежных средств как в национальной, так и в иностранной валюте.

Ключевые слова: денежный оборот, перевод, деньги, финансовая деятельность, платежная система, безналичные расчеты, банкноты, монеты.

Yaskiv B. The Turnover in the System of Financial Law

The author marks in the article marks that a law for turnover as subindustry of financial right is a body corporate and politic of laws, that regulate public relations that arise up concerning the process (to the order) of motion of available and cashless monetary resources. The article of right for turnover are public relations that arise up concerning the process (to the order) of cash flow. Public relations, that is folded in the process of forming, distribution and use of state funds of monetary resources, are regulated by the norms of financial right, that is why calculation relations are financially-legal, if one of subjects of this legal relationship there is the state as a proprietor of state money funds. Legal relationships in the field of turnover are the well-regulated norms of right public relations that arise up concerning establishment and implementation of process (to the order) of appeal on territory of the concrete state of available and cashless monetary resources both in national and in foreign currency.

Legal relationships that is embraced by the article of right for turnover it is possible to classify on:

legal relationships that arise up concerning the order of realization of emission of available and cashless monetary resources. The table of contents of these legal relationships is an absolute title of the National bank of Ukraine monopolistic to carry out emission of money in Ukraine and duty that corresponds to this right, all other public authorities not to interfere in this activity and duty of all physical and legal persons on territory of Ukraine to accept as an only legal medium of exchange the money signs issued and outstanding by the National bank of Ukraine.

legal relationships that arise up concerning motion of available monetary resources. The table of contents of these legal relationships is a right for НБУ to set a limit on realization of calculations in cash monetary resources between legal entities and right for public authorities to require from physical and legal persons on territory of Ukraine to carry out calculations in an available money form in the order set by the current legislation of Ukraine. And legal duty of physical and legal persons to carry out calculations in cash monetary resources within the framework, set by the current legislation of Ukraine: calculations with participation of physical persons in an available form are conducted without limitations, legal entities and physical persons-businessmen have a right to settle accounts inter se by a cash on hand within the limits of the sum set to НБУ, all legal entities are under an obligation to adhere to set the current legislation of Ukraine of rules of conduct of cash operations.

legal relationships that arise up concerning the order of motion of cashless monetary resources. The table of contents of these legal relationships is a right for НБУ to set rules, forms, terms and standards of realization of non-cash settlements and duty of all persons that arrange for payments in a cashless form to stick to set НБУ of rule.

public relations that arise up concerning the order of motion of available and cashless foreign currency. By the table of contents these legal relationships are right for public organs on establishment of limits on the appeal of foreign money signs in an available and cashless form and duty of physical and legal persons on territory of Ukraine to adhere to these limitations.

Key words: turnover, translation, money, financial activity, payment system, non-cash settlements, paper currencies, checks.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.221.5

Ю. В. Абакумова

доктор юридичних наук, професор
Класичний приватний університет

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Статтю присвячено дослідженню сучасного стану проблеми кримінальної відповідальності юридичних осіб у законодавстві України й іноземних держав.

Ключові слова: юридична особа, фізична особа, суб'єкт злочину, кримінальна відповідальність, суспільна небезпека, правопорушення, корпорація, корпоративна кримінальна відповідальність.

Проблема кримінальної відповідальності юридичних осіб має давню історію як у нашій державі, так і в зарубіжних країнах. В Україні вивченню цього питання присвятили свої праці Б. Волженкін, Є. Демент'єв, С. Келіна, Н. Крилов, Н. Кузнецов, П. Матишевський, О. Михайлов, А. Наумов, О. Нікіфоров, В. Тацій, В. Тютюгін та ін. Наукові праці зазначених учених є великим внеском до теорії кримінального права, однак при цьому не можна сказати, що всі питання цієї проблеми повністю вичерпано. Дослідження цієї проблематики в межах порівняльного правознавства дасть змогу зробити певні висновки та узагальнення для подальшого вдосконалення кримінального законодавства України.

Останнім часом у багатьох країнах світу спостерігаються неухильні тенденції активізації правотворчої діяльності щодо визнання суб'єктом злочину юридичних осіб. Але ще в 1978 р. Європейський комітет з питань злочинності Ради Європи рекомендував парламентам країн – членів Ради визнати юридичних осіб суб'єктами кримінальної відповідальності. У подальшому (1985 р.) ця рекомендація була підтверджена Сьомим Конгресом ООН з попередження злочинності та поводження з правопорушниками.

Враховуючи обраний Україною напрям євроінтеграції, що також передбачає приведення законодавства у відповідність до міжнародних стандартів, у нашій державі постало питання про внесення певних змін до кримінального законодавства. Удосконалення кримінально-правових норм було намічено здійснювати в межах Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента Украї-

ни від 08.04.2008 р. № 311/2008. У подальшому Кримінальний кодекс України (далі – КК України) було доповнено Розділом XIV-1 "Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб" (Закон № 314-VII від 23.05.2013 р.), що встановлює: 1) підстави застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру; 2) коло юридичних осіб, до яких застосовуються заходи кримінально-правового характеру; 3) підстави звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру; 4) види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб; 5) правила застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. Однак при цьому юридична особа не визнається суб'єктом злочину. Більше того, у зв'язку з певною неузгодженістю між назвою й текстом зазначеного Закону та змістом норм Розділу XIV-1 КК України не існує єдиної думки стосовно розуміння, чи є заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб формою кримінальної відповідальності. Фактично на сьогодні в теорії українського кримінального права сформовано дві основні концепції. Відповідно до першої, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб є однією з форм кримінальної відповідальності, а відповідно до другої – ні. Останнім часом у деяких наукових працях зазначають, що заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб є окремим видом юридичної відповідальності [1, с. 49].

Підставою кримінальної відповідальності, згідно зі ст. 2 КК України, є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом. Злочином визнається передбачене КК України суспільно небезпечне вин-

не діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину (ст. 11). У свою чергу, суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого, відповідно до цього Кодексу, може наставати кримінальна відповідальність.

Одним із заходів кримінально-правового характеру, відповідно до ст. 93 Розділу XIV КК України, є примусові заходи медичного характеру, що можуть бути застосовані судом до осіб: 1) які вчинили у стані неосудності суспільно небезпечні діяння; 2) які вчинили у стані обмеженої осудності злочини; 3) які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання.

Неосудна особа не може бути суб'єктом злочину та суб'єктом кримінальної відповідальності. До неї застосовуються заходи кримінально-правового характеру.

Інший захід кримінально-правового характеру, а саме спеціальна конфіскація (ст. 96-1 КК України), полягає в примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених КК України, за умови вчинення як злочину, передбаченого ст. 354 та 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 розділу XVII Особливої частини цього Кодексу, так і суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого зазначеними статтями.

Тобто не можна однозначно стверджувати, що заходи кримінально-правового характеру, які застосовуються до юридичних осіб, є тотожними кримінальній відповідальності.

Отже, підтримуючи другу позицію стосовно юридичної природи заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, ставимо за мету проаналізувати кримінальне законодавство зарубіжних країн і обґрунтувати доцільність та можливість визнання юридичних осіб суб'єктами злочину та притягнення їх до кримінальної відповідальності.

Тривалий час принцип особистої (індивідуальної) та винної відповідальності за діяння вважали найбільшим досягненням у розвитку кримінально-правової думки. Після Великої французької революції 1789 р. він набув закріплення в більшості кримінальних кодексів, що прийшли на зміну середньовічному законодавству, яке передбачало відповідальність як громад, так і гільдій [2].

Вчені-юристи того часу звертали увагу на те, що корпорація не задовольняє закріплені в законі вимоги *actus reus* (винної дії) і *mens rea* (винної волі, провини). "Кримінальне право, – зазначав ще в 1879 р. Р. Філлімор у "Коментарях з міжнародного публічного і приватного права", – має справу з фізичними особами – істотами мислячими, що мають почуття і волю. Юридичні особи, су-

воро кажучи, не мають цих атрибутів, хоча через представництво й систему управління воля певних індивідів розглядається як воля корпорації, але тільки для певних цілей. Для того, щоб була підстава для застосування кримінального закону, необхідною є індивідуальна воля" [3, с. 6].

У середині XIX ст. у країнах прецедентного права (Англії, США), що не мали кодифікованого законодавства, де роль корпорацій у ході економічного розвитку стала стрімко зростати, суди в окремих випадках почали визнавати відповідальність корпорацій за невиконання покладених на них законом обов'язків, а потім – і за неналежне здійснення правомірних дій, результатом яких було створення небезпеки або незручностей для суспільства. Так, наприклад, у 1846 р. Лорд Денман виніс рішення в справі "The Queen v. Great North of England Railway Co" (Королева проти Компанії "Велика залізниця Півночі Англії"), що корпорації можуть бути визнані кримінально відповідальними за неналежне вчинення ними правомірних дій [4]. Потім аналогічні рішення стали виносити суди Північно-американських Сполучених Штатів.

У 1978 р. генеральний аторней штату Індіана пред'явив компанії Форда звинувачення в убивстві трьох осіб, що згоріли в автомобілях марки "Пінто". Розслідування встановило, що керівництво компанії випустило автомобіль цієї марки в продаж, знаючи, що його бензобак розташований у небезпечному місці й може вибухнути при зіткненні. Ця справа стала першою в історії американської юстиції, коли корпорації було пред'явлене звинувачення в убивстві [5, с. 53], і підприємство несло саме кримінальну відповідальність.

Свого часу американські дослідники М. Клайнард і П. Йігер виділяли шість основних видів корпоративних злочинів: 1) порушення адміністративних актів і постанов, наприклад, недотримання урядових розпоряджень про відкликання бракованих товарів або відмова від будівництва повітряно-і водоочисних споруд; 2) порушення природоохоронних розпоряджень; 3) фінансові правопорушення (незаконні субсидії політичним організаціям, підкуп політиків, порушення валютного законодавства тощо); 4) недотримання положень про захист і безпеку праці; дії, що суперечать положенням про рівність умов праці й заробітної плати, у тому числі дискримінація найманих працівників за ознакою раси, статі або релігії; 5) виробничі злочини, наприклад, виробництво й продаж ненадійних і таких, що створюють загрозу для життя, автомобілів, літаків, автопокришок, приладів, виготовлення продовольчих товарів і ліків, які завдають шкоди здоров'ю тощо; 6) нечесна торговельна практика, наприклад, порушення умов конкуренції, встановлення договірних цін і нелегальний поділ ринку [6, с. 48].

У розробленому Інститутом американського права Зразковому кримінальному кодексі США [7, с. 12], рекомендованому як зразок для прийняття кримінальних кодексів окремих штатів, про відповідальність корпорацій, неінкорпорованих об'єднань й осіб, що діють у їх інтересах, у ст. 2.07 зазначено, що корпорація може бути засуджена за здійснення зазіхання в таких випадках: 1) зазіхання є порушенням або визначено не кодексом, а іншим статутом, у якому прямо виражена мета законодавця, що полягає в покладенні кримінальної відповідальності на корпорації, і поведінку, що має місце з боку агента корпорації, який діє в її інтересах у межах своєї посади або свого службового становища; в інших випадках закон прямо вказує агентів, за поведінку яких корпорація несе відповідальність, або обставини, за яких вона несе відповідальність; 2) зазіхання полягає в невиконанні покладеного законом на корпорації спеціального обов'язку вчиняти позитивні дії; 3) зазіхання було дозволено, витребувано, наказано, виконано або необачно допущено радою директорів чи агентом – керівником високого рангу, що діє в інтересах корпорації в межах своєї посади або свого службового становища.

Щодо понять, використуваних у цій статті, у Зразковому кримінальному кодексі зазначено, що "агент" – це будь-який директор, посадова особа, службовець, особа, яка працює за наймом, або інша особа, уповноважена діяти в інтересах корпорації, а "агент – менеджер високого рангу" – це посадова особа, на яку покладено настільки відповідальні функції, що її поведінка може бути обґрунтовано витлумачена як така, що представляє позицію корпорації.

Також вказували, що за будь-які дії, які особа здійснює в інтересах корпорації або чинить так, що такі дії відбуваються, вона несе відповідальність у тих самих межах, у яких вона несла б її, якби ці дії були здійснені від її власного імені або в її власних інтересах. Водночас будь-який агент корпорації, що несе основну відповідальність за виконання обов'язків, покладених на корпорацію, є юридично відповідальним за необачне нездійснення необхідних від корпорації дій у тих самих межах, ніби цей обов'язок був покладений безпосередньо на нього самого.

Рекомендації Зразкового КК були прийняті законодавцями ряду штатів США. Наприклад, у ст. 20.20 Кримінального кодексу штату Нью-Йорк зафіксовано, що корпорація визнається винною в здійсненні зазіхання, якщо: а) поведінка, що являє собою зазіхання, полягає в невиконанні покладеного правом на корпорацію спеціального обов'язку вчинити позитивні дії; або б) зазіхання було здійснено, санкціоновано, виклопотано, витребувано, наказано або з необережності припущено радою директо-

рів або агентом – менеджером топ-рівня, який діяв у межах своєї службової компетенції в інтересах корпорації; або в) зазіхання було здійснено агентом корпорації, що діє в межах свого службового становища та в інтересах корпорації, і зазіхання є: 1) міддимінорієм або порушенням; 2) таким, яке визначено законом, що ясно вказує на намір законодавця покласти кримінальну відповідальність на корпорацію; або 3) фелонією, описаною в Законі про охорону навколишнього середовища. Приблизно так само вирішувалось питання про кримінальну відповідальність корпорацій у кримінальних кодексах штатів Огайо (2901.23 2901.24), Пенсільванія (ст. 307), Джорджія (ст. 803) і ряду інших [8, с. 94–95].

Крім того, у США теоретичною підставою відповідальності організацій (корпорацій) було визнано доктрину "respondeat superior" ("нехай відповідь старший"), інститут якої був наявний у цивільному деліктному праві. Згідно з нею, індивід несе цивільну відповідальність за дії своїх агентів (представників). Відповідно до цієї доктрини, для покладання кримінальної відповідальності на корпорацію необхідно: по-перше, щоб агент корпорації вчинив незаконну дію (actus reus) у здоровому стані розуму (вина воля, mens rea); по-друге, він повинен діяти, не виходячи за межі своїх повноважень; по-третє, агент повинен мати намір принести користь корпорації [7, с. 12]. У сучасному кримінальному праві США питання притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб регламентовані як у федеральному кримінальному законодавстві, так і в кримінальних законах штатів. Так, у ст. 207 Зразкового кримінального кодексу США (1962 р.) передбачено відповідальність корпорацій, неінкорпорованих об'єднань і осіб, що діють або зобов'язані діяти в їхніх інтересах. У ній вказано, що корпорація може бути засуджена за здійснення зазіхання, що є порушенням і полягає в невиконанні покладеного на неї обов'язку вчинити позитивні дії [7, с. 13].

На сьогодні кримінальне законодавство деяких штатів, зокрема КК штату Огайо, передбачає в § 2901.23 кримінальну відповідальність організації, під якою розуміють корпорацію, створену з метою одержання прибутку або без такої мети, товариство з обмеженою відповідальністю, спільне ризиковане підприємство, неінкорпоровану асоціацію тощо. Кримінальну відповідальність корпорації передбачає також § 20.20 КК штату Нью-Йорк [8, с. 159–160].

Основним покаранням, спільним для юридичних осіб як на рівні штатів, так і на федеральному рівні, є, як правило, штраф. Так, § 2929.31 КК штату Огайо присвячений визначенню розмірів штрафів, що накладають на організації за здійснення фелоній (злочинів) різних класів, а також міддимінорів (злочинців). Однак покарання,

що накладається на юридичну особу у вигляді штрафу за різні злочини, не виключає можливості застосування щодо неї цивільно-правових санкцій. Отже, згідно із законодавством США, кримінально-караними вважаються не тільки фізичні, а і юридичні особи, відповідальність яких найчастіше використовується в інтересах держави.

Таким чином, згідно з американським кримінальним законодавством, корпорації відповідають за дії своїх агентів (представників, службових осіб), якщо ті діяли в межах своїх повноважень за трудовим договором ("у межах своєї посади") і мали намір принести користь корпорації, хоча цей мотив міг поєднуватися з іншими спонукальними мотивами, і сам факт одержання вигоди корпорацією не є обов'язковим.

Згідно з нормами чинного американського законодавства (Федерального і штатів), корпорації за певних умов можуть нести кримінальну відповідальність разом з фізичними особами або самостійно. Корпорація може бути притягнута до кримінальної відповідальності за невиконання покладених на неї спеціальних обов'язків (тобто за бездіяльність), за результати винних дій рад директорів або ж менеджерів високого рангу, а також у ряді випадків за поведінку агента корпорації, що діє в її інтересах. Покарання, передбачені для корпорацій, мають майновий характер. Це штраф і конфіскація майна. У разі несплати штрафу на майно корпорації може бути накладено арешт [9, с. 95–96].

Норми ж КК України передбачають такі види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб (ст. 96-6 КК): 1) штраф; 2) конфіскація майна; 3) ліквідація. Штраф та ліквідація можуть застосовуватися лише як основні заходи кримінально-правового характеру, а конфіскація майна – лише як додатковий. При цьому не уточнюється порядок кримінальної відповідальності фізичних осіб, які діяли як уповноважені особи (представники) від імені та в інтересах юридичної особи. Можна лише допустити, що такі фізичні особи понесуть кримінальну відповідальність за фактично вчинене ними злочинне діяння поряд із застосуванням до підприємства, організації чи установи заходів кримінально-правового характеру.

Кримінальна відповідальність юридичних осіб як самостійний кримінально-правовий інститут існує також у кримінальному праві англосаксонських країн. Так, згідно з нормами англійського кримінального законодавства, передбачено застосування до юридичних осіб штрафів як міри кримінального покарання, але до них не можуть бути застосовані покарання, які призначаються фізичній особі за вчинений злочин. Зауважимо, однак, що кримінальна відповідальність юридичних осіб не виключає від-

повідальності конкретних громадян за ті самі дії [8, с. 159–160].

Тобто фактично вчинене діяння розглядається як співучасть у злочині фізичної особи, яка вчинила кримінально каране діяння, та юридичної особи, на користь якої його було вчинено. У цьому разі йдеться про субсидіарну або ж солідарну кримінальну відповідальність фізичних та юридичних осіб, чим зазначений підхід відрізняється від того, що впроваджено, наприклад, у японському кримінальному законодавстві. Відмінність полягає саме в тому, що співучасть можна розуміти не лише як субсидіарну або ж солідарну, але і як цілком відокремлену на рівні фізичної та юридичної деліктоздатності. Більше того, виходячи з високої міри етизованості кримінального законодавства в системі загального права, є підстави для твердження про те, що в Англії кримінальна відповідальність у співучасті може мати місце не лише у зв'язку з умисною формою провини, але і в зв'язку з необережністю (на ґрунті неналежного виконання корпорацією моральних зобов'язань перед кримінальним законом; а таке, звісно, є можливим, оскільки дотримання всіх моральних зобов'язань виявляється нереальним).

Донедавна кримінальна відповідальність юридичних осіб залишалася, в основному, специфічною рисою англо-американського кримінального права. Однак останніми роками все більше країн світу стали вводити цей інститут у своє кримінальне законодавство.

Країни континентальної Європи, у кримінальних кодексах яких було закріплено класичний принцип особистої винної відповідальності, з більшою обережністю поставилися до ідеї встановлення кримінальної відповідальності для юридичних осіб, а в кримінальних кодексах європейських країн, що сприйняли ідею кримінальної відповідальності юридичних осіб, це зроблено з різним ступенем деталізації.

Значний інтерес для вивчення проблеми кримінальної відповідальності юридичних осіб становлять Рекомендації Комітету міністрів країн – членів Ради Європи з відповідальності підприємств – юридичних осіб за правопорушення, вчинені в ході ведення ними господарської діяльності, прийнята 20.12.1988 р., розроблена комітетом експертів у галузі кримінальної відповідальності корпоративних одиниць за рішенням Європейського комітету з кримінальних проблем, і Меморандум з коментарями до цієї Рекомендації. У цих документах відзначено підстави встановлення такої відповідальності для юридичних осіб, а саме: 1) зростання числа правопорушень, вчинених у ході ведення підприємствами своєї діяльності, що завдає значної шкоди окремим особам і суспільству загалом; 2) бажаність покладення відповідальності у випадках, коли вигода

отримується з незаконної діяльності; 3) труднощі у встановленні конкретних осіб, які повинні відповідати за вчинений злочин, пов'язані зі складною структурою управління підприємством; 4) недостатня ефективність застосування санкцій до окремих фізичних осіб для запобігання вчиненню підприємством нових правопорушень; 5) необхідність покарання підприємств за незаконну діяльність для того, щоб запобігати подальшим правопорушенням і стягувати заподіяні збитки [10].

Відповідно до цієї Рекомендації, на підприємства, які ведуть господарську діяльність, має покладатися кримінальна відповідальність за правопорушення, вчинені ними в ході ведення своєї діяльності, навіть якщо такі правопорушення не були пов'язані з виконуваними підприємством завданнями. Підприємство має нести відповідальність незалежно від того, чи була встановлена конкретна особа, у діях (бездіяльності) якої був наявний склад правопорушення. Якщо ж таку особу встановлено, то притягнення до відповідальності підприємства не повинно звільняти від такої відповідальності фізичну особу, винну в правопорушенні. Зокрема, особи, що виконують управлінські функції на підприємстві, повинні відповідати за порушення при виконанні своїх обов'язків, якщо це призвело до здійснення правопорушення. Підприємство не повинно нести відповідальність, якщо керівництво підприємства не було задіяним у правопорушенні і вживало всіх необхідних заходів для запобігання йому. При цьому термін "задіяне" вживають у дуже широкому значенні. Керівництво підприємства вважають задіяним у правопорушенні й у тому випадку, якщо воно, знаючи про факт правопорушення, приймає отриманий від цього прибуток [10].

Комітет рекомендував передбачити такі санкції щодо підприємств – юридичних осіб, що вчинили правопорушення, і застосовувати їх окремо або в сполученні з іншими як основні або допоміжні приписи і, можливо, з відстрочкою застосування цих санкцій і заходів: попередження, догана, зобов'язання, занесене до судового протоколу; ухвалення рішення, в якому оголошено про відповідальність, без накладення санкцій; штраф або інша фінансова санкція; конфіскація майна, що використано при здійсненні злочину або набуто в результаті незаконної діяльності; упровадження заборони на певні види діяльності підприємства; позбавлення фінансових привілеїв і субсидій; заборона на рекламу товарів або послуг; відкликання ліцензії; зняття менеджерів із займаних посад; призначення судовими органами тимчасового керівництва; закриття підприємства; ліквідація компанії; стягнення компенсації і (або) реституції на користь потерпілих; опублікування рішення про накладення санкцій або інших заходів [10].

Залучення підприємств до кримінальної відповідальності має здійснюватися в тих випадках, коли характер правопорушення, ступінь провини з боку підприємства, наслідки правопорушення для суспільства й необхідність запобігання подальшим правопорушенням вимагають накладення кримінальних санкцій. При цьому, як підкреслили експерти, які розробляли цю Рекомендацію, може виявитися необхідним відійти від традиційних концепцій провини, винності й використати систему відповідальності, яка ґрунтується на соціальній провині [11, с. 52–55].

На сьогодні інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб існує в кримінальному законодавстві Австралії, Англії, Бельгії, Угорщини (з 2001 р.), Данії, Ізраїлю, Ірландії, Ісландії (з 1998 р.), Канади, КНР (з 1997 р.), Нідерландів (з 1976 р.), Норвегії (з 1991 р.), Польщі (з 2002 р.), Румунії (з 2004 р.), Словенії (з 1999 р.), США, Фінляндії (з 1995 р.), Франції (з 1992 р.), Швейцарії (з 2003 р.) і деяких інших країн, у тому числі колишнього СРСР.

Так, у Кримінальному кодексі Нідерландів цьому питанню присвячена ст. 51, у якій зазначено, що кримінально карані діяння можуть бути вчинені як фізичними, так і юридичними особами. Тобто юридична особа на законодавчому рівні визнається суб'єктом злочину. Відповідно до КК Нідерландів, якщо кримінально каране діяння вчиняє юридична особа, то за порушеною кримінальною справою можуть бути винесені рішення про покарання й про вжиття примусових заходів, наскільки це можливо в межах закону: 1) щодо юридичної особи; або 2) щодо осіб, які дали завдання на здійснення діяння, а також щодо осіб, які фактично керували забороненим діянням; або 3) спільно проти осіб, зазначених у підпунктах 1 і 2 [12]. При цьому не уточнюється, у яких саме випадках правопорушення вважати вчиненим саме корпорацією. Передбачається лише, що рішення про вчинення або невчинення якої-небудь дії, а також його схвалення має виходити від юридичної особи (у більшості випадків – від її адміністрації).

У кримінальному законодавстві Франції, країни континентальної системи права, яка зберегла багато рис середньовічного французького права, як і в Англії та США, юридична особа також визнається суб'єктом злочину, але кримінальна відповідальність юридичних осіб не виключає відповідальності конкретних громадян за винні дії, які пов'язані з порушенням чинного законодавства [8, с. 95–96]. Цей принцип закріплено й у КК КНР, Литви, Молдови, Естонії.

Доволі диференційованою є система покарань, застосовуваних щодо юридичних осіб. Так, наприклад, ст. 131-39 КК Франції містить перелік видів покарань, які застосовуються до юридичних осіб: ліквідація

юридичної особи; заборона – остаточна або на строк професійної чи суспільної діяльності; конфіскація предмета, використовуваного для здійснення злочину; афішування прийнятої судової постанови; закриття – остаточне або на строк відповідних підприємств і закладів тощо. Юридичні особи, згідно з кримінальним законодавством Франції, можуть відповідати за незакінчену злочинну діяльність і за співучасть у злочині. Також КК Франції містить положення про рецидив злочинів юридичних осіб, відстрочку оголошення покарання і відстрочку виконання покарання, реабілітацію юридичних осіб [13].

Таким чином, як зазначає російська дослідниця Н. Є. Крилова, відповідно до французького законодавства, кримінальна відповідальність юридичних осіб є додатковою (тобто тільки поряд з фізичними особами, а не замість них), обумовленою (злочинне діяння повинне бути вчинене на користь юридичної особи, її керівником або представником) і спеціальною (тільки у випадках, спеціально передбачених законом або постановою) [14, с. 53]. Отже, у кримінальному законодавстві Франції юридична особа визнається суб'єктом злочину, але лише поряд з особою фізичною.

Згідно із законодавством Федеративної Республіки Німеччини, якщо протиправна дія представників або керівників корпорації порушує певні законні обов'язки корпорації або приносить фінансову вигоду компанії (або мала на меті принести фінансову вигоду компанії), а також при протиправних діях співробітників компанії, які могли бути відвернені її керівником, тобто за відсутності належного контролю, застосовується система накладення штрафів не тільки на фізичних осіб, а й на корпорації [15]. Щоправда, ці інститути, порівняно з кримінальними кодексами США і Франції, є менш деталізованими у зв'язку з відсутністю повної кодифікації законодавства ФРН і суперечливістю численних законів, які діють паралельно із КК. Наприклад, § 75 КК ФРН передбачає особливі приписи для органів і їхніх представників, які вчинили дії, які тягнуть застосування норм, встановлених КК [9, с. 80–81].

За кримінальним законодавством Італії, юридичні особи також можуть переслідуватися за злочини, вчинені їхніми представниками або іншими особами, із застосуванням кримінального покарання у вигляді штрафу до підприємств, установ та інших юридичних осіб. Так, наприклад, у ст. 197 КК Італії зазначено, що підприємства й установи, що мають права юридичної особи, якщо буде засуджений за провину їхній представник, адміністратор або особа, що перебуває в стані службової залежності від організації, а сама провина буде наслідком невиконання обов'язків, пов'язаних зі службовим становищем винного, зобов'язані сплатити штраф,

коли фізичні особи є неплатоспроможними. Тобто тут ідеться про субсидіарну кримінальну відповідальність юридичних осіб поруч із фізичними особами, що представляють їхні інтереси [16].

У законодавстві Бельгії існує, наприклад, норма, відповідно до якої визнається кримінальна відповідальність службовця компанії як фізичної особи, але, оскільки він діяв у межах корпорації, санкція (штраф) накладається саме на корпорацію (ст. 5(1) КК Бельгії) [17].

За нормами швейцарського кримінального права до 2003 р. суб'єктом злочину визнавали тільки фізичну особу. Однак Федеральний закон від 21.03.2003 р. увів у КК Швейцарії розділ 6 "Відповідальність підприємств". Відповідно до ст. 100, злочин або проступок, вчинені на підприємстві під час здійснення комерційної діяльності, що відповідає його цілям, ставляться в провину цьому підприємству, якщо вони не можуть бути поставлені в провину якійсь фізичній особі, визначеній з урахуванням організації підприємства [18, с. 91].

КК Ізраїлю (ст. 23) передбачає, що корпорація підлягає кримінальній відповідальності, коли злочин вчинено особою під час виконання нею свої службових повноважень [19].

У кримінальному праві колишньої соціалістичної Румунії була спеціальна постанова, що передбачала кримінально-правові санкції щодо юридичної особи з наступною ліквідацією її майна [20, с. 450].

У кримінальному законодавстві інших колишніх соціалістичних країн (Польщі, Болгарії, Угорщини, Югославії, МНР тощо), відповідно до принципу особистої відповідальності, суб'єктом злочину визнавали тільки фізичну особу, що вчинила суспільно небезпечне діяння [20, с. 455–457].

У теоретичному ж плані проблема кримінальної відповідальності юридичних осіб як в Україні, так і в зарубіжній теорії та практиці кримінального права є досить дискусійною.

Супротивники кримінальної відповідальності юридичних осіб, насамперед, підкреслюють, що встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб не відповідає наріжним принципам кримінального права – принципам особистої й винної відповідальності. Тобто основна проблема юридичної конструкції кримінальної відповідальності юридичної особи пов'язана із суб'єктивною стороною діяння, оскільки обов'язковою умовою кримінальної відповідальності особи є провина – психічне ставлення особи до вчиненого (а в кримінальному праві України – і до наслідків). Однак юридична особа не може мати ніякої психіки, а отже, і психічного ставлення. Відповідно, безпосередньо до юридичної особи поняття вини не може бути застосованим.

Так, Н. Ф. Кузнецова зауважує: "Провина завжди є не чим іншим, як психічним

ставленням особи до свого діяння. Цієї провину в юридичних осіб немає. Підставою кримінальної відповідальності, відповідно до принципу законності, є вчинення злочину (або наявність його складу). Подібного злочину, що заподіює збиток, дії або бездіяльності, юридична особа теж вчинити не може. Виходить, потрібно роздвоєння Кримінального кодексу на дві системи принципів і підстав кримінальної відповідальності з покаранням" [21, с. 87].

Із цим можна не погодитись, оскільки в теорії та практиці інших галузей права наявні поняття дієздатності та деліктоздатності (тобто здатності нести юридичну відповідальність). Адаже у зв'язку із цим у конструванні норм інших галузей права (цивільного, податкового, фінансово-бюджетного, адміністративного, екологічного тощо) законодавець також мав би піти шляхом "роздвоєння". Але цивільно-правова відповідальність, наприклад, теж передбачає наявність фізичних осіб, які мають певне психічне ставлення до скоюваного цивільного правопорушення. За такою логікою, нести всі види фінансово-майнових відшкодувань у випадку скоєння цивільних правопорушень також мали б фізичні особи, а не юридичні. Але це твердження суперечить і теорії, і практиці українського цивільного законодавства, і світовому досвіду.

Маємо підстави вважати, що компромісом у цьому випадку може бути інститут субсидіарної кримінальної відповідальності юридичних осіб у тих складах злочинів, що пов'язані з високим ступенем суспільної небезпечності та заподіюваної шкоди.

Для вирішення цієї проблеми в тих країнах, де закон допускає кримінальну відповідальність юридичної особи, прийнято вважати, що її вина втілюється у винній поведінці керівників або представників корпорації. У зв'язку із цим у європейському праві поширеною є доктрина "alter ego" ("друге я"), відповідно до якої дії більшості службовців керівного складу корпорації ототожнюються з діями самої корпорації в цілому (Англія, Уельс, Франція) [3, с. 13]. Тобто її сутність полягає в тому, що дія (або бездіяльність) і психічний стан вищих посадових осіб корпорації (контролюючих службовців) визначається як дія і психічний стан самої корпорації. У цьому випадку виникає відповідальність корпорації не заміщувальна, а особиста. У тих випадках, коли злочин вчинений посадовою особою, корпорація відповідає як виконавець, якщо ж службовець виступав як співучасник, корпорація підлягає відповідальності як співучасник.

У вирішенні питання про те, дії яких фізичних осіб можуть призвести до визнання кримінальної відповідальності юридичної особи (корпорації), можна виділити дві основні моделі.

Відповідно до першої моделі, враховують дії тільки керівних працівників корпора-

ції. Відповідно до другої моделі, корпорація несе кримінальну відповідальність за дії будь-яких індивідів, що виступають від її імені. Тобто юридична особа несе кримінальну відповідальність лише опосередковано.

Так, у 1996 р. голландський дослідник Х. Род [3, с. 13] запропонував два основних критерії для встановлення ситуації, коли компанія (корпорація) може нести кримінальну відповідальність за дії своїх співробітників: по-перше, корпорація повинна визначити, чи є співробітник менеджером; по-друге, дії співробітника повинні входити до категорії дій, зазвичай прийнятних для корпорації, і отже, такі дії можна розглядати як звичайну ділову практику компанії. У голландській системі корпорація підлягає кримінальній відповідальності у випадках, коли вона контролює дії співробітників і, таким чином, має можливість запобігти протиправним діям. Кримінальна відповідальність корпорацій прирівнюється до соціальної відповідальності.

На підтримку позиції щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб висловлювався Г. Стесенс, зазначаючи, що це необхідно, оскільки: 1) значна кількість злочинів відбувається нині через корпорації, єдиним ефективним методом боротьби з корпоративною злочинністю є накладення прямих каральних санкцій на корпорації; 2) піддавати кримінальному переслідуванню винятково фізичних осіб за дії, які вони вчинили в межах корпорації і своїх посадових обов'язків, несправедливо, до того ж це не дасть змоги досягти бажаного результату, оскільки структурні недогляди в роботі організації не зникнуть через те, що один з її співробітників постав перед судом; 3) альтернативні моделі відповідальності юридичних осіб (адміністративна, цивільна) не дають тих процесуальних гарантій, як у кримінальному процесі; 4) на корпорації може накладатись штраф, який значно перевищує максимальний розмір штрафу для індивіда; до того ж велике значення може мати сам факт осуду корпорації (стигма); 5) на міжнародному рівні держави надають правову допомогу одна одній у переслідуванні злочинців часто тільки в кримінальних справах, а злочинна діяльність корпорацій буде мати позанаціональний характер [22].

Відповідаючи супротивникам встановлення кримінальної відповідальності для юридичних осіб, оскільки це суперечить принципам особистої відповідальності й індивідуалізації відповідальності та покарання, французька дослідниця М.-Л. Расса вказувала, що протилежне вирішення цієї проблеми призвело б до ще більш тяжких правових наслідків, коли за злочин юридичної особи відповідальність несли б тільки її керівники. До того ж дослідниця вважає, що юридична особа не може бути ототожнена з людьми, що входять до її складу.

Вона має власну волю, що виражається в рішеннях, прийнятих більш-менш кваліфікованою більшістю її членів [14, с. 49–51].

Із цим можна погодитись, оскільки така відповідальність кожного за свої дії в корпорації дійсно певною мірою суперечить принципу справедливості кримінальної відповідальності. З одного боку, керівники корпорації – це лише органи з виконання рішень ради директорів чи загальних зборів юридичної особи. З іншого боку, керівники змінюють один одного, а юридична особа залишається. Тому, звісно, неправильно притягати до відповідальності керівника, що виконує свої функції на момент виявлення злочинного діяння, за дії, вчинені при виконанні керівних функцій її попередником, якщо не видається можливим встановити дійсно винну фізичну особу. Деякі держави (Ісландія, Норвегія) передбачають, що покарання до юридичної особи можуть бути застосовані навіть у тому випадку, якщо конкретного винного (фізичну особу) не встановлено або він не може бути покараний за злочин [2]. Отже, можна зробити висновок про третю концепцію кримінальної відповідальності юридичних осіб, коли їх вважають самостійними суб'єктами, що можуть відповідати за вчинений злочин, навіть якщо фізичну особу не було притягнуто до відповідальності, що свідчить на користь визнання юридичної особи суб'єктом злочину.

Висновки. Проблема визнання суб'єктом злочину юридичних осіб у кримінальному законодавстві багатьох держав залишається відкритою. Це стосується як принципів, так і підстав кримінальної відповідальності корпорацій. Проаналізувавши кримінальне законодавство багатьох іноземних держав, можна дійти висновку, що в більшості країн ідеться саме про кримінальну відповідальність юридичних осіб, при цьому останніх визнають суб'єктами злочинів, вони можуть відповідати як самостійно, так і разом з фізичними особами. Не можна не зазначити, що досвід іноземних країн свідчить не тільки про можливість кримінальної відповідальності юридичних осіб, а й про її ефективність.

Головне питання в цій дискусії полягає в проблематичності остаточно правильного тлумачення ситуації. Якщо потрібно посилити відповідальність юридичних осіб, а її дійсно треба посилити, то чи можна зробити це в межах цивільного, господарського, фінансового права, або ж для посилення варто використовувати й регулятивний потенціал норм кримінального права.

До причин необхідності встановлення саме кримінальної відповідальності юридичних осіб можна зарахувати, передусім, необхідність боротьби з екологічними, господарськими злочинами, злочинами, чиненими злочинними організаціями через юридичних осіб. У багатьох випадках індивідуа-

льна відповідальність службовців корпорацій, а тим більше її представників, не може відшкодувати заподіюваний збиток і запобігти вчиненню нових аналогічних правопорушень. Крім того, у деяких випадках досить складно, а часом – неможливо, визначити фізичну особу, винну у вчиненому злочині й одноосібно відповідальну за наслідки, що настали, особливо, якщо діяльність у цілому юридичної особи була спрямована на порушення кримінального закону, а її керівництво, службові особи та представники змінювались. У зв'язку із цим корпоративна кримінальна відповідальність усе частіше одержує підтримку, у тому числі на міжнародному рівні.

Залучення юридичної особи до кримінальної відповідальності необхідно здійснювати в тих випадках, коли характер злочину, його наслідки для суспільства, держави, окремих фізичних або юридичних осіб, ступінь провини з боку підприємства (а не тільки окремих осіб, які діяли від його імені та в його інтересах), необхідність запобігання правопорушенням у майбутньому, свідчать про суспільну небезпеку подальшого існування такої юридичної особи або її діяльності, особливо якщо вона здійснювалась на постійній основі чи упродовж якогось часу. Більше того, упровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб, а не тільки заходів кримінально-правового характеру, було доцільним саме як самостійного інституту щодо тих злочинів, де в складі діючої легально юридичної особи діяла також організована злочинна група. Або якщо юридична особа є структурним підрозділом злочинної організації, і її керівний орган діє в інтересах такої організації, реалізуючи її злочинні наміри. У цьому випадку за наслідками своєї діяльності ця юридична особа (принаймні її керівний орган) є причетною до злочинів, чинених організованою злочинною групою або злочинною організацією. Залежно від фактичних обставин, діяння юридичної особи (її керівного органу) можна кваліфікувати як співучасть у злочині (злочинах), вчиненому організованою групою (чи її учасником) або злочинною організацією (чи її представником). У цих випадках діяння юридичної особи в цілому ототожнюються з діяннями, чиненими представниками її керівного органу, а отже, не виникає проблеми із суб'єктивними ознаками (виною), тобто психічним ставленням до вчиненого діяння та наслідків.

Враховуючи все сказане вище, ми додимо висновку про доцільність визнання суб'єктами злочину юридичних осіб поряд з особами фізичними, а також пропонуємо включити до ст. 96-3 КК України як підставу для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру такі статті Особливої частини КК України: 110-2 "Фінансування дій, вчинених з метою

насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України"; 114-1 "Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань"; 149 "Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини"; 150 "Експлуатація дітей"; 300 "Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію"; 301 "Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів"; 302 "Створення або утримання місць розпусти і звідництво"; 305 "Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів"; 307 "Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів"; 311 "Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів"; 317 "Організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів"; 321 "Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів"; 327 "Заготівля, перероблення або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції"; 436-1 "Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів".

Список використаної літератури

1. Задояк К. П. Правова природа заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб / К. П. Задояк // Право і громадське суспільство. – 2014. – № 4. – С. 42–53.
2. Додонов В. ответственность юридических лиц в современном уголовном праве [Электронный ресурс] / В. Додонов. – Режим доступа: http://www.zazakon.ru/pravovaya_informaciya/articles/ugolovnoe_ugolovno-processualnoe_i_ispolnitelnoe_pravo/otvetstvennost_yuridicheskikh_lic_v_sovremennom_ugolovnom_prave/.
3. Волженкин Б. В. Уголовная ответственность юридических лиц: Серия "Современные стандарты в уголовном праве и уголовном процессе" / Б. В. Волженкин. – Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский юридический институт Генеральной прокуратуры Р.Ф., 1998. – 40 с.
4. Развитие института уголовной ответственности юридических лиц (корпораций) в зарубежном законодательстве нового времени [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.sato.ru/kuzmin/index7_4.php.
5. Никифоров Б. С. Современное американское уголовное право / Б. С. Никифоров, Ф. М. Решетников. – Москва : Юр. лит-ра, 1990. – С. 53–79.
6. Шнайдер Г. Й. Криминология / Г. Й. Шнайдер. – Москва : Прогресс : Универс, 1994. – 502 с.
7. Образцовый уголовный кодекс США. Официальный проект Института американского права / под ред. Б. С. Никифорова. – Москва : Юрлитиздат, 1969. – 122 с.
8. Уголовное право буржуазных стран. Общая часть : сборник законодательных актов. – Москва : Юридическая литература, 1990. – 836 с.
9. Павлов В. Г. Субъект преступления в уголовном праве (историко-правовое исследование) / В. Г. Павлов – Москва ; Санкт-Петербург : Герда, 1999. – 119 с.
10. Нерсесян А. С. Кримінальна відповідальність підприємницьких юридичних осіб у світлі інтеграції незалежної України до світових і європейських інституцій [Електронний ресурс] / А. С. Нерсесян. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/chapter/13/110/4350>.
11. Уголовная ответственность юридических лиц: за и против : монография / Р. И. Михеев, А. Г. Корчагин, А. С. Шевченко. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1999. – 76 с.
12. Тарбагаев А. Н. Введение в уголовное право Нидерландов / А. Н. Тарбагаев. – Красноярск : СибУП, 2001. – 135 с.
13. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. канд. юрид. наук, доц. Л. В. Головкин, к. юрид. н., доц. Н. Е. Крыловой ; пер. с фр. и предислов. канд. юрид. наук, доц. Н. Е. Крыловой]. – Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2002. – 650 с.
14. Крылова Н. Е. Основные черты нового Уголовного кодекса Франции / Н. Е. Крылова. – Москва : ИНФРА-М, 1996. – С. 53–78.
15. Уголовный кодекс ФРГ. – Москва : Зерцало, 2000. – 208 с.
16. Уголовный кодекс Италии. Общая часть и преступления против государства. – Москва, 1991. – 235 с.
17. Уголовный кодекс Бельгии / науч. ред. Н. И. Мацнева. – Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2004. – 561 с.
18. Кузнецова Н. Ф. Взаимодействие международного и сравнительного уголовного права / Н. Ф. Кузнецова, В. С. Комиссаров. – Москва : Городец, 2009. – 288 с.
19. Закон об уголовном праве Израиля. Постатейный перевод с иврита на русский язык / перевод Марат Дрофман. – 2-изд. перераб. и доп. – 2010. – 261 с.
20. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми

- гармонізації : монографія / М. І. Хавронюк. – Київ : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.
21. Кузнецова Н. Ф. Цели и механизмы реформы Уголовного кодекса / Н. Ф. Кузнецова // Государство и право. – 1992. – № 6. – С. 82–94.
22. Stessens G. Corporate criminal liability: a comparative perspective / G. Stessens // The international and comparative law quarterly. – 1994. – Vol. 43. – № 13. – P. 493–520.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2015.

Абакумова Ю. В. Уголовная ответственность юридических лиц: сравнительная характеристика

Статья посвящена исследованию современного состояния проблемы уголовной ответственности юридических лиц в законодательстве Украины и иностранных государств.

Ключевые слова: юридическое лицо, физическое лицо, субъект преступления, уголовная ответственность, общественная опасность, правонарушение, корпорация, корпоративная уголовная ответственность.

Abakumova Y. Corporate Criminal Liability: Comparative Characteristics

The article investigates the current state of corporate criminal liability in the legislation of Ukraine and foreign countries.

Recently, in many countries there are tendencies intensify law-making for the recognition of the offender entities. Given the selected Ukraine towards European integration, which also provides for bringing the legislation in line with international standards, our state must be some changes in the criminal law.

In 2013, the Criminal Code was amended by section XIV-1 "Measures under criminal law for legal persons", which reads as follows:

- 1) The grounds for applying to the legal entities of measures of criminal law;
- 2) the terms of legal entities, which are subject to measures of criminal law;
- 3) the grounds for the release of the legal entity from the use of criminal law;
- 4) The types of action under the criminal law applicable to legal persons, and
- 5) the rules apply to legal entities of measures under criminal law.

However, the entity does not recognize the offender. Moreover, in connection with a certain inconsistency between the title and the text of the Act and the content of the norms of section XIV-1 of the Criminal Code of Ukraine there is no consensus on the understanding of whether the measures under criminal law for legal persons form of criminal responsibility.

Purpose of the article - to analyze the criminal law of foreign countries to prove the feasibility and possibility of recognizing the legal entities of the perpetrator and bring them to justice.

Key words: organization, a natural person, the subject of crime, criminal liability, public danger, the offense, the corporation, corporate criminal liability.

ОСОБЛИВОСТІ СПОСОБІВ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ ЗАБРУДНЕННЯ МОРЯ ТА СПЕЦИФІКА СЛІДОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ, ДЕТЕРМІНОВАНОЇ НЕГАТИВНИМИ НАСЛІДКАМИ

У статті розглянуто елементи криміналістичної характеристики злочину забруднення моря: спосіб вчинення та слідову картину. Проаналізовано способи вчинення злочину: скидання, поховання шкідливих речовин та порушення спеціальних правил, що призвело до забруднення моря. Охарактеризовано слідову картину злочину цієї категорії, яка є досить різноманітною та специфічною, а ідеальні сліди в пам'яті людей містяться в показах очевидців події злочину.

Ключові слова: криміналістична характеристика, злочин проти довкілля, забруднення моря, способи вчинення, слідова картина.

Стан довкілля країни – це одна з передумов її всебічного розвитку як заможної держави, здоров'я її населення та збереження природних багатств для майбутніх поколінь. Розвиток судноплавства та поглиблення міжнародного співробітництва зумовлює зростання кількості суден, які проходять через вітчизняні морські порти. Усе це створює високу ймовірність забруднення морського середовища шкідливими речовинами, відходами, стічними водами тощо. Загальна вага забруднюючих відходів, сміття, шкідливих речовин та матеріалів, які скидаються в Світовий океан, становить мільярди тонн на рік [4, с. 124]. За оцінками фахівців, екологічну ситуацію на території України в цілому можна охарактеризувати як вкрай напружену [9, с. 118]. Латентність екологічних злочинів – 73% [16, с. 4], а кількість злочинів проти довкілля тільки у 2013 р. становила 2923, що у 1,4 рази перевищує показник 2010 р. (2062) [10, с. 2]. У цьому контексті набуває актуальності побудова окремої методики розслідування забруднення моря, зокрема шляхом уточнення елементів криміналістичної характеристики.

Теоретичною основою криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля є праці таких авторів, як: Р. С. Белкін, С. І. Винокуров, В. Г. Гончаренко, Л. Я. Драпкін, В. А. Журавель, В. О. Коновалова, С. О. Книженко, О. М. Колісніченко, О. В. Одерій, М. В. Салтевський, В. Л. Синчук, Ю. М. Туровець, О. О. Яковлева та інших вчених-криміналістів.

Зокрема, Ю. М. Туровець запропонував розглянути під криміналістичною характеристикою злочинів систему елементів, які структурно пов'язані з відповідними елементами складів злочинів проти довкілля та визначаються типовими криміналістичними ознаками: суб'єктом і джерелом впливу, предметом злочину, обстановкою, злочин-

ною поведінкою, механізмом слідоутворення, а також слідами, їх поширенням та локалізацією [16, с. 9].

На думку О. В. Одерія, основною криміналістичною ознакою слідової картини потрібно вважати ідеальні та матеріальні сліди, що утворились саме в момент злочину, а зміни, які настають після вчинення злочину (як його результат), – наслідками [10, с. 11–12].

М. В. Перебитюк стверджує, що специфікою способів забруднення є те, що вони пов'язані із засобами забруднення [13, с. 284].

Такі вчені, як С. О. Книженко, М. В. Перебитюк, О. В. Одерій, Ю. М. Туровець та деякі інші, досліджували елементи криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля: предмет посягання, спосіб вчинення, суб'єктний склад, негативні наслідки та слідову картину.

На сьогодні недостатньо уваги в наукових працях приділено дослідженню елементів криміналістичної характеристики злочину забруднення моря, зокрема таких, як спосіб та слідова картина, що і зумовлює **мету** репрезентованої **статті**.

В етимологічному аспекті характеристика являє собою опис відмінних якостей, ознак, рис когось, чого-небудь [12, с. 703]. Криміналістична ж характеристика, враховуючи ознаки злочинів проти довкілля, надає опис притаманним їм специфічним особливостям, які, перш за все, пов'язані з предметом посягання, суб'єктивним складом, способом вчинення, негативними наслідками та характером слідової інформації. У цій статті приділено увагу дослідженню способу вчинення злочину, встановлення якого є невід'ємною складовою повного, об'єктивного та всебічного розслідування, а також слідової картини, яка досить різноманітна й специфічна.

Враховуючи положення ст. 234 ККУ, можна виділити такі способи вчинення злочину забруднення моря:

– порушення спеціальних правил, що спричинило забруднення моря шкідли-

вими матеріалами, речовинами, а також відходами та створило небезпеку для життя чи здоров'я людей, або живих ресурсів моря, чи могло перешкодити законним видам використання моря;

- незаконне скидання чи поховання зазначених матеріалів, речовин і відходів.

Стосовно першої форми йдеться про відповідальність за забруднення моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України, або в межах вод виключної (морської) економічної зони України, стосовно другої – у межах внутрішніх морських чи територіальних вод України у відкритому морі [5, с. 135].

Порушення спеціальних правил при вчиненні злочину, передбаченого ч. 1, 2 ст. 243, полягає:

- 1) у діях, які прямо заборонені в прибережних захисних смугах уздовж морського середовища;
- 2) у бездіяльності, що виявляється в знехтуванні водокористувачем відповідних заходів щодо запобігання забрудненню моря [6, с. 146].

Скиданням визнається будь-який викид із судна забруднюючих речовин або стічних вод, включаючи витікання, злив, видалення, розлив, протікання, відкачування, виділення або спорожнення. Поховання – це складування чи накопичування вказаних речовин у контейнер або в інші ємкості. Скидання та поховання створює склад злочину за умови, що ці дії є незаконними (наприклад, скидання із суден очищених господарсько-побутових стічних вод у чотиримильній зоні прибережних вод) [6, с. 146].

Забруднення моря підпадає під санкції кримінального закону лише тоді, коли спричиняється значна шкода (загроза загибелі або загибель людей, тварин, перешкоджання законним видам використання моря тощо), в іншому випадку це адміністративні санкції. Згідно з офіційним роз'ясненням Міжнародної морської організації (ММО), значним є забруднення, при якому заподіяно тяжку шкоду морському середовищу [2, с. 193].

Щодо сутності самого поняття діянь, які призвели до значного забруднення моря, то, відповідно до законодавства України, вони характеризуються як принесення людиною безпосередньо чи побічно речовин, мікроорганізмів у морське середовище, включаючи гирлові райони рік, які призводять або можуть призвести до згубних наслідків, завдати шкоди живим ресурсам і життю в морі, погіршити якість морської води та відпочинку [13, с. 284].

У контексті репрезентованого дослідження зазначимо, що не всі діяння, які призводять до забруднення моря, підпадають під кримінальні санкції. Так, згідно із чинним законодавством України, конструкція й обладнання суден мають відповідати вимогам, встановленим міжнародним договором України щодо запобігання забрудненню морського середовища із суден. Операції зі шкідливими речовинами, матеріалами та зі зворотними водами підляга-

ють обов'язковій реєстрації в судових документах. Заборонено скидання із суден очищених, господарсько-побутових, стічних вод у чотиримильній зоні прибережних вод. Такі стічні води повинні накопичуватися та здаватися на судна-збірники або на берегові очисні споруди [1, с. 444]. Згідно з Конвенцією про запобігання забрудненню моря викидами відходів та інших матеріалів 1972 р., заборонено будь-яке скидання в море відходів чи інших матеріалів, передбачених Додатком I до Конвенції. Для скидання відходів чи інших матеріалів, передбачених Додатком II, необхідний попередній спеціальний дозвіл держави, а щодо всіх інших відходів та речовин – загальний попередній дозвіл [7].

Таким чином, національними та міжнародними нормами встановлено чіткі вимоги до судноплавства з метою запобігання забрудненню моря. За умови дотримання вимог законодавства, забруднення моря з судна можливо лише в результаті непередбачуваної сили, априорі, що такі діяння не підпадають під санкції кримінального закону.

Треба констатувати наявність міжнародних норм, ратифікованих Україною, до яких треба звертатись при аналізі способів скоєння злочинів у сфері забруднення моря. Так, Конвенція про захист Чорного моря від забруднення (ст. 877) встановлює, що забруднення моря – це привнесення людиною, прямо чи опосередковано, речовин та енергії в морське середовище, яке завдає (або може завдати) шкоди живим організмам у морі, створює небезпеку здоров'ю та життю людей, перешкоджає правомірній діяльності у сфері використання моря, а також призводить до зниження якості морської води та погіршення умов відпочинку [8]. Отже, діяння, які призвели до забруднення моря згідно з міжнародним правом, детермінують вищезазначені негативні наслідки. Подібні положення містить і ст. 243 ККУ.

Згідно з Конвенцією про захист Чорного моря від забруднення, основним критерієм "шкідливості" речовин є створення екологічної небезпеки. Щодо елементу "збереження привабливості моря", то він має подвійну природу: з одного боку, це нематеріальні блага, а саме збереження естетичної краси природи, з іншого – втрачена вигода від туристичного чи курортного бізнесу (матеріальні блага). Отже, недопустимо, щоб при визначенні суспільної небезпеки таких діянь, як забруднення моря, орієнтувались лише на матеріальний фактор, адже навколишнє середовище – це не лише засіб отримання прибутку, а й джерело духовного збагачення та естетичної краси. Так, втрата привабливості моря може завдати значної моральної шкоди, наприклад, людям, які проживають у прибережних зонах.

На підставі результатів аналізу національних та міжнародних норм [6; 7; 8] виділено специфічні ознаки способів вчинення злочину забруднення моря:

- 1) забруднення прямо чи опосередковано привнесено людиною: будь-якою осо-

- бою, яка досягла 16 років або спеціальним суб'єктом, у ч. 3 – тільки спеціальним суб'єктом;
- 2) забруднення відбувається через води річок, з суден, з летальних апаратів, із суші, зі споруд та трубопроводів у морі;
 - 3) забруднення заподіює або створює небезпеку значної шкоди морському середовищу, живим організмам, здоров'ю та життю особи, перешкоджає законним видам діяльності в морі й порушує права кожної людини та суспільства на користування природними багатствами;
 - 4) забруднення здійснюється відходами та шкідливими речовинами, матеріалами, перелік яких встановлено в українських нормативно-правових актах та міжнародних угодах, ратифікованих Україною;
 - 5) забруднення відбувається в морському середовищі (внутрішні морські води, територіальні моря, ВЕЗ, відкрите море).
- З іншого боку, джерелом забруднення морського середовища є відходи та стічні води:
- з судна шляхом скидання в морське середовище без дозволу відповідних державних структур, з метою уникнення плати за послуги судна-збірника або очисних споруд;
 - скидання з судна як крайня необхідність, при аваріях, стихійних лихах чи інших морських інцидентів;
 - із забруднених відходами річок;
 - зі стаціонарних споруд у морі;
 - із суші шляхом викиду каналізаційних вод у море понад встановлені обмеження.

Кримінальний кодекс України не містить конкретних положень об'єктивної сторони злочину, згідно з якими кримінальне провадження порушується в разі аварій, стихійних лих, що призвели до забруднення моря. Але на сьогодні існує багато сучасних систем оповіщення та прогнозування зміни метеорологічної ситуації, судноплавство здійснюється за визначеними правилами, закріпленими у відповідних національних нормативно-правових актах та міжнародних угодах. За забруднення моря в результаті порушення вказаних правил (наприклад, зіткнення суден, посадка на мілину) або у зв'язку зі стихійними лихами (шторм, ураган тощо) чи з подібних інших причин повинна бути відповідальна особа (особи), як правило, тільки спеціальний суб'єкт. Це може бути капітан судна або відповідальна особа порту тощо.

Визначений у диспозиції ст. 243 ККУ перелік способів вчинення злочину не в повному обсязі відповідає реаліям сьогодення. Так, відкритим є питання стосовно необережних дій, які призвели до забруднення. Таким чином, необхідно конкретизувати деякі положення ст. 243 ККУ з метою зменшення колізій у процесі кваліфікації цих діянь. Наприклад, у ч. 1 ст. 243 законодавець вказав об'єктивну сторону у вигляді забруднення моря внаслідок порушення спеціальних правил, скидання чи захоронення шкідливих речовин. У цьому випадку під порушенням спеціальних правил розуміють вчинення діянь, заборонених чинним законодавством

(наприклад, будівництво об'єктів без відповідних дозволів органів влади), скидання є будь-який викид шкідливих речовин з судна, захоронення – це складування чи накопичення шкідливих речовин у емкостях [6, с. 146.]. Проблематику визначає забруднення моря внаслідок стихійних лих чи аварій, які відбулися з причин неналежного виконання своїх обов'язків посадовими особами. Подібним прикладом є катастрофа в Керченській протоці, де через сильний шторм затонули десятки суден, зокрема танкер "Волгонейфть", що спричинило значне забруднення моря [14]. Відповідно до міжнародного морського права, аварією є зіткнення суден, посадка судна на мілину чи будь-який інший інцидент на борту судна або за його межами [2, с. 192]. Однією з причин катастрофи в Керченській протоці є неналежне виконання своїх обов'язків капітаном порту, а саме: невжиття заходів щодо відведення суден у безпечне місце в умовах різкої зміни метеорологічних умов [3, с. 3].

На підтвердження обґрунтованого вище положення Стейсі П. Гейс стверджує, що якщо екологічна шкода була наслідком злочинної недбалості, яку відповідні компетентні особи могли та повинні були передбачити, тоді ці дії повинні переслідуватись кримінальним законом [17, с. 45]. Закріплення таких норм дасть змогу зменшити випадки негативного впливу на навколишнє середовище у зв'язку з необережністю, злочинною недбалістю чи неналежним виконанням посадових обов'язків. Під терміном "з необережності" розуміють нездатність виконати такі дії, які розумна, розсудлива і ретельна людина буде виконувати за аналогічних обставин [15, с. 280].

Специфікою ж слідової інформації, яка утворюється при скоєнні злочинів у сфері забруднення моря, є те, що вона в більшості випадків пов'язана з негативними екологічними наслідками злочину. Сліди як результати злочину можуть бути локалізовані в загиблих тваринах, рослинах, у морських акваторіях, у трупах людей тощо. Сліди шкідливих речовин свідчать про безпосередній наслідок злочинної дії. Ці шкідливі речовини можна виявити на судні, у морському середовищі, на березі, на підприємствах тощо. Вони, по-перше, підтверджують те, що негативні наслідки виникли у зв'язку із забрудненням морського середовища визначеними шкідливими речовинами, а також дають змогу "прив'язати" конкретне судно чи підприємство до забруднення (наприклад, судова хімічна експертиза встановила, що відібрана з морського середовища речовина ідентична тій, що виявлена при огляді судна).

За місцем локалізації слідів шкідливі речовини поділяють на:

- сліди в організмі та трупах людей (наприклад, сліди отруєнь шкідливим речовинами);
- сліди в тваринному та рослинному світі (наприклад, у загиблих тваринах);

- сліди в морських акваторіях (наприклад, виявлення плями нафти в морі);
- сліди в атмосфері (наприклад, забруднення леткими речовинами);
- сліди на суші (наприклад, забруднення прибережної зони, виявлення контейнерів зі шкідливою речовиною на березі). Шкідливі речовини поділяють:
 - за природою: хімічні, токсичні, вибухові, окислювальні, горючі, біологічні;
 - за ступенем небезпечності: на ті, що можуть приховувати в собі загрозу життю та здоров'ю людей; ті, що посягають тільки на матеріальні та культурні цінності;
 - за станом: леткі, тверді, рідкі, пастоподібні;
 - за походженням: природні, штучні.

Таким чином, під слідами шкідливих речовин (сліди-речовини) у контексті ст. 243 ККУ розуміють будь-які залишки матеріалів та речовин (леткі, рідкі, тверді, пастоподібні), детерміновані забрудненням моря та здатні створити небезпеку життю та здоров'ю людей, живим ресурсам моря, перешкодити законним видам використання моря, а також порушити невід'ємні права кожної людини та суспільства на користування морем.

О. В. Одерій підкреслює, що слідова картина, яка визначає заподіяну шкоду на місці події, – це сліди речовин, матеріалів, предметів, зберігання, переробки, використання яких спеціально регламентовано екологічним законодавством (радіоактивні, вибухові, отруйні, сильнодіючі речовини); сліди у вигляді радіоактивних випромінювань, абсорбованих повітряним середовищем, а також сліди на тілі людини та тварин [11, с. 288].

Менш поширеними є сліди так званого "традиційного плану": сліди рук, транспортних засобів, біологічного походження тощо, а нехтування пошуком вказаних слідів недопустимо, адже будь-яка людина при вчиненні злочину змінює їх обстановку, як би вона не прагнула залишитись не викритою. Це положення пов'язано із сутністю події злочину, адже при здійсненні будь-якої діяльності виникають зміни, які характеризують, діагностують та ідентифікують її. Так, наприклад, сліди трасологічного походження можуть виявлятися на місці транспортування шкідливих речовин; біологічні та дактилоскопічні сліди вилучаються з предметів, яких торкався злочинець.

Ідеальні сліди, у пам'яті людей, – це, як правило, свідчення очевидців (наприклад, членів екіпажу суден), але під час допитів необхідно враховувати, що члени екіпажу тривалий час співпрацюють, у них виникають стійкі стосунки – як неприязні, так і дружні. Усі вказані фактори можуть спричинити неправдиві свідчення як результат обмови чи приховування злочину. Крім того, неправдиві свідчення можуть бути зумовлені імперативним впливом капітана судна на своїх підлеглих, у цьому випадку необхідно своєчасне прогнозування, виявлення та подолання цих проявів протидій розслідуванню. Якщо для мікроклімату колективу характерна конфліктність, потрібно

встановити: причини конфлікту, осіб, які мають вплив на інших членів, лідерів колективу, що можуть здійснювати протидію, кому це вигідно, а хто – навпаки, здатний дати правдиві та неупереджені свідчення.

Таким чином, слідова інформація, яка залишається на місцях скоєння злочину у сфері забруднення моря, має як загальну для всіх злочинів природу (біологічну, трасологічну), так і специфічні, притаманні лише екологічним злочинам ознаки (сліди у вигляді плям шкідливої речовини, сліди в трупах людей з ознаками отруєння, у загинувших морських організмах тощо).

Висновки. Основними способами вчинення злочину забруднення моря є порушення спеціальних правил, скидання чи поховання шкідливих речовин у морі, що призвело до його значного забруднення. Діяння, що спричинили забруднення моря, не підпадають під санкції кримінального закону, коли вони були наслідком непередбачуваної сили (форс-мажорних обставин). Доцільним є уточнення аспектів об'єктивної сторони злочину забруднення моря в частині криміналізації діянь з необережності, що потягли за собою значне забруднення моря. Слідова ж картина цієї категорії злочинів досить різноманітна. Сліди злочину можна виявити в загинувших тваринах, в організмі людей, у морських акваторіях тощо. Слідова інформація "традиційного плану" локалізується в місцях імовірного контакту злочинців, транспортування шкідливих речовин та матеріалів на суші тощо. Ідеальні ж сліди злочину, як правило, містяться в свідченнях членів екіпажу судна. Використовуючи інформаційну складову виявлених слідів, експерт у своєму висновку встановлює важливі обставини скоєного злочину та доводить їх реалії. Ідеальні сліди ж проливають світло на обставини події злочину. Актуальною є побудова окремої криміналістичної методики розслідування злочину забруднення моря з урахуванням умов сьогодення, зокрема його криміналістичної характеристики.

Список використаної літератури

1. Екологічне право України : академ. курс: підруч. / [Ю. С. Шемшученко, В. Ф. Погорілко, В. П. Нагребельний та ін.] ; за ред. Ю. С. Шемшученко. – Київ : Юридична думка, 2005. – 848 с.
2. Ермолина М. А. Морской аварийный случай, связанный с загрязнением, в международном морском праве / М. А. Ермолина // Российский юридический журнал. – 2009 – № 3. – С. 91–94.
3. Ермолина М. А. Международно-правовые стандарты чрезвычайных действий при защите мирового океана от аварийного загрязнения судов : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / М. А. Ермолина. – Санкт-Петербург, 2010. – 24 с.
4. Іванський А. Й. Міжнародне-правове регулювання захисту світового океану від забруднення / А. Й. Іванський, М. Сухара // Сучасні питання економіки і права. – 2014. – № 1. – С. 124–129.

5. Короткий Т. Р. Імплементация міжнародно-правової заборони забруднення морського середовища в кримінальне законодавство України / Т. Р. Короткий // Право и суспільство. – 2011. – № 5. – С. 133–139.
6. Кримінальне право. Особлива частина / О. С. Стеблинська. – Київ : Ін-т крим.-викон. служби, 2014. – 358 с.
7. Конвенція по предотвращению загрязнения моря сбросами отходов и других материалов от 29.12.1972 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/document/convents/dumping.pdf>.
8. Конвенція про захист Чорного моря від забруднення від 21.04.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
9. Одерій О. В. Розслідування злочинів проти довкілля: способи негативного впливу на природне середовище / О. В. Одерій // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 2013. – Вип. 660. – С. 118–122.
10. Одерій О. В. Проблеми теорій та практики розслідування злочинів проти довкілля : авторефер. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / О. В. Одерій. – Харків, 2015. – 40 с.
11. Одерій О. В. Типова слідова картина по злочинам проти довкілля / О.В. Одерій // Порівняльне-аналітичне права. – 2013. – № 4. – С. 287–289.
12. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – 16-е изд., испр. – Москва : Русский язык, 1984. – 797 с.
13. Перебитюк М. В. Криміналістична характеристика екологічних злочинів / М. В. Перебитюк, А. О. Паламарчук // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2. – С. 282–286.
14. Подводные-технические работы на танкере Волгонефть – 139 завершены [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://taxhelp.ru/new/view_article.php?article_id=14903.
15. Тимченко О. В. Усовершенствование методов расследований экологических преступлений: практика ЕС и США / О. В. Тимченко // Проблемы укрепления законности и правопорядка: наука, практика, тенденция: сборник. науч. трудов. – Минск, 2015. – Вып. 8. – С. 276–280.
16. Туровець Ю. М. Початковий етап розслідування злочинів проти довкілля : авторефер. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ю. М. Туровець. – Ірпінь, 2012. – 19 с.
17. Stacey P. Geis Prosecuting Negligence-Based Environmental Crimes / P. Geis Stacey // United States Attorneys' Bulletin. – 2011. – № 4. – V. 59 – P. 33–45.

Стаття надійшла до редакції 03.12.2015.

Тимченко А. В. Особенности способов совершения преступления загрязнения моря и специфика следовой информации, детерминированной негативными последствиями

В статье рассмотрены вопросы элементов криминалистической характеристики преступления загрязнения моря, способ и следовая картина. Проанализированы способы совершения преступления: выброс, захоронения вредных веществ и нарушения специальных правил, что привело к загрязнению моря. Охарактеризована следовая картина преступления данной категории, которая достаточно разнообразная и специфическая, а идеальные следы в памяти людей содержатся в показаниях очевидцев преступления.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, преступления против окружающей среды, загрязнение моря, способы совершения, следовая картина.

Timchenko A. Features of Means the Crime of Marine Pollution and Specific Traces of the Crime, the Adverse Effects Determined

In this article analyzes the question of elements of criminalistics specification of crimes marine pollution as a means to commit and trace picture. The urgency of sending problems associated with the need to build a methodology of crime investigation of marine pollution, the study of which is not given enough attention in the scientific literature. Can the following methods of committing crime, dumping, dumping of harmful substances or breach special that led to the pollution of the sea. The territory of the offense – territorial waters, internal economic zone, the open sea. It is necessary to clarify the criminal law in terms of fixing criminal liability for acts of negligence that led to the pollution of the sea. As for the essence of the concept of acts that led to significant pollution of the sea, according to the legislation of Ukraine are characterized as the introduction by man, directly or indirectly, substances, microorganisms in the marine environment, including the mouth parts of the year, which lead or may lead to disastrous consequences, harm living resources and marine life, impair the quality of sea water and recreation. In the context of sending study should be noted that not all acts that lead to pollution of the sea, covered by criminal sanctions. The acts that led to the pollution of the sea, do not fall under the sanctions of the criminal law when they were unintended consequence (force majeure). Trace picture for this category of offenses is diverse and is directly related to consequences, and is ideal traces in the memory of people are eyewitnesses to the crime shows. Traces of the results of the crime may be located in dead animals, plants, marine waters etc. Component trace information for crimes in the field of marine pollution is harmful substances. These harmful substances can be found on a ship in the marine environment on the banks, enterprises and others. Obstacles to achieving the objective truth is that the crew members spend a long time together, between them there are steel relationships that could lead to slander or concealing a crime.

Key words: criminalistics specification, environmental crime, marine pollution, means the crime, trace picture.

ДОБРОВІЛЬНІСТЬ ЯК ОБОВ'ЯЗКОВА ОЗНАКА ПОЗИТИВНОЇ ПОСТКРИМІНАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В ПРИПИСАХ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ЩОДО ЗВІЛЬНЕННЯ ОСОБИ ВІД ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті розглянуто ознаку добровільності як обов'язкову складову підстав спеціального звільнення від кримінальної відповідальності. Добровільність характеризує суб'єктивний контроль, внутрішню сторону вольової позитивної посткримінальної поведінки, що передбачена в спеціальних приписах Особливої частини КК. У характеристиці добровільності домінують психологічні комбінації "усвідомлення – передбачення – бажання".

Ключові слова: кримінальна відповідальність, спеціальне звільнення, позитивна поведінка, добровільність, усвідомлення, передбачення, бажання позитивної посткримінальної поведінки.

Законодавство про кримінальну відповідальність має сталу тенденцію до розширення приписів щодо спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності. Майже за півтора десятиріччя чинності Кримінального кодексу України 2001 р. (далі – КК) їх кількість збільшилася в півтора рази – з 14 до 21 виду звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого в особливих приписах до окремих статей Особливої частини КК. Цей напрям розвитку законодавства про кримінальну відповідальність, на наш погляд, є перспективним, оскільки відображає європейський шлях гармонізації кримінального права, практичну реалізацію принципів гуманізму та економії кримінальної репресії. Кримінальна відповідальність та покарання як *"ultimo ratio"* (останній захід. – П. Х.) впливу на особу, яка вчинила злочин, не завжди виконує завдання виправлення винного та запобігання вчиненню нових злочинів. У сучасних умовах глобалізації та ідеології постмодерну принцип невідворотності кримінальної відповідальності в європейському та світовому правовому просторі знає раціональної модифікації [1, с. 68–69; 8, с. 170; 15, с. 305]. До механізму кримінально-правової охорони (регулювання) усе сміливіше залучають засоби, що не спираються на примус, а спрямовані на захоплення (стимулювання) позитивної посткримінальної поведінки. Приписи, що стимулюють особу до позитивної посткримінальної поведінки, в Особливій частині КК набули розвитку в спеціальних видах звільнення від кримінальної відповідальності.

Метою статті є розгорнуте визначення добровільності як обов'язкової ознаки позитивної посткримінальної поведінки при спеціальному звільненні від кримінальної відповідальності, розкриття її конструктив-

них ознак, що формують не спонтанну, а свідомо оцінену як найбільш оптимальну для певної особи та й суспільства загалом позитивну, правослужняну поведінку.

В Особливій частині КК передбачено спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, коли: громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання (ч. 2 ст. 111 КК); особа, яка припинила діяльність, передбачену частиною першою цієї статті, та добровільно повідомила органи державної влади про вчинене, якщо внаслідок цього й ужитих заходів було відвернено заподіяння шкоди інтересам України (ч. 2 ст. 114 КК); особа, якщо до притягнення до кримінальної відповідальності нею здійснено виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати громадянам (ч. 3 ст. 175 КК); особа, яка вчинила діяння, передбачені частинами першою, другою, або діяння, передбачені частиною третьою (якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у особливо великих розмірах) цієї статті, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх не своєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня) (ч. 4 ст. 212 КК); особа, яка вперше вчинила діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування чи страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, а також відшкодувала шкоду, завдану

фондам загальнообов'язкового державного соціального страхування їх несвоєчасною сплатою (штрафні санкції, пеня) (ч. 4 ст. 212-1 КК); особа, крім організатора або керівника злочинної організації, за вчинення злочину, передбаченого частиною першою цієї статті, якщо вона добровільно заявила про створення злочинної організації або участь у ній та активно сприяла її розкриттю (ч. 2 ст. 255 КК); особа в частині погрози вчинення терористичного акту, якщо вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно повідомила правоохоронний орган про цей злочин, сприяла його припиненню або розкриттю, у разі якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернено небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо в її діях немає складу іншого злочину (ч. 6 ст. 258 КК); особа, крім організатора і керівника терористичної групи чи терористичної організації, яка добровільно повідомила правоохоронний орган про відповідну терористичну діяльність, сприяла її припиненню або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку із створенням або діяльністю такої групи чи організації, якщо в її діях немає складу іншого злочину (ч. 2 ст. 258-3 КК); особа, крім організатора або керівника терористичної групи (організації), за дії, передбачені цією статтею, якщо вона добровільно до притягнення до кримінальної відповідальності повідомила про відповідну терористичну діяльність або іншим чином сприяла її припиненню або запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла, за умови, що в її діях немає складу іншого злочину (ч. 4 ст. 258-5 КК); особа, яка перебувала в складі зазначених у цій статті формувань, за дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вона добровільно вийшла з такого формування і повідомила про його існування органи державної влади чи органи місцевого самоврядування (ч. 6 ст. 260 КК); особа, яка вчинила злочин, передбачений частинами першою або другою цієї статті, якщо вона добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої (ч. 3 ст. 263 КК); особа, яка вперше вчинила дії, передбачені цією статтею (за винятком випадків незаконного заволодіння транспортним засобом із застосуванням насильства до потерпілого чи погрозою застосування такого насильства), але добровільно заявила про це правоохоронним органам, повернула транспортний засіб власнику і повністю відшкодувала завдані збитки (ч. 4 ст. 289 КК); особа, яка добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом, за незаконне їх ви-

робництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (частина перша цієї статті, частина перша статті 309 цього Кодексу) (ч. 4 ст. 307 КК); особа, яка добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії, за дії, передбачені частиною першою цієї статті (ч. 4 ст. 309 КК); особа, яка добровільно здала прекурсори, що призначалися для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин, і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних із незаконним обігом прекурсорів, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, за незаконні дії з їх виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання (частина перша цієї статті) (ч. 4 ст. 311 КК); особа, яка добровільно здала отруйні чи сильнодіючі речовини, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби та вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом, за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання отруйних чи сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, а також за вчинення таких дій без спеціального на те дозволу (частина перша цієї статті) щодо обладнання, призначеного для виробництва чи виготовлення отруйних чи сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ч. 5 ст. 321 КК); особа, яка пропонувала, обіцяла або надала неправомірну вигоду, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди і після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого наділена законом правом повідомляти про підозру (ч. 5 ст. 354 КК); особа, яка пропонувала або надала неправомірну вигоду, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди і після пропозиції чи надання неправомірної вигоди вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого, згідно із законом, має право повідомляти про підозру (ч. 5 ст. 368-3 КК); особа, яка пропонувала або надала неправомірну вигоду, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди і після пропозиції чи надання неправомірної вигоди вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого, згідно із законом, має право повід-

омляти про підозру (ч. 5 ст. 368-4 КК); особа, яка пропонувала, обіцяла чи надала неправомірну вигоду, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди і після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого згідно із законом має право повідомляти про підозру (ч. 6 ст. 369 КК); військовослужбовець, який вчинив злочин, передбачений статтями розділу XX Особливої частини КК, може бути звільнений від кримінальної відповідальності згідно зі ст. 44 цього Кодексу із застосуванням до нього заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України (ч. 4 ст. 401 КК).

У літературі сформувалася позиція, що правомірна, суспільно корисна поведінка регулюється як методом дозволу, так і заохоченням як самостійними методами правового регулювання [5, с. 61; 7, с. 12-13; 18, с. 160]. Як відомо, у загальній теорії права найбільш поширена концепція, згідно з якою основними методами правового регулювання є заборона, зобов'язання й дозвіл [1, с. 46]. Дотримання правових заборон, виконання правових обов'язків та реалізація суб'єктивного права є різними варіантами соціально корисної поведінки, що заохочуються державою як правомірні. Проте позитивна оцінка правомірної поведінки не завжди супроводжується зобов'язанням держави на будь-які соціальні блага для законослухняних громадян. Заохочуючи правомірну поведінку в кримінальному законодавстві, держава вважає за можливе особливо виділити в правомірній сфері реалізацію суб'єктивного права, що відповідає нагальним потребам суспільства в цілому й кожного індивіда окремо [18, с. 150]. Наявність додаткових стимулів заохочення визначає самостійність заохочувального методу правового регулювання. Стимули, як слушно вказує О. В. Малько, це все те, що втілює спроможність, відкриває простір, створює сприятливі умови для прискорення, посилення тих чи інших параметрів, спосіб активації та ініціації [7, с. 16].

Метод заохочення природно базується на *добровільності, невимушеності позитивної посткримінальної поведінки*. На наш погляд, добровільність має значення обов'язкової ознаки позитивної посткримінальної поведінки, що є підставою застосування звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого у особливих приписах до окремих статей Особливої частини КК. Добровільність передбачає свободу вибору суспільної поведінки. Правовій державі не байдуже, у який спосіб вирішується кримінально-правовий конфлікт. Тому в кримінально-правовій поведінці завжди є правомірний, соціально корисний варіант, особливо в разі вчинення злочинів невеликої

або середньої тяжкості [19, с. 137]. Майже всі заохочувальні норми пронизані принципом добровільності. Закріплення зазначеного принципу в кримінальному законодавстві вирішують трьома способами: а) прямою вказівкою на добровільність позитивної поведінки (ст. 17, 31, п. 2 ч. 1 ст. 66, ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 2 ст. 255, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258-3, ч. 2 ст. 258-5, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 5 ст. 354, ч. 5 ст. 368-3, ч. 5 ст. 368-4, ч. 6 ст. 369 КК; б) шляхом визначення спеціальної мети позитивної поведінки (ст. 36, 38, 39, 41, 42, 43 КК); в) за суспільно корисною спрямованістю дій (ст. 45, 46, 47, 48, 49, п. 1 та 2-1 ч. 1 ст. 66, 75, 81, 82, 91, 104, 105, 107, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212 КК, ч. 4 ст. 212-1 КК) [17, с. 212].

Вищенаведений перелік спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності свідчить, що в абсолютній більшості випадків добровільність прямо вказана в диспозиції норми Особливої частини КК як конструктивна та обов'язкова ознака позитивної посткримінальної поведінки. І тільки в трьох приписах такої вказівки немає, а саме: у позитивних посткримінальних діях керівника підприємства, установи або організації, що виплатили заробітну плату, стипендію, пенсію чи інші, установлені законами виплати громадянам до притягнення його до кримінальної відповідальності (ч. 3 ст. 175 КК); особи – платника податків, зборів, інших обов'язкових платежів, що сплатила податки, збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня), до притягнення її до кримінальної відповідальності (ч. 4 ст. 212 КК); особи – платника страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, що сплатила страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, а також відшкодувала шкоду, завдану Пенсійному фонду України їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня), до притягнення її до кримінальної відповідальності (ч. 4 ст. 212-1 КК).

На добровільність як ознаку певної кримінально-правової поведінки вказано й у інших нормах КК (ст. 17, 31, п. 2), п. 2-1 ч. 1 ст. 66, 69, 69-1 КК). На наш погляд, легальне визначення добровільності законодавець формує у ч. 1 ст. 17 КК щодо поняття добровільної відмови при незакінченому злочині: "Добровільною відмовою є остаточне припинення особою за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця". Саме це визначення має стати основою для подальшого розкриття ознак добровільності при позитивній посткримінальній поведінці особи. Слушною із цього приводу є думка М. І. Панова, що терміни, вживані в

нормах кримінального закону, незалежно від того, якими вони є (загальнопоширеними, спеціально-юридичними, технічними або іншими), мають бути позбавлені експресивності й при цьому виступати особливими знаковими одиницями, що концентрують в узагальненому вигляді (водночас достатньо конкретно) максимально високий рівень знань про кримінально-правові явища й однозначно їх відображають [11, с. 20–21].

Добровільність характеризує, насамперед, *“суб’єктивний контроль”, внутрішню, суб’єктивну сторону вольової позитивної поведінки*, що передбачена в заохочувальних нормах Особливої частини КК. Тому в характеристиці добровільності превалюють психологічні комбінації *“усвідомлення – передбачення – бажання”*. Першою ознакою добровільності є вчинення відповідних позитивних дій *за своєю волею*. Воля є тим внутрішнім важелем, який, за влучним порівнянням Дж. Флетчера, примушує тіло здійснювати вчинки: *“Поняття добровільності надає ключ як до розуміння концепції винуватості у вчиненні злочину, так і до застосування концепції відмови від злочину”* [15, с. 440]. У п. 14 Постанови Пленуму Верховного Суду України *“Про судову практику у справах про злочини проти статеві свободи та статеві недоторканості особи”* від 30.05.2008 р. № 5 наголошено на обов’язковості ознаки добровільної відмови при згвалтуванні та насильницькому задоволенні статеві пристрасті неприродним способом: *“Для визнання відмови від доведення цих злочинів до кінця добровільною слід виходити з того, що особа, маючи реальну можливість довести їх до кінця, відмовилась від цього і з власної волі припинила злочинні дії (курсив наш. – П. Х.)*. У таких випадках особа підлягає кримінальній відповідальності лише у тому разі, якщо фактично вчинені нею дії містять склад іншого злочину. Разом з тим суди повинні мати на увазі, що не може визнаватися добровільною відмова від згвалтування та насильницького задоволення статеві пристрасті неприродним способом, що викликана неможливістю подальшого продовження злочинних дій з причин, незалежних від винної особи (наприклад, коли цьому перешкодили інші особи, або винна особа не змогла подолати опору потерпілої особи, закінчити злочин з фізіологічних причин тощо)” [12].

Як слушно вказує Н. М. Ярмиш, воля є необхідною умовою активності особи. Вона виявляється в реалізації прийнятого рішення, у спроможності управляти собою та своїми психічними функціями [20, с. 13]. Вибір за власною волею суспільно корисного варіанта поведінки надає законодавцю підстави заохотити особу шляхом звільнення від кримінальної відповідальності. Відтак, добровільною є посткримінальна поведінка, здійснена з власної волі, за наявності

ти вибору щонайменше з двох варіантів поведінки, серед яких усвідомлення об’єктивної можливості продовжувати вчинення злочину. За цих умов особа, усвідомлюючи фактичні та юридичні наслідки, без примусу з боку інших осіб і не через наявну перешкоди добровільно припиняє вчинення певного злочину й обирає правомірний варіант вирішення кримінально-правового конфлікту.

Формування особистої правомірної поведінки здійснюється на психологічному рівні. Її природа визначається психологічними категоріями *“збудження”, “спонукання”, “мотивація”* тощо. Під формуванням правомірної поведінки, на наш погляд, необхідно розуміти виключно позитивний процес, збуджувальний фактор, прагнення до соціальної корисності поведінки. На відміну від заохочувальних норм, кримінально-правові заборони відіграють роль *“антистимулу”* – гальмівного фактора, що обмежує особу у визначених законом межах поведінки. Вони забороняють вчиняти суспільно небезпечні діяння під страхом кримінального покарання. Дихотомія *“дозвіл – заборона”, “позитивне – негативне”, “заохочення – покарання”* у свідомості існує як структура психічної активності людини. В. М. Бехтерев вказував на заборони та стимули як вирішальні фактори впливу на мозок людини: *“Щодо діянь та вчинків людини є соціальні гальма у вигляді заборон з боку старших у родині, з боку носіїв влади, з боку звичаїв, правил порядності, моди, законів, суспільної думки. Ці гальма накладають відповідні обмеження на людину, змушують її триматися в межах, не допускати конфліктів з оточенням, а якщо вони з’явилися – сприяти можливому їх обмеженню та запобіганню на майбутнє. З іншого боку, поряд із гальмами є й соціальні стимули у вигляді схвалення старших, високої оцінки вчинків, суспільної думки та інших різноманітних заохочувальних заходів. Саме ці стимули спонукують людину до діяльності на користь інших, на користь суспільства в цілому, іноді навіть шкодять своїм особистим інтересам”* [3, с. 304].

Виділяють три види правомірної поведінки залежно від мотиваційних основ та ціннісних установок. Перший вид – поведінка, заснована на сприйнятті правових норм як найдоцільніших орієнтирів життєдіяльності. У цьому разі суб’єкт усвідомлює необхідність вимог правових норм, враховує корисність своєї поведінки й бажає настання суспільно корисного результату. Свідоме ставлення суб’єкта до права, визнання його цінності забезпечує стабільність і надійність правомірної поведінки. Другий вид правомірної поведінки – конформістська, орієнтована на пристосування, пасивне підпорядкування правовим приписам без їх належного усвідомлення та прийняття. Мотивами конформістської поведінки може бути, наприклад, бажання уникнути осуду в соці-

альній групі або бажання заслужити її схвалення тощо. Конформізм, як дотримання норм права за інерцією, не може забезпечувати надійної та стабільної поведінки. В індивіда за цих обставин відсутня чітка й надійна особиста установка на дотримання правових норм. Отже, у разі зміни ситуації на протилежну поведінка індивіда з правомірної може змінитися на неправомірну. Третій вид правомірної поведінки – це поведінка, що визначається страхом можливого покарання за неправомірні діяння, розумінням вигідності дотримання правових норм за цих обставин. Ця поведінка маргінальна. Особливість її в тому, що тут має місце ситуація погранична, проміжна між правомірною й неправомірною орієнтацією суб'єкта. Така поведінка найчастіше характерна для осіб, які не мають необхідного мінімуму матеріальних благ, живуть за межею бідності, не знаходять способів для зміни свого соціального становища, не мають необхідного потенціалу для подолання перешкод і обмежень на шляху до своєї мети. Одночасно для багатьох із них усвідомлення факту невідповідності покарання є причиною, що втримує їх у межах правопорядку [13, с. 105–106]. З великою ймовірністю можна стверджувати, що позитивна посткримінальна поведінка здебільшого належить до другого або третього різновидів правомірної кримінально-правової поведінки осіб.

Друга ознака добровільності полягає в усвідомленні остаточного припинення злочину. І хоча тільки один раз у ч. 2 ст. 114 КК законодавець прямо вказує на цю обставину, а саме: *звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка припинила діяльність, передбачену частиною першою цієї статті*, та добровільно повідомила органи державної влади про вчинене, якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернено заподіяння шкоди інтересам України, вочевидь, що вихід особи з воєнізованих або збройних формувань, не передбачених законом (ч. 6 ст. 260 КК), заява особи про незаконне заволодіння транспортним засобом правоохоронним органам (ч. 4 ст. 289 КК), здача органам влади зброї, бойових припасів або вибухових пристроїв (ч. 3 ст. 263 КК), здача наркотичних засобів, психотропних речовин та вказівка на джерело їх придбання (ч. 4 ст. 307 КК) тощо також є свідченнями усвідомлення остаточного припинення злочинної діяльності.

Соціально-правова цінність позитивної посткримінальної поведінки визначається, насамперед, остаточним припиненням вчинення злочину. Природним наслідком припинення вчинення злочину є відвернення заподіяння злочинної шкоди об'єктам кримінально-правової охорони, а саме: правам і свободам людини і громадянина, власності, громадському порядку та громадській безпеці, довіллі, конституційному устрою

України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам (ч. 1 ст. 1 КК) [2, с. 44].

Суб'єктивне ставлення особи до припинення злочинної діяльності виявляється в мотивах позитивної посткримінальної поведінки та усвідомленні можливості успішного продовження вчинення злочину. Сталою є позиція доктрини кримінального права та судової практики, що мотиви позитивної посткримінальної поведінки не мають кримінально-правового значення й можуть бути різноманітними: як соціально схваленими (совісність, жаль, співпереживання, щирість, сердечність, розкаяння тощо), так і засуджуваними суспільством (боягузтво, страх, корисливість, заздрість, презирство тощо) [4, с. 11; 14, с. 9; 17, с. 171]. Найчастіше мотивом є "страх перед розкриттям, кримінальною відповідальністю та покаранням", але цей страх повинен мати характер абстрактної, загальної небезпеки, якщо ж особа після вчинення злочину через конкретні обставини усвідомлює реальну загрозу його розкриття, а відповідно – неминучість кримінальної відповідальності та покарання, і ця обставина є нездоланою або значною перешкодою в реалізації злочинного наміру, то припинення злочину в такому разі ґрунтується не на добровільних, а на вимушених обставинах. Усвідомлення особою можливості успішного продовження злочину свідчить про певний внутрішній процес передбачення розвитку причинного зв'язку, що здійснюється на підставі фактично наявних обставин або таких, що можуть виникнути в майбутньому при вчиненні злочину. Про можливість успішного продовження злочину до кінця свідчать, зокрема, обставини об'єктивного та суб'єктивного характеру (безлюдне місце, наявність вогнепальної зброї, технічних засобів проникнення в приміщення, автомобіль, фізичний стан, спеціальна підготовка, досвід особи та інші обставини, що сприяють безперешкодному продовженню злочину). Навпаки, зменшують або взагалі роблять неможливим успішне продовження злочину обставини, що перешкоджають його вчиненню (наявність засобів сигналізації, поява в момент вчинення замаху інших осіб, невдалий вибір технічних знарядь тощо). Відтак, передбачення конкретної сприятливої комбінації об'єктивних і суб'єктивних обставин, що існують під час вчинення злочину або можуть виникнути в майбутньому, формує в особи усвідомлення можливості успішного продовження злочинної діяльності.

Третьою ознакою добровільності є *усвідомлення особою доцільності вибору позитивної посткримінальної поведінки*. Особа усвідомлює фактичний зміст та правові наслідки певної позитивної поведінки. Для добровільності позитивної посткримінальної поведінки важливим є розуміння змістовної складової цієї поведінки, а також часу її

здійснення. Законодавець, формуючи підставу звільнення від кримінальної відповідальності, пропонує здійснити нескладні з фізичного та психологічного поглядів поспільні дії або загалом одну дію. Так, у ч. 3 ст. 263 КК як позитивну дію передбачено тільки здачу органам влади зброї, бойових припасів або вибухових пристроїв, у ч. 4 ст. 309 КК треба звернутися до лікувального закладу та розпочати лікування від наркоманії. Іноді такі дії утворюють більш складний комплекс позитивної посткримінальної поведінки, що зумовлено складністю запобігання настанню злочинної шкоди. Так, згідно із ч. 2 ст. 114 КК, крім позитивних дій винного у вигляді заяви органам державної влади про припинення злочинної діяльності, необхідно, щоб унаслідок цього і вжитих заходів було відвернене заподіяння шкоди інтересам України.

Щодо часу здійснення позитивних посткримінальних дій, то вимога зазвичай єдина: особа має здійснити самовикриття у вчиненому злочині, а не у зв'язку із тим, що про вчинений злочин стало відомо правоохоронним органам. Скажімо, відповідно до ч. 6 ст. 369 КК, особа, яка пропонує, обіцяла чи надала неправомірну вигоду, якщо стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди і після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди, до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила (курсив наш. – П. Х.) про те, що сталося, органу, службова особа якого, згідно із законом, має право повідомляти про підозру. Так само особа, крім організатора або керівника терористичної групи (організації), за дії, передбачені цією статтею, якщо вона добровільно до притягнення до кримінальної відповідальності повідомила (курсив наш. – П. Х.) про відповідну терористичну діяльність або іншим чином сприяла її припиненню чи запобігання злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла, за умови, що в її діях немає складу іншого злочину. Своєчасною слід вважати добровільне повідомлення, що зроблено до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею певного злочину. Адресатом добровільної заяви є не будь-який правоохоронний чи державний орган, а саме орган, службова особа якого, згідно із законом, має право повідомляти про підозру.

Разом з тим, у деяких приписах щодо спеціального звільнення від кримінальної відповідальності прямої вказівки на добровільність немає. Так, наприклад, передбачено звільнення від кримінальної відповідальності керівника підприємства, установи або організації незалежно від форми власності чи громадянина – суб'єкта підприємницької діяльності, якщо до притягнення до кримінальної відповідальності ними здійснено виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом ви-

плати громадянам (ч. 3 ст. 175 КК). Вочевидь, можлива ситуація, за якої особа, винувата у безпідставній невиплаті заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленої законом виплати громадянам більш як за один місяць (ч. 1 ст. 175 КК), під впливом примусу у вигляді зовнішніх чинників (вимог робітників, пропозицій слідчого або прокурора, погроз з боку третіх осіб тощо) не за своєю волею, тобто вимушено, недобровільно здійснить вказану посткримінальну поведінку [6, с. 66; 10, с. 110]. На наш погляд, така ситуація є неприпустимою та суперечить принципам заохочення позитивної посткримінальної поведінки особи, що стимулюється спеціальним звільненням від кримінальної відповідальності. Тому в диспозиції цієї й інших вищевказаних норми має з'явитися вказівка на добровільність як обов'язкову ознаку позитивної посткримінальної поведінки. Скажімо, щодо звільнення від кримінальної відповідальності керівника підприємства, установи або організації ми пропонуємо таку редакцію заохочувального припису: "*ч. 3. Звільняється від кримінальної відповідальності керівник підприємства, установи або організації незалежно від форми власності чи громадянин-суб'єкт підприємницької діяльності, який до повідомлення йому про підозру у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 та ч. 2 цієї статті, добровільно здійснив виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати*".

Висновки. На підставі вищевикладеного маємо підсумувати, що добровільність є обов'язковою ознакою позитивної посткримінальної поведінки, для якої характерні суб'єктивний контроль, внутрішня сторона вольової позитивної поведінки; усвідомлення особою остаточного припинення злочинної діяльності та доцільності вибору позитивної посткримінальної поведінки.

Список використаної літератури

1. Алексеев С. С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве : монография / С. С. Алексеев. – Москва : Юрид. лит., 1989. – 288 с.
2. Баулін Ю. В. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи : монографія / Ю. В. Баулін, М. В. Буроменський, В.В. Голіна та ін. – Київ : Парламентське видання, 2015. – 688 с.
3. Бехтерев В. М. Мозг и его деятельность : науч. издание / В. М. Бехтерев. – Москва ; Ленинград : Госиздат, 1928. – 327 с.
4. Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань : монографія / А. А. Вознюк. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – 236 с.
5. Звечаровский И. Э. Посткриминальное поведение: понятие, ответственность, стимулирование : монография / И. Э. Зве-

- чаровский. – Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1993. – 128 с.
6. Лихова С. Питання караності невиконаних постановлений законом виплат: у світлі міжнародних норм та стандартів / С. Лихова, В. Топчій // Вісник прокуратури. – 2008. – № 9. – С. 60–67.
 7. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве : монография / А.В. Малько. – Москва : Юристъ, 2003. – 250 с.
 8. Мандриченко Ж. В. Реализация частных начал в уголовном праве / Ж.В. Мандриченко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Одеса : Юридична література, 2010. – Вип. 54. – С. 168–173.
 9. Навроцький В. О. Посткримінальна поведінка: поняття, види, правове значення / В. О. Навроцький // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : щоріч. бюлетень. – Київ : КЮІ ХНУВС, 2005. – Вип. 10. – С. 99–110.
 10. Павликівський В. І. Практика захисту трудових прав громадян кримінальним законодавством : наук.-практ. посіб. / В. І. Павликівський. – Харків : Харків юридичний, 2005. – 224 с.
 11. Панов Н. И. Проблемы точности норм Особенной части уголовного права и совершенствование законодательной техники / Н. И. Панов // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – Одеса : Юридична література, 2010. – Вип. 54. – С. 18–22.
 12. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 5 [Електронний ресурс] // Інформаційний сервер Верховного Суду України. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/>.
 13. Тимошенко В. Примус як мотив поведінки / В. Тимошенко // Право України. – 2007. – № 6. – С. 104–106.
 14. Усатий Г. О. Компромис як засіб вирішення кримінально-правового конфлікту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. О. Усатий ; Націон. акад. внутр. справ України. – Київ, 1999. – 17 с.
 15. Флетчер Дж. Основные концепции современного уголовного права : монография / Дж. Флетчер, А. В. Наумов. – Москва : Юристъ, 1998. – 512 с.
 16. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : монографія / П. В. Хряпінський. – Харків : Харків юридичний, 2009. – 840 с.
 17. Хряпінський П. В. Спеціальне звільнення від відповідальності у кримінальному праві та законодавстві України : навчальний посібник / П. В. Хряпінський. – Запоріжжя : ЗНУ : Альянс, 2010. – 270 с.
 18. Хряпінський П. В. Метод диспозитивності заохочувальних кримінально-правових приписів / П. В. Хряпінський // Вісник кримінологічної асоціації України. – 2015. – № 1 (9). – С. 149–163.
 19. Хряпінський П. В. Доктринальне визначення поняття та ознак звільнення від кримінальної відповідальності / П. В. Хряпінський // Юридична наука: науковий юридичний журнал. – 2015. – № 3. – С. 129–138.
 20. Яриш Н. Н. Действие как признак объективной стороны преступления (проблемы психологической характеристики) : научн. очерк / Н. Н. Яриш. – Харьков : Основа, 1999. – 84 с.

Стаття надійшла до редакції 17.12.2015.

Хряпінський П. В. Добровольність як обов'язковий ознак позитивного постпреступного поведінки в предписаннях особливої частини кримінального кодексу України об звільненні особи від відповідальності

В статті розглянуто ознак добровольності як обов'язковий елемент основи спеціального звільнення від кримінальної відповідальності. Добровольність характеризує суб'єктивний контроль, внутрішню сторону волевого позитивного постпреступного поведінки, передбаченого в спеціальних предписаннях Особливої частини КК. В характеристиці добровольності домінують психологічні комбінації "осознание – предвидение – желание".

Ключові слова: кримінальна відповідальність, спеціальне звільнення, позитивне поведінка, добровольність, осознание, предвидение, желание позитивного постпреступного поведінки.

Khriapinskyi P. Voluntariness as the Obligatory Sign of Positive Post-Criminal Behaviour in Instructions of Special Part of the Criminal Code of Ukraine About Release of the Person from Responsibility

It is considered a voluntariness sign as an obligatory element of the basis of special release from criminal liability. Select three types of good behavior in dependence on motivational bases and valued settings. The first kind is a conduct, based on perception of legal norms as most expedient orientiriv of vital functions. In this case a subject realizes the necessity of requirements of legal norms, the utility of the conduct takes into account and wishes an offensive publicly useful to the result. Conscious attitude of subject toward a right, confession of his value is provided by stability and reliability of good behaviour.

The second type of good behaviour is a conformist conduct, which is oriented on adaptation, passive submission, legal orders without their proper awareness and acceptance. Reasons of conformist conduct can be, for example, desire to avoid conviction in task force or desire to deserve its approval and others like that. Conformism, as an observance of norms of right amazing, can not provide a reliable and stable conduct. For an individual under the circumstances the clear and reliable personal setting absents on the observance of legal norms. Consequently, in the case of change of situation on opposite, the conduct of individual from legitimate can change on illegal. The third type of good behaviour is a conduct which is determined fear of possible punishment for illegal acts, understanding of advantage of observance of legal norms under the circumstances. Such conduct is more frequent all characteristic for persons, which do not have necessary a minimum of material welfares, live after the line of poverty, does not find methods for the change of the social position, does not have necessary potential for overcoming of obstacles and limitations on a way to to the purpose.

The social legal value of positive conduct is determined, above all things, final stopping of commission of crime. Natural investigation of stopping of commission of crime is a distraction of infliction of criminal harm the objects of guard, namely: to the rights and freedoms of man and citizen, to the property, public peace and public safety, to the environment, to the constitutional mode of Ukraine, from criminal trespasses, providing of the world and safety of humanity, and also prevention of crimes. Voluntariness characterizes subjective control, internal I will shift strong-willed positive post-criminal behavior that is provided in special instructions of Special part of UK. In the characteristic of voluntariness psychological combinations "understanding – anticipation – desire" dominate.

Key words: *criminal liability, special release, positive behavior, voluntariness, understanding, anticipation, desire positive post-criminal behavior.*

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 351.32.019

Р. М. Богачев

кандидат філософських наук, докторант
Національна академія державного управління при Президенті України

ПЕРЕТВОРЕНІ ФОРМИ ПРОЦЕСІВ САМООРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ: РАЦІОНАЛЬНІ ТА ІРРАЦІОНАЛЬНІ

У статті розкрито взаємозв'язок сутності та організаційної форми процесів самоорганізації соціальних систем, обґрунтовано роль суперечностей у розв'язанні колізій і вирішенні накопичених проблем суспільного розвитку.

Окреслено напрями формування методологічного фундаменту та методичної бази, механізми та засоби стимулювання процесів самоорганізації з використанням методологічних спромог категоріального блоку "форма перетворена". Методологія перетворених форм дає змогу опрацювати механізми сприяння або гальмування процесів самоорганізації соціальних систем.

Для визначення проблемних моментів самоорганізації запропоновано: для позначення раціональних результатів процесів самоорганізації сфери дійсної конкретності використовувати понятійний блок "інтеграційна структура"; для позначення соціальних систем, які належать до сфери фіктивної конкретності, ірраціонального – "інтегрована структура".

Механізмом боротьби з ірраціональними перетвореними формами може виступити зняття вузькоекономічного планування національної економіки соціальним плануванням розвитку людини як сутності суспільного багатства, що на сучасному етапі вимагає розвитку таких перетворених форм, як соціальний захист населення, соціальний договір тощо.

Ключові слова: розвиток, соціальна система, форма перетворена, раціональне, ірраціональне.

У суспільних науках диспропорції та проблеми процесів суспільного відтворення на всезагальному рівні досліджує філософія, на загальному – політологія, економіка, соціологія, а на індивідуальному – психологія, психіатрія тощо.

Водночас адекватні наукові теорії в складних умовах сьогодення – в умовах поступової втрати минулого, розірваності історичних зв'язків – є необхідними для об'єктивного відтворення власної історії як історії поставання людини-людей-людства. На тлі дедалі більшого розшарування суспільства, жорсткої стратифікації вся увага зосереджується на процесах формування та розвитку великої кількості соціальних моделей, шаблонів, форматів і зразків, які стають перетвореними формами суспільно-політичного та соціально-економічного простору, суспільного життя загалом. Вони відволікають на себе та зосереджують виключно на собі як на джерелах потенційної суспільної напруженості й соціальних конфліктів увагу та ресурси суспільства. Виникає основа *простору соціальної міфотворчості*. Простору, в якому продукується та фабрикується **світ псевдокультури** – світ політиканства та біологічного пристосовництва, тобто підлабузництва, соціальної мімікрії, світ суспільних містифікацій, модусів суто

тваринного, біологічного способу "розв'язання" суспільних колізій і проблем.

Постає запитання: чи здатні суспільні науки здійснити відновлення-воскресіння людини та людяності? Теоретично – ніби так, але практично "ситуація" тільки загострюється. У реальності світ переповнений жорстокістю, перенасичений громадянськими конфліктами та локальними війнами. У реаліях маємо тотально маргіналізований народ – "пересічних" громадян, – зредуковану до рівня зграйних інстинктів самозадоволення молодь "з очима покійників", а загалом: нелюдські досвід-теорії-практики *"брехні-зла-потворності-шкоди"* в просторі-павутинні, хронічна відсутність бачення майбутнього, крім рясно здобреної штучними барвниками й хімічними наповнювачами субкультур моделі світового "споживацтва". Це опис світового сьогодення, царини сучасного Мордору... Невже можливі такі злам та заміна світоглядних орієнтирів?

Автор теорії соціальних систем, Т. Парсонс, синтезує теоретичні підходи М. Вебера, Е. Дюркгейма, Г. Зіммеля, А. Маршалла, В. Парето, З. Фрейда [6; 20; 21] та пропонує загальну теорію дії (структурний функціоналізм), відповідно до якої соціальні системи самоорганізуються для вирішення ширшого кола проблем адаптації, досягнення мети, інтеграції, орієнтації, підтримки зраз-

ка тощо. Розвиток цього підходу – неоеволюційна порівняльна соціологія різних суспільств – використовується для опису економіки, політики, права, релігії, освіти, однак також не визначає та не обґрунтовує чіткого зв'язку й ролі змісту суспільної діяльності щодо організаційної форми процесів розвитку.

Так, у межах функціональної концепції Т. Парсонс розглядає формування та розвиток соціальних систем як процес інтеграції, взаємопроникнення цінностей і потреб у процесі функціонування чотирьох підсистем: *економічної* (функція адаптації), *політичної* (функція цілевстановлення), *нормативної* (функція контролю) та *ціннісної* (функція відтворення цінностей). Формування гармонійної цілісної системи пов'язано зі становленням універсальної правової системи, а також підвищенням ролі символічних посередників (грошей, мови тощо). На жаль, сьогодення свідчить про розбалансування цих функцій, навіть спроби відновити гармонійність соціальної системи через адаптацію та цілевстановлення не дають очікуваного результату. Постає питання раціональної або ірраціональної дії цих посередників, тобто виникає потреба в категоріальному блоці "перетворена форма", який описує процеси суспільного розвитку та самоорганізації зокрема.

Узагальнення наукових здобутків у межах творчого підходу (Р. Богачев, В. Босенко, О. Босенко, Е. Ільєнков, А. Мельниченко, І. Муратова, Л. Науменко, Г. Нерсисян, Б. Новіков, Г. Новіков) дає змогу констатувати стрімке наростання вельми тривожних тенденцій та доведене до краю загострення соціальних колізій [3; 8; 13; 14; 16]. Одним з найбільш загрозливих напрямів є, безумовно, *знеособлення та "масовізація", духовна деградація і суцільна маргіналізація, свідомо дезінформація та суцільна дезорієнтація, соціокультурна дезадаптація й цілеспрямована десоціалізація*. Ці модуси тотальної дезінтеграції людини-людей-людства, відчуження людини від самої себе-інших-всіх і виступають наслідком надмірної концентрації перетворених форм суспільного розвитку та самоорганізації соціальних систем.

Тому невідповідність форми та змісту процесів самоорганізації, усвідомлення ролі організації, соціальної системи загалом не як окремої сутності, а як *форми взаємодії людей* вимагають виключно ретельного дослідження феномена перетвореної форми процесів самоорганізації соціальних систем, її ролі в гальмуванні та деформуванні процесів соціально-економічного й суспільнополітичного розвитку загалом.

Слід зазначити, що цілий ряд фундаментальних праць (Ж. Бодрійяра, М. Вебера, М. Мамардашвілі, К. Маркса) присвячений загальнометодологічній проблематиці форми перетвореної [2; 6; 11; 12]. Проблему

перетворених форм суспільних відносин відображено у творчій спадщині С. Жижека, Р. Зімеля, А. Камю. Крім цього, проведено низку спеціальних досліджень, присвячених поняттю "форма перетворена" (Т. Брисіна, С. Куценко, А. Мельниченко, М. Шкепа), у тому числі в соціально-економічній площині (А. Коравченко, М. Лангштейн, В. Логачев, Г. Нерсисян, О. Хамідов,) [2; 9; 10; 13; 19].

Більшість досліджень має загальнофілософський або вузькоекономічний характер, тому досліджень проблематики суспільного розвитку, зокрема процесів самоорганізації соціальних систем, крізь призму методології перетворених форм на всіх рівнях системи управління не вистачає.

Без створення міцного методологічного фундаменту та методичної бази, дійсно наукового обґрунтування дій щодо використання раціональних і подолання ірраціональних перетворених форм суспільного розвитку, процесів самоорганізації соціальних систем зокрема та на всіх рівнях системи управління вирішити проблеми суспільного розвитку неможливо.

Метою статті є рефлексія процесів самоорганізації соціальних систем та відповідних феноменів сьогодення крізь призму евристичного потенціалу категоріального блоку "перетворена форма" з метою визначення джерела й механізмів формування перетворених форм людських відносин і антигуманістичних практик сьогодення, що стримують суспільний розвиток та процеси самоорганізації. Відповідно окреслено коло проблем гуманізації суспільного життя та механізми їх вирішення.

Європейська цивілізація постає на принципі раціоналізму. З моменту Великого виклику силам природи людина здійснює послідовне подолання стихій природного, культурного та психологічного буття; впорядковує їх, освоює та пристосовує під себе в логічно впорядкованих системах практик за принципами економічності й ефективності, рідше – етичності та естетичності, на жаль, дуже рідко – гармонійності. Джерелами раціоналістичної мотивації є острах перед стихіями хаосу та тяжіння переформувати простір на засадах передбачуваності.

Але чомусь останнім часом раціональність критикують як за недовіру до масової свідомості, що характеризується традиціоналізмом та ефективністю, так і за розмежування з гуманітарною елітою, яка дезорієнтована та дезадаптована в утилітарному й функціонально-структурованому суспільстві. А тут ще й парадокс раціональності: підвищення рівня керованості за рахунок зниження різноманітності об'єкта управління (О. С. Панарін).

За результатами історико-філософської рефлексії процесів суспільного розвитку та самоорганізації, з використанням напрацьованих авторів творчого підходу, а також ре-

зультатів дослідження, об'єктом якого виступають процеси інтеграції-деінтеграції, нами зроблено висновки, які покладені в

основу розуміння закономірностей розгортання процесів самоорганізації соціальних систем (табл. 1).

Таблиця 1

Суспільні форми процесів самоорганізації соціальних систем

Складові процесу	Абстрактна конкретність	Дійсна конкретність	Фіктивна конкретність	Результат	
				Конкретна фіктивність	Конкретна дійсність
Суспільна форма виробництва	Виробництво речей	Виробництво ідей на базі виробництва речей	Виробництво "уречевлених" ідей	Репродукція біомаси	Виробництво людей
Стадія розвитку	Індустріальна економіка		Постіндустріальна економіка	Перманентна криза	Економіка, заснована на асоційованій творчості
Матеріальний зміст	Діяльність людини економічної	Самодіяльність людини соціальної	Активізм професіоналів	Виживання	Діяльність людини творчої
Суспільна форма	Суспільний поділ праці	Розподіл самодіяльності	Суспільний "розклад" діяльності	Існування у формі репродукування	Самодіяльність розподілу
	Суб'єкт-об'єктні взаємозв'язки	Суб'єкт-суб'єктні взаємозв'язки	Суб'єкт-об'єктні взаємозв'язки	Позасоціальні зв'язки, павутиння	Суб'єктно-суб'єктні взаємозв'язки
Організаційна форма	Різноманітність суб'єктів інтеграції	Інтеграційна структура. Мережа	Інтегрована структура. Павутиння	Неструктурована ма-са/натовп	Асоційована творча структура. Мереживо
Форма організації діяльності	Централізація діяльності	Децентралізація самодіяльності	Сітьова ієрархія та інформаційний простір	Дезінформаційний простір	Самоорганізація творчості
Результат	Індивідуальне	Абстрактно-конкретне	Уніфіковане	Універсальне	Всезагальне
Сутнісні якості	+ ефективність, економічність	+ етичність, естетичність	елітарність, егоїзм	лише уніфіковані якості	+ об'єктивність

В основі узагальнення лежать такі пропозиції:

1. У дійсності змінюється лише форма дезінтеграції, наприклад: диференціація, тому в сутності *інтеграції* все є відносним.
2. *Диференціація* (стовп. 2) на певному етапі розвитку за змістом є діяльністю з освоєння, індивідуалізації соціального, початковим етапом наповнення індивідуального змістом усезагального. Організація має виключно або здебільшого зовнішню природу. Саме цей процес виявляється у формуванні спочатку *людини економічної*, а потім – переходу до *людини суспільної*, коли людина виступає сукупністю суб'єкт-суб'єктних відносин, і далі – до *людини творчої* як ансамблю в мережі якісної різноманітності суб'єктно-суб'єктних відносин "живого спілкування".
3. З погляду невичерпності, *інтеграція* виступає як єдність нескінченної різноманітності, що включена в кінцеву форму. Виникає змістовна форма, а зміст виступає оформленим. У цьому контексті все **більшої ваги набирають процеси самоорганізації**, поступового наповнення загальної форми відповідним змістом за умов проходження низки "вузлових" мір. Так здійснюється стабілізація структури властивостей на новій якісній основі шляхом узагальнення, типізації зв'язків елементів – учасників соціальної системи.

Результатом виступає новий рівень узагальнення, що стає етапом на шляху наповнення індивідуального змістом усезагального, всезагального – змістом індивідуального при *органічному опосередкуванні* цих моментів особливим [5].

4. **Загальне** народжується у сфері *матеріального виробництва речей*, у яких утримується момент суспільних відносин, продовжується у *виробництві ідей* та закінчується як **усезагальне** в *продукуванні (виробництві) людей*.

Важливе значення щодо джерел, механізмів та наслідків гальмування й деформації соціально-економічного й суспільно-політичного розвитку загалом та самоорганізації соціальних систем зокрема мають результати дослідження феномена перетвореної форми процесів самоорганізації соціальних систем, які узагальнено в стовп. 4, 5 табл. 1. Розглянемо їх детальніше.

"Перетворена форма" є однією з ранніх категорій її автора – К. Маркса. Найбільш повне дослідження перетвореної форми проведено М. Мамардашвілі. Проблема перетвореної форми в тому, що спотворені зв'язки (риси, властивості та якості) настільки очевидні, що їх можна фіксувати емпіричним шляхом, а про приховані за ними реальні риси необхідно лише здогадуватися [10]. Перетворена форма може бути *раціональною*, коли вона відіграє роль необхід-

ного етапу пізнання законів та закономірностей руху матерії в певних формах прояву. *Ірраціональність* перетвореної форми виникає лише за певних умов, за результатами відчуження джерела діяльності від результатів діяльності. Безумовно, у позасоціальному (або ж досоціальному) бутті перетвореної форми бути не може, як не може бути перетворених форм у творчості, але перетворені форми можуть бути в діяльності.

Відповідно до поглядів та висновків багатьох авторів, наприклад: М. Н. Алексєєв, М. І. Баканідзе, Г. С. Батіщев, В. П. Зінченко, Є. В. Ільєнков, М. К. Мамардашвілі, М. М. Розенталь, В. С. Швирьов, – виникненню та функціонуванню перетвореної форми передують ціла низка опосередкувань в сфері *абстрактної конкретності* (стовп. 2), що має наслідком створення особливої сфери реальності – сфери *редукованої конкретності*.

Поступово редукована конкретність за допомоги саме перетворених форм підкорює собі дійсну конкретність (стовп. 3); сукупність перетворених форм у своєму квазісамостійному русі утворює цілий прошарок, який затіняє сферу дійсної конкретності – *прошарок фіктивної конкретності*, який представляє собою рафіновану редуковану конкретність, яка в постіндустріальному розвитку може перетворитися в *конкретну фіктивність* (стовп. 4). Аналогічні механізми виникнення та функціонування перетворених форм простежується і в процесах суспільного розвитку та самоорганізації.

Диференціація приводить до виникнення сфери спілкування, погодження та узгодження інтересів, що потребує стимулювання взаємодії на основі низки об'єктивних критеріїв ефективності. Проходить типізація, формалізація, формування абстрактно-загального (особливого), як наслідок, проходить стабілізація структури певних властивостей на новому якісному рівні шляхом узагальнення, типізації зв'язків суб'єктів інтеграції.

Але, безумовно, формалізація не може бути повною, тому створена форма організації отримує певну самостійність для впровадження типізованих зв'язків "на поверхні" отриманого неформалізованого залишку з метою його "ізоляції", а не поглиблення в сутність – виникає перетворена форма. Далі форми перетворені заміщують своєю дією інші елементи/рівні системи, спочатку тільки неформалізований залишок. Таким чином, вся різноманітність властивостей суб'єктів організації-самоорганізації нівелюється, перетворюється в щось однорідне, уніфіковане, а самі конкретні відносини здійснюються на базі цілком "мінового" відношення.

Розвиток відбувається виключно за рахунок кількісних змін, і сфера редукованої конкретності починає підкорювати сферу дійсної конкретності, формувати прошарок

перетворених форм у вигляді фіктивної конкретності, у якій будь-який опосередкуючий рух узагалі зникає у власному результаті. **Процес самоорганізації припиняється.** Перетворена форма поступово розриває реальний необхідний зв'язок та відтворює його фіктивними формами зв'язку, які уповільнюють і гальмують будь-який розвиток, по необхідності заміщуючи його розвитком за довільними та свавільними програмами. У цьому полягає деструктивна функція перетвореної форми в розвитку процесів самоорганізації та сучасному розвитку взагалі.

З метою визначення дійсно проблемних моментів процесів самоорганізації в їх реальних формах пропонуємо: для позначення результатів процесів самоорганізації в соціальних системах сфери дійсної конкретності використовувати понятійний блок "*інтеграційна структура*" (аспект становлення та активності); для позначення соціальних систем сфери фіктивної конкретності – понятійний блок "*інтегрована структура*" (аспект ставлення ззовні та пасивності).

З огляду на це, здійснення процесів самоорганізації соціальних систем через суперечність "внутрішнього-зовнішнього" базується на таких методологічних засадах. **Інтеграційне-інтегроване** народжується у сфері *матеріального виробництва речей*, у яких утримується момент суспільних відносин (що відповідає індустріальному розвитку), продовжується у *виробництві ідей* (що відповідає так званому постіндустріальному розвитку), а закінчується як **постінтеграційне** (як форма прояву дійсної необхідності) у *виробництві людей*. Розвиток базових типів соціальних систем як *інтеграційних структур* та їх перетворених форм – *інтегрованих структур*, – проходить такі історичні та логічно зумовлені етапи: 1) *виробництво речей* – початок виробництва ідей як індустріальний розвиток – *старі структури*; 2) *виробництво ідей* – початок виробництва людей як постіндустріальний розвиток – *існуючі структури*; 3) *виробництво людей* – як потенційний розвиток – *нові структури*.

Використаємо попередні напрацювання для окреслення закономірностей ґенези організаційних форм соціальних систем: переходу від організації на рівні людини економічної через самоорганізацію людини суспільної до *мережування* людини-творця, людини, повністю усупільненої.

Старі індустріальні структури (див. стовп. 2, табл. 1). Сучасним рівнем життя ми цілком зобов'язані індустріальному розвитку, більше того, розвитку кінця XIX – початку XX ст.: усі основні технології, матеріали, організаційні підходи – наслідки того періоду. Цей етап можна охарактеризувати як етап формування змісту. Організації цього часу (епоха модерну) базуються на раціональності (критерій ефективності

та економічності), але ідеалом вважають універсальність і загальність.

Старі структури функціонують відповідно до принципів економічності та ефективності, тобто мінімізації витрат і максимізації корисності. Якщо перший безпосередньо стосується діяльності з продукування вартості, то останній повністю виявляється в перетворених формах вартості (прибуток, процент) та визначається такими формами регулювання економічних відносин, як ринок. Функціонування сучасних перетворених форм визначається інституціональною теорією, яка базується на постулаті існування організації механізму зниження трансакційних витрат у ринковому середовищі.

Будь-яка організація як частина соціальної системи виступає як вільний суб'єкт договірних відносин, що руйнує механістичний підхід до організації та розвиває бачення соціальної системи як органічного утворення [7], яке функціонує в змінному навколишньому середовищі. При цьому в договірні відносини вступає не суб'єкт виробництва, а суб'єкт потреби, формування якої виноситься за межу теорії організації до функції корпорації або держави.

Як спосіб присвоєння суспільних зв'язків встановлюється певна ієрархія суб'єктивності: *організація – корпорація – держава/транснаціональна корпорація*. Таким чином, для індустріального суспільства характерне витіснення невідчуженого спілкування, що стимулюється роз'єднувальними індустріальними технологіями як перетвореними формами поділу праці, а самі старі структури спрямовані на відчуження змісту діяльності від її носія. Це виступає основою для виникнення перетворених форм процесів самоорганізації та початком формування сфери фіктивної конкретності.

Стара структура являє собою інсорсинговий тип самоорганізації соціальних систем, стадії товарного фетишизму, яка виникає разом з поділом праці та об'єктивним відчуженням результатів діяльності як засіб їх нівелювання, як нерозвинена та проста форма організації діяльності соціальної системи, наприклад: суто зовнішня єдність у процесі виробництва формується шляхом юридичного створення компанії, поєднання власності декількох людей тощо. Початкова форма розгортається в низку інтеграційних форм, що базуються на відносинах власності, наприклад: трест, концерн, холдинг, корпорація, транснаціональна корпорація тощо. Поступово перетворені форми утворюють сферу фіктивної конкретності.

Але саме за часів індустріальної економіки формуються як перші перетворені форми інтеграції, так і визначаються шляхи їх подолання, наприклад: упровадження наукових методів управління Ф. Тейлором у кінці XIX – на початку XX ст., коли **систематичний аналіз виробничих операцій** стає найбільш продуктивною ідеєю XX ст. зі

значними соціальними наслідками: 1) відстрочено розв'язання антагонізму праці та капіталу; 2) скасовано "залізний закон заробітної плати" для некваліфікованого робітника; 3) створено професію "інженера з організації праці", що стає прототипом сучасних інформаційних працівників; 4) закладено основи для переходу до **суспільства свідомого вибору**.

Існуючі постіндустріальні структури (див. стовп. 3, 4 табл. 1). У кінці 1960-х – на початку 1980-х рр. виникає та широко входить до вжитку термін "постіндустріальний розвиток", який потім трансформувалася в інформаційну економіку/інформаційне суспільство з багатьма його різновидами: економіка знань, суспільство професіоналів тощо. Високий динамізм змін зовнішнього середовища наприкінці XX ст. та перехід до так званого інформаційного суспільства, зумовлюють зміну принципових основ діяльності компаній – перехід від компаній, що базуються на раціональній організації, до компаній, що базуються на знаннях та інформації, а головне – на процесах самоорганізації загалом. Розвиток суспільства, в якому основою є знання та інформація, об'єктивно потребує розвитку особистості (початок виробництва людей), робить нову соціальну систему найбільш динамічною за всю історію, у тому числі за рахунок орієнтації на самоорганізацію.

Сучасні інтеграційні структури (див. стовп. 3 табл. 1) сфери дійсної конкретності мають основою реальні виробничо-комерційні (вартісні) ланцюги та, як наслідок, прив'язку до певних територій, національних особливостей; здатність до диференціації, оперування новими якістьми, продукування змістовності.

Сучасні інтегровані структури (див. стовп. 4 табл. 1) не мають потреби в матеріальних ресурсах (землі, органічній силі). Старі перетворені форми інтеграції з їх формальною, централізованою структурою в процесі децентралізації використовують для того, щоб роздробити ціле без збереження особливого в однорідну – гомогенну – масу, у тому числі за забезпечення перетворення людини в біомасу.

Таким чином, особливі властивості та нові якості втрачаються взагалі, нові структури мають справу лише з кількістю, наприклад: споживачі із уніфікованими потребами, громадяни без національної належності, люди без родинних відносин тощо. Тотальна уніфікація, у якій інтегровані структури детериторизовані, результатом їх діяльності є формування свідомості, в якій встановлено механізми банального "розкладу", вони працюють з поверхні (непов'язані з дійсним формуванням вартості), не оперують якістьми, у них виникає універсальність та зникає змістовність.

Нові структури сфери конкретної фіктивності (стовп. 5 табл. 1). Сформова-

ний на попередньому етапі замкнений тип органічних зв'язків намагається все нове втиснути в законсервовану традицію (остаточно формалізувати без залишку), творчість у цьому випадку є безглуздою, безформною, безпочатковою та безпринциповою, відповідно до плюралістичного культури оригінальності. Способом існування виступає лише репродуктивна діяльність у цілком перетворених формах.

На суспільному рівні законодавчо формалізуються механізми реалізації фіктивних форм для окремих груп людей, які займаються непродуктивною працею. Поступово виникає та наростає антагонізм між економічно продуктивними та непродуктивними працівниками (декреаторами й декреатами), який переростає в антагонізм професіоналів та аматорів у середовищі творчо та потенційно активних людей.

У сфері фіктивної конкретності будь-якій перетвореній формі протистоїть інша перетворена форма, наприклад: інформації як перетвореній формі знання протистоїть інформаційний шум; прибутку – спекулятивний прибуток; капіталу – будь-яка форма фіктивного капіталу, яка замінює собою будь-які відносини, власність на засоби виробництва переходить у власність на роботу силу та споживачів як біомасу.

У цих умовах суб'єкти соціальної системи (у тому числі особистість) припиняють бути суб'єктами відносин узагалі: зникає індивідуальне, зникає якість, відмінна від властивостей абстрактно-загального, а разом із цим – і сама дійсна конкретність – не може бути мови про перехід реальності в дійсність. На місці реальності виникає простір редукованої конкретності у формі конкретної фіктивності (повна форма, але порожня за змістом), втрачається основа будь-яких суспільних відносин узагалі. Тобто перетворення суб'єктів на біомасу лишає індивідуальне свого особливого як основи для диференціації та унеможлиблює організацію й самоорганізацію взагалі. Одним із засобів цього є перетворення єдиного інформаційного простору на простір дезінформаційний.

Таким чином, ми втрачаємо дійсний зв'язок та становлення людини творчої, а з ним поступово й реальність, отримуємо культурну пустелю та перехід: індивідуальне – уніфіковане – універсальне/масове. Тобто суспільною формою виробництва стає фактичне репродукування соціальної біомаси, проходить розривання реальних зв'язків та просте заміщення їх зв'язками фіктивними, які утилізують розвиток; метою (фіктивним матеріальним змістом) стає тільки виживання, а суспільною формою – існування в режимі репродукування.

Нові структури сфери конкретної дійсності (див. стовп. 6 табл. 1). Перехід від людини економічної до людини, повністю усупільненої, характеризується збіль-

шенням частки творчого змісту діяльності відповідно до частки репродуктивної праці. Саме на початку ХХ ст. працями Ф. Тейлора визначено головну роль знання як чинника підвищення продуктивності діяльності. Виникає науковий менеджмент. Послідовниками творчого підходу зроблено рішучі кроки до визначення динаміки, ритміки та архітектоніки процесів поставання людини.

Проблема розвитку сучасних соціальних систем – це проблема розвитку творчості у формі практичної всезагальності шляхом подолання перетворених форм, формування, навчання та розвитку людини як вільної, всебічно розвиненої цілісної особистості. Головним фактором прогресу стає перехід від *виробництва ідей до продукування людей*. Слід зауважити, що без ліквідації основи відчуження можливе як розгортання антагонізму, так і тимчасове відновлення єдності через певні "демократичні механізми" (упровадження формально-юридичної рівності щодо засобів виробництва шляхом продажу акцій робітникам тощо). Тому для повного знищення феноменів відчуження необхідно подолання фіктивних перетворених форм та заміна їх соціальними стосунками "живого" спілкування.

Висновки. Інституціональна ефективність та конкурентоспроможність будь-якої соціальної системи, зокрема національної економіки, визначається саме наявністю цілісних і гармонізованих соціальних систем (*інтеграційних та інтегрованих структур*), які забезпечують концентрацію суспільного капіталу й потенціалу в різних формах, ефективне використання ресурсів, наукоємні технології за допомогою організаційно-економічних зв'язків у межах контролюваного суспільно-політичного та соціально-економічного простору.

Лише в такому розумінні процеси самоорганізації доведені до рівня суспільної форми руху з використанням методології "перетворених форм" можуть розкрити свою сутність та отримати своє природне місце в системі розвитку всезагальних суспільних взаємозв'язків.

З метою визначення проблемних моментів самоорганізації запропоновано: по-перше, для позначення раціональних результатів процесів самоорганізації в соціальних системах сфери дійсної конкретності використовувати понятійний блок "*інтеграційна структура*"; по-друге, для позначення соціальних систем, які належать до сфери фіктивної конкретності, ірраціонального, послуговуватись іншим понятійним блоком "*інтегрована структура*".

Відповідно для опису процесів самоорганізації нових соціальних систем доцільно використовувати такий категоріальний блок: "*мережування*" як закон, рушійна сила, внутрішня причина, потенціал та мотив самоорганізації системи; "*мережевість*" як сутність процесу самоорганізації, суспільно

всезагальна властивість, яка актуалізується під впливом гармонізованих внутрішніх та зовнішніх чинників, тобто здійснення суперечності "внутрішнє-зовнішнє"; "мережа" як результат, вища форма колективності, тобто вища форма самоорганізації (постінтеграція) творчої діяльності людства.

Механізмом може виступити зняття вузькоекономічного планування національної економіки соціальним плануванням розвитку людини як сутності суспільного багатства, що на сучасному етапі вимагає розвитку таких перетворених форм, як соціальний захист населення, соціальний договір тощо. Саме це й зумовлює перспективи подальших досліджень процесів самоорганізації з використанням методологічних спромог категоріального блоку "перетворена форма".

Список використаної літератури

1. Батищев Г. С. Деятельностная сущность человека как философский принцип / Г. С. Батищев // Проблема человека в современной философии. – Москва, 1969. – С. 3–114.
2. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция / Ж. Бодрийяр // Философия эпохи постмодерна : сб. пер. и реф. – Минск : Красико-принт, 1996. – С. 32–47.
3. Босенко В. А. Воспитать воспитателя. Заметки по философским вопросам педагогики и педагогическим проблемам философии / В. А. Босенко. – Киев : Всеукраинский союз рабочих, 2004. – 352 с.
4. Босенко В. А. Всеобщая теория развития / В. А. Босенко. – Киев : Киевский эколого-культурный центр, 2001. – 470 с.
5. Брысина Т. Н. Сознание в современном мире / Т. Н. Брысина. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1992. – 80 с.
6. Вебер М. Избранное. Образование общества / М. Вебер ; пер. с нем. – Москва : Юрист, 1994. – 704 с. – (Лики культуры).
7. Злотина М. Л. Диалектика / М. Л. Злотина ; отв. ред. Ю. А. Мелков. – Киев : ПАРАПАН, 2008. – 264 с.
8. Ильенков Э. В. Об идолах и идеалах / Э. В. Ильенков. – Москва : Наука, 1968. – 319 с.
9. Кравченко А. И. "Мир наизнанку": методология превращенной формы / А. И. Кравченко // Социологические исследования. – 1990. – № 12. – С. 23–36.
10. Лангштейн М. Иррациональные и превращенные формы экономических отношений / М. Лангштейн // Экономические науки. – 1969. – № 1. – С. 16–22.
11. Мамардашвили М. И. Форма превращенная / М. И. Мамардашвили // Философская энциклопедия. – Москва, 1970. – Т. 5 – С. 387.
12. Маркс К. Экономические рукописи 1857–1859 годов / К. Маркс, Ф. Энгельс // Соч. – 2-е изд. – Т. 46. – Ч. 1. – 559 с.
13. Мельниченко А. А. Перетворені форми у виховних практиках сучасного соціуму : дис. ... канд. соц. наук : 09.00.10 / А. А. Мельниченко ; НТУУ "КПІ". – Київ, 2006.
14. Науменко Л. К. Материализм и постмодернизм / Л. К. Науменко // "Материализм та емпіріокритицизм" – шедевр світової філософської думки : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 27–28 листопада 2008 р. – Київ : НТУУ "КПІ", 2008. – С. 159–160.
15. Новиков Б. В. Двадцать шесть тезисов об управлении и власти / Б. В. Новиков // Сучасні проблеми управління : матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. 26–27 листопада 2009 р., м. Київ. – Київ : НТУУ "КПІ", 2009. – С. 82–84.
16. Новіков Б. В. Творчість як спосіб здійснення гуманізму / Б. В. Новіков. – Київ : НТУУ "КПІ", 1998. – 310 с.
17. Новіков Г. Б. По науке – значит свободно / Г. Б. Новіков // "Материализм та емпіріокритицизм" – шедевр світової філософської думки : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. 27–28 листопада 2008 р. – Київ : НТУУ "КПІ", 2008. – С. 159–160.
18. Тульчинська С. О. Управління у сфері освіти і науки як фактор забезпечення сталої розвитку держави та регіонів : монографія / С. О. Тульчинська, А. А. Мельниченко, О. А. Акімова. – Київ : Едельвейс, 2012. – 352 с.
19. Хамидов А. А. Понятие превращенной формы / А. А. Хамидов // Материалистическая диалектика как логика. – Алмата, 1980. – С. 237–249.
20. Шкепа М. О. Феноменология истории в трансформациях культуры : монография / М. О. Шкепа. – Кев : Книжное изд-во НАУ, 2005. – 360 с.
21. Хакен Г. Синергетика. Иерархии неустойчивости в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен. – Москва : Мир, 1985. – 236 с.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2015.

Богачев Р. М. Превращённые формы процессов самоорганизации социальных систем: рациональные и иррациональные

В статье раскрывается взаимосвязь сущности и организационных форм процессов самоорганизации социальных систем, обосновывается роль противоречий в решении общественных коллизий и накопившихся проблем общественного развития.

Определяются направления формирования методологического фундамента и методической базы, механизмы и средства стимулирования процессов самоорганизации с использованием методологических возможностей категориального блока "форма превращенная".

Методология превращенных форм позволяет выявить механизмы стимулирования или замедления процессов общественного развития. Иррациональные превращенные формы возникают в системе фиктивной конкретности. Для определения проблемных моментов самоорганизации предложено: для обозначения рациональных результатов процессов самоорганизации использовать понятийный блок "интеграционная структура"; для обозначения социальных систем, которые относятся к сфере иррационального – "интегрированная структура".

Механизмом борьбы с иррациональными превращенными формами может выступить снятие узкоэкономического планирования национальной экономики социальным планированием развития человека как сущности общественного богатства, что на современном этапе требует развития таких превращенных форм, как социальная защита населения, социальный договор и тому подобное.

Ключевые слова: развитие, логика, мировоззрение, человек, субъект, объект, творчество, гуманизм.

Bogachev R. Simulacrum of the Process Self-Organization of the Social Systems: Rational and Irrational

In difficult conditions of our Present it's necessary to reproduct our own history, the human history and people-humanity.

Unfortunately, most modern theories deny the role of the contradictions in resolving the conflicts and accumulated problems in the socio-historical and socio-cultural in plane.

The creating of the strong foundation, the methodological and methodical basis is necessary for the real scientific justification, for the use of rational action and overcoming irrational transformed forms or Simulacrums in society and at the all levels of management. The study has reflection of the social phenomena and conflicts through the prism of today's potential of the categorical block "transformed form" or Simulacrum.

Hereinafter author has grounded the role of the Decent Man in resolving the contradictions, the conflicts and the problems of the social development and the stimulating or the overcoming of simulacrums.

Proposed methodology allows to make use of the simulacrum's mechanisms for facilitating or slowing the processes of social development. Author has studied the irrational simulacrum. Theoretical basis and methods of overcoming of the irrational simulacrums are used to determine the basis for constructing a new matrix "other-possible". It's the Creative approach to form really humanistic direction.

New major public ratio in the format of dialogue and cooperation as the basis of subject-subject relationship, Polyphonic subject-subject relations in the field of "live communication" are real principles of planning, organizing real economy, real principles of engineering thought Organizations of all schools and other institutions, including the basis for the formation of real principles (as transgression distribution, redundancy and merezhivist etc.) self-organization of the social system, social development and reproduction in general.

These require further theoretical study and practical implementation for production and prevention of human culture transformed forms. These cause further directions of scientific exploration – perspective and practice of self-organization in the direction of harmonization of the content and form of these processes.

Key words: self-organization of the social system, simulacrum, rational and irrational transformed forms, Humanism.

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА МЕХАНІЗМИ РЕФОРМУВАННЯ

У статті розглянуто одну із складових матеріального й соціально-побутового забезпечення державних службовців – право на отримання відповідної пенсії. Досліджено особливості пенсійного забезпечення державних службовців та розмір відсотка сплати єдиного соціального внеску. Запропоновано актуальні механізми реформування пенсійного забезпечення з урахуванням специфіки державної служби.

Ключові слова: пенсія, пенсійне забезпечення, пенсія державного службовця, єдиний соціальний внесок, стаж державної служби, страховий стаж.

Професійна діяльність державних службовців спрямована на практичне виконання завдань і функцій, поставлених перед державними органами. Ці особи несуть підвищену відповідальність за виконання покладених на них повноважень та мають спеціальні обмеження щодо здійснення ними інших видів діяльності, що могло б покращувати матеріальне становище державних службовців та їх сімей. У зв'язку із цим для таких осіб законодавством має бути передбачене відповідне пенсійне забезпечення. Право на пенсію державного службовця мають особи, які працювали в державних органах та їх апараті станом на 01.01.1994 р., тобто з дати введення в дію Закону України "Про державну службу". На сьогодні система пенсійного забезпечення державних службовців зазнала істотних законодавчих змін, але водночас ряд питань залишається до кінця не вирішеним, зокрема щодо спеціальних пенсій.

У публікаціях науковців П. Д. Пилипенка, І. М. Сироти, С. М. Синчук, В. Я. Бурака окреслено історичні аспекти розвитку, а також різні підходи щодо необхідності реформування системи пенсійного забезпечення державних службовців.

Окремі аспекти пенсійного забезпечення державних службовців висвітлено в наукових працях Ю. П. Битяка, С. Д. Дубенко, Т. Л. Желюк та ін.

Питання призначення спеціальних пенсій продовжують бути актуальними для громадянського суспільства. Водночас суспільство не має повної картини й не поінформоване належним чином про сплату державними службовцями практично в подвійному розмірі відрахувань із заробітної плати (єдиного соціального внеску), на відміну від інших громадян, які працюють.

Мета статті – на основі аналізу реального стану у сфері пенсійного забезпечення

державних службовців у процесі формування державної політики в цій сфері запропонувати механізми підтримання сталих соціальних гарантій для особливої категорії громадян, що працюють і набули право на пенсію державних службовців, а також вирішити питання справедливої сплати єдиного соціального внеску.

Істотний вплив на якість, а головне на ефективність публічної служби має матеріальне та соціальне забезпечення державних службовців. Професор Ю. П. Битяк [1] наголошує на тому, що престижність публічної служби полягає не лише в тому, що публічний службовець представляє державу чи її орган, органи місцевого самоврядування, наділений владними повноваженнями, виконує важливі функції держави чи місцевої громади, а й залежить від рівня матеріального та соціального забезпечення, гарантій нормальної життєдіяльності публічного службовця.

Матеріальні й соціальні гарантії для публічних службовців включають: право на оплату праці (грошову винагороду), пенсійне забезпечення, правове регулювання робочого часу та часу відпочинку, право на щорічні й додаткові відпустки, додаткові гарантії соціально-побутового забезпечення.

У цьому дослідженні приділено особливу увагу поняттю пенсій державних службовців, відрахувань і ставок єдиного соціального внеску, надано характеристики та порівняння зарубіжного досвіду.

Існує ряд актуальних проблем у сфері пенсійних відносин державних службовців, які потребують свого вирішення.

Українські вчені, котрі досліджують питання пенсійного забезпечення державних службовців у своїх працях, також не мають єдності щодо визначення терміна "пенсія". Так, П. Д. Пилипенко зазначає, що "пенсія – це грошове зобов'язання держави чи уповноваженого нею суб'єкта, що виплачується особі для її утримання з підстав та на

умовах, передбачених законом, у розмірі, що залежить від страхового стажу особи та її доходу (заробітної плати)" [14, с. 140].

Не менш цікавою є характеристика пенсії І. М. Сироти: "це зароблена працею приватна власність громадянина, право на яку, згідно ст. 41 Конституції України, охороняється законом" [18, с. 142].

С. М. Синчук, В. Я. Бурак тлумачать пенсію як щомісячну довгострокову виплату, яка призначається та виплачується особі у випадку настання пенсійного віку, інвалідності, втрати годувальника чи вислуги років за рахунок коштів Пенсійного фонду України чи бюджетів різних рівнів та є основним джерелом доходу особи [17, с. 55].

Відповідно до Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" [7] від 09.07.2003 р. № 1058-IV, пенсія – це щомісячна пенсійна виплата в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого Законом пенсійного віку чи визнання її інвалідом, або отримують члени її сім'ї у випадках, визначених законодавством.

Загалом система пенсійного забезпечення громадян України була започаткована 21.12.1993 р. прийняттям Верховною Радою України нового програмного документа – Концепції соціального забезпечення населення України [11]. У ній уперше було визначено комплексну реформу національної системи соціального забезпечення. Остаточне формування загальної системи пенсійного забезпечення громадян завершилося 09.07.2003 р. прийняттям Законів України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" [7] та "Про недержавне пенсійне забезпечення" [9]. Історію соціального й пенсійного забезпечення саме державних службовців було започатковано прийняттям Верховною Радою України 16.12.1993 р. Закону України "Про державну службу" [6]. Сьомий розділ цього Закону визначає й регулює матеріальне, соціально-побутове та пенсійне забезпечення державних службовців.

Види заробітку, з яких обчислюється пенсія державних службовців, визначено Законом України "Про державну службу" [6], а також Постановою Кабінету Міністрів України "Про деякі питання вдосконалення визначення розміру заробітку для обчислення пенсії" від 31.05.2000 р. № 865 [13]. Згідно із вищезазначеними нормативно-правовими актами такими видами є: посадовий оклад, доплата за ранг та надбавка за вислугу років, що враховується в розмірах, встановлених на момент звільнення з посад державного службовця. Інші виплати, що включаються в заробіток для обчислення пенсії, – надбавки, премії, доплата за науковий ступінь, визначаються за вибором

того, хто звернувся за останні 24 календарні місяці роботи, яка дає право на цей вид пенсії, або за будь-які 60 календарних місяців такої роботи поспіль перед зверненням за пенсією.

У ст. 37 Закону України "Про державну службу" від 16.12.1993 р. № 3723-XII [6] (в редакції дії Закону до 01.10.2011 р., зміни відповідно до Закону України "Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи" від 08.07.2011 р. № 3668-VI) передбачено, що на одержання пенсії державних службовців мають право чоловіки, які досягли віку 62 років, та жінки, які досягли пенсійного віку, встановленого ст. 26 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" [7], за наявності страхового стажу, необхідного для призначення пенсії за віком у мінімальному розмірі, передбаченого абзацом першим частини першої ст. 28 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" (для чоловіків – 35 років, для жінок – 30 років), у тому числі стажу державної служби не менш як 10 років, та які на час досягнення зазначеного віку працювали на посадах державних службовців, а також особи, які мають не менш як 20 років стажу роботи на посадах, віднесених до категорій посад державних службовців, незалежно від місця роботи на час досягнення зазначеного віку.

У дослідженні питання пенсійного забезпечення державних службовців вважаємо за потрібне зробити наголос на розмірі ставки відсотка єдиного соціального внеску та принципі нарахування пенсій державним службовцям. З 1997 р. відрахування до Пенсійного фонду України із заробітної плати працюючих становили 2%, а із заробітної плати державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування – 5%. Підвищений розмір відрахування пояснювався спеціальною пенсією державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування в розмірі 90% від заробітної плати.

У 2010 р. Верховна Рада України прийняла Закон України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" від 08.07.2010 р. № 2464-VI [3]. Відповідно до п. 9 ст. 8 цього Закону, для платників, які працюють на посадах, робота на яких зараховується до стажу, що дає право на одержання пенсії відповідно до Законів України "Про державну службу", "Про прокуратуру", "Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів", "Про наукову і науково-технічну діяльність", "Про статус народного депутата України", "Про Національний банк України", "Про службу в органах місцевого самоврядування", Митного кодексу України (Положення про помічника-консультанта народного депутата

України, затвердженого Постановою Верховної Ради України від 13.10.1995 р.), а також для льотних екіпажів повітряних суден цивільної авіації (пілотів, штурманів, бортінженерів, бортмеханіків, бортрадистів, льотчиків-наглядачів) і бортоператорів, які виконують спеціальні роботи в польотах, було встановлено подвійну ставку єдиного внеску в розмірі 6,1% [3].

Проте розрахунковий розмір пенсій державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування з 01.10.2011 р. зменшувався, а саме: з 2011 р. пенсія державним службовцям призначалася у розмірі 80% суми їх заробітної плати, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Подальші зміни пенсійного забезпечення державних службовців були визначені Законами України "Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні" від 27.03.2014 р. № 1166-VII [8] та "Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України" від 28.12.2014 р. № 76-VIII [5]. Відповідно до абзацу першого підпункту другого п. 24 Розділу II цього Закону "Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні", внесено зміни до частини першої ст. 37 Закону, а саме в частині призначення пенсії державним службовцям в розмірі 70% суми їх заробітної плати, а далі, відповідно до абзацу першого підпункту другого п. 11 Розділу I Закону України "Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України", внесено зміни до частини призначення пенсії державним службовцям в розмірі 60% суми їх заробітної плати, з якої було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

З 01.06.2015 р. скасовано норми щодо пенсійного забезпечення осіб, яким пенсії/щомісячне довічне грошове утримання призначалось відповідно до Законів України "Про державну службу", "Про прокуратуру", "Про судоустрій і статус суддів", "Про статус народного депутата України", "Про Кабінет Міністрів України", "Про судову експертизу", "Про Національний банк України", "Про службу в органах місцевого самоврядування", "Про дипломатичну службу", Податкового та Митного кодексів України, Положення про помічника-консультанта народного депутата України. З червня 2015 р. пенсії народним депутатам, міністрам, суддям, прокурорам, митникам, податківцям та іншим чиновникам призначаються відповідно до Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" [7] із поправками в редакції Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих ак-

тів України щодо пенсійного забезпечення" від 02.03.2015 р. № 213-VIII [4]. Ця норма не стосується науковців та військовослужбовців. Пенсії, призначені до 01.06.2015 р., продовжуватимуть виплачувати в раніше встановленому розмірі. Особам, яким було призначено такі пенсії до 01.06.2015 р. та які на сьогодні працюють на посадах, що давали право на пенсію відповідно до вищезазначених законів, після звільнення буде поновлено виплату призначеної пенсії.

Відповідно до прийнятих рішень Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, у Верховній Раді зареєстровано проект Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та єдиних принципів нарахування пенсій" (реєстр. № 2767 від 30.04.2015 р.) [15].

У проекті цього Закону передбачено, що з 01.01.2016 р. державні службовці, працівники органів місцевого самоврядування, податківці, митники, прокурори, судді, наукові і науково-технічні працівники сплачуватимуть ставку внеску (2,5% від зарплати), яку спрямовуватимуть до Накопичувального пенсійного фонду. Також за сплату державними службовцями підвищеної ставки внеску (2,5%) передбачено виплачувати при виході на пенсію за віком разову компенсацію за стаж державної служби не менше 10 років, наявний в особі на 01.01.2016 р. від 10 до 15 років – 10 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, від 15 до 20 років та понад 20 років – 20 прожиткових мінімумів для працездатних осіб.

Головне науково-експертне управління у своєму висновку до проекту Закону зазначає, що скасування встановлення пенсій за спеціальними законами може мати місце лише за умови одночасного внесення змін до інших актів законодавства, які забезпечать престижність роботи у сфері державного управління й компенсують скасування спеціальних пенсій, адже на сьогодні ці пенсії є чи не єдиною реальною гарантією, яка компенсує особливі вимоги до праці та обмеження на додатковий дохід, які законодавство встановлює для державних службовців [2].

Законодавчі ініціативи у вищезазначеному проекті закону є перспективними та доцільними для більш детальних розробок і прийняття.

Далі в дослідженні ми провели розрахунки доцільності сплати підвищеної ставки єдиного соціального внеску.

Згідно з інформацією, розміщеною на офіційному сайті Державної служби статистики України [12], середньомісячна заробітна плата станом на 01.01.2015 р. нарахована в розрахунку на одного штатного працівника в розмірі 3817 грн.

Середній розмір заробітної плати (3817 грн)	
6,1% єдиний соціальний внесок сплата за один місяць = 232,8 грн	3,6% єдиний соціальний внесок сплата за один місяць = 137,4 грн
Сума сплаченого єдиного соціального внеску протягом 20 років	
6,1% = 55 872 грн	3,6% = 32 976 грн
Різниця становить 22 896 грн.	

Відповідно до Закону України від 28.12.2015 р. № 80-VIII "Про державний бюджет України на 2015 рік", прожитковий мінімум для працездатної особи становить 1378 грн.

Розрахунок сум одноразових виплат державним службовцям при виході на пенсію за віком:

- стаж роботи – від 10 до 15 років (10 прожиткових мінімумів) = 13 780 грн;
- стаж роботи – від 15 до 20 років (15 прожиткових мінімумів) = 20 670 грн;
- стаж роботи – понад 20 років (20 прожиткових мінімумів) = 27 560 грн.

Таким чином, розрахунок свідчить, що сплата єдиного соціального внеску за підвищеною ставкою в розмірі 6,1% є соціально невиправданою, оскільки:

1. Відповідно до п. 2 Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення" [4], внесено зміни до ст. 37 Закону України "Про державну службу" [6], згідно з якою з 01.06.2015 р. призупинено виплату спеціальних пенсій.
2. Відповідно до частини першої ст. 37 Закону України "Про державну службу" [6], для категорій державних службовців зі стажем роботи, що складає менше 10 років та не дає права на призначення пенсії при досягненні пенсійного віку, є невигідною сплата єдиного соціального внеску за підвищеною ставкою. Згідно з відомостями Державної служби статистики України [12], станом на 01.01.2015 р. розподіл кількості державних службовців за стажем роботи виглядає так:
 - до 1 року – 4,8%;
 - від 1 до 3 років – 12%;
 - від 3 до 5 років – 9,9%;
 - від 5 до 10 років – 23,7%;
 - від 10 до 15 років – 21,4%;
 - від 15 до 20 років – 22,7%;
 - понад 25 років – 5,5%.

У Розділі XI Закону України "Про державну службу" № 2490 [10], прийнятого Верховною Радою України 10.12.2015 р. у другому читанні та в цілому, передбачено внесення змін до Закону України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" [3] і частину дев'яту ст. 8 викладено в такій редакції: "Платникам, які працюють на посадах, робота на яких зараховується до стажу, що дає право на одержання пенсії відповідно до Закону України "Про державну службу" від 16.12.1993 р. № 3723-XII, встановлюється єдиний внесок у розмірі 3,6% визначеної пунктом 1 частини першої ст. 7 цього Закону бази нарахування єдиного внеску". Також передбачено, що дер-

жавні службовці, які на день набрання чинності Законом займають посади державної служби та мають не менш як 10 років стажу на посадах, віднесених до відповідних категорій посад державних службовців, визначених ст. 25 Закону України "Про державну службу" та актами Кабінету Міністрів України, мають право на призначення пенсії відповідно до ст. 37 Закону України "Про державну службу". За особами, які на день введення в дію цього Закону мають не менш як 20 років стажу на посадах, віднесених до відповідних категорій посад державної служби, визначених ст. 25 Закону України "Про державну службу", зберігається право на пенсію відповідно до ст. 37 Закону України "Про державну службу".

Отже, новий Закон "Про державну службу" прийнятий Верховною Радою України в процесі реформування державної служби, має забезпечити додержання конституційного права громадянина – державного службовця на отримання відповідної пенсії.

За роз'ясненням авторів нового Закону, розроблені та прийняті норми, з одного боку, мають задовольнити суспільний запит щодо переходу державних службовців на отримання пенсії на загальних підставах як для інших працюючих громадян (тобто скасування спеціальних пенсій з дня набрання ним чинності), з іншого – недопущення порушень прав громадян, які, працюючи на державній службі при укладенні трудового договору у вигляді наказу (розпорядження), погодилися на відповідні істотні умови служби, зокрема пенсійні гарантії в підвищеному розмірі (у тому числі через сплачені внески в підвищеному розмірі).

У більшості країн державні службовці є першою категорією осіб, охоплених планами соціального страхування. Деякі Європейські пенсійні схеми для державних службовців часів, що передували правлінню Бісмарка, які в основному ґрунтувалися на розмірі доходу, були створені на початку XIX ст., як винагорода за службу державі.

Протягом XX ст., незважаючи на поступове поширення політики соціального страхування та розвиток національних пенсійних схем, у деяких країнах працювали спеціальні порівняно більш щедри підсистеми для державних службовців.

Проте останніми роками спостерігається тенденція до поєднання та координації пенсійних програм для працівників як приватного, так і державного секторів, із запровадженням частково фондovаних або повністю фондovаних додаткових пенсійних схем. Цей процес був викликаний здебільшого необхідністю полегшити фіскальне навантаження, створене порівняно досить щедрими планами пенсійного забезпечення

державних службовців, і побудувати більш справедливі та фінансово стабільні мережі соціального захисту. Нижче в таблиці наведено приклад розподілу країн світу на чо-

тири групи відповідно до ступеня інституціональної інтеграції схем пенсійного забезпечення державних службовців у загальні основні та додаткові пенсійні системи.

Таблиця

Пенсійні схеми для державних службовців в окремих країнах

Окрема нефондова схема	Окрема фондована або частково фондова схема	Загальнонаціональна основна схема + спеціальний додатковий професійний пенсійний фонд	Загальнонаціональна основна схема+ загальний додатковий пенсійний фонд
Аргентина (окремі провінції)	Корея	Австралія	Аргентина (державні службовці та в деяких провінціях)
	Індія	Австрія	
Китай	Гонконг, Китай	Канада	
Колумбія	Індонезія	Коста-Ріка	Чилі
Бразилія	Йорданія	Данія	Чеська Республіка
Бельгія	Малайзія	Фінляндія	Угорщина
Франція	Філіппіни	Ісландія	Польща
Німеччина	Іспанія	Італія	Уругвай
Греція	Сінгапур	Японія	
Ірландія	Таїланд	Нідерланди	
Люксембург	Китайський Тайбей	Норвегія	
Мексика	Сполучені Штати (схеми у деяких штатах)	Швеція	
Португалія		Швейцарія	
		Сполучені Штати (державні службовці та пенсійні схеми в деяких штатах)	
Перу			
Туреччина			
		Сполучене	
		Королівство	

Варто зауважити, що в європейських країнах не відмовляються від практики спеціальних умов пенсійного забезпечення державних службовців. Згідно з Рекомендаціями № R (2006) 6 Комітету Міністрів Ради Європи державам – членам Ради Європи про статус публічних службовців у Європі, ухваленими 24.02.2000 р., держава повинна забезпечувати соціальний захист публічних службовців, зокрема їх пенсійне забезпечення на основі як загальної системи, так і особливих механізмів соціального й пенсійного забезпечення (п. 11). Зокрема, у Чехії пенсія ґрунтується на "пенсійних бонусах" залежно від стажу та умов проходження служби, в Естонії загальну пенсію за віком чиновника призначають з підвищенням залежно від стажу (до 50% при стажі служби понад 30 років) [16].

Відповідно до Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" [7], система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів. Перший рівень – це солідарна система, яка базується на засадах солідарності та субсидування й здійснення виплати пенсій за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та в порядку, передбачених Законом. Другий рівень – накопичувальна система, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах – суб'єктах другого рівня. Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, робо-

тодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень із метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах і в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення.

Загалом не існує "ідеальної" схеми пенсійного забезпечення державних службовців. Це скоріше питання пріоритетів та умов, що існують у країні, що розглядається. Незважаючи на це, доцільно виділити декілька основних принципів, які стосуються всіх державних структур. Життєздатна пенсійна схема для державних службовців повинна бути стабільною, надійною та достатньо гнучкою, щоб можна було її пристосувати до економічних, демографічних та інших змін. Вона повинна бути зрозумілою та легкою в адмініструванні. Така схема повинна сприйматися як справедлива й мати чіткий зв'язок з результатами роботи, які вимірюються розміром заробітної плати та розміром пенсії. Пенсійні виплати та витрати на фінансування пенсій повинні бути виправданими й прогнозованими.

Висновки. Як підсумок варто зазначити, що питання пенсійного забезпечення державних службовців потребує подальшого реформування на засадах дотримання прав людини. Змінні етапи політичних рішень дестабілізують систему пенсійних нарахувань та виплат, а також не стимулюють до вступу та залишення на державній службі громадян. У державній політиці соціального захисту необхідно чітко регламентувати механізм нарахування пенсій державним службовцям і сплату єдиного соціального внес-

ку прийняттям відповідних законодавчих актів у межах загальної пенсійної реформи.

Прийнятий Верховною Радою України Закон України "Про державну службу" гарантує працюючим державним службовцям з відповідним стажем роботи право на пенсію у підвищеному розмірі.

Обмеження, які мають державні службовці і які стосуються заборони зайняття іншою оплачуваною діяльністю, участі у страйках тощо, повинні компенсуватись як соціальною значущістю, престижністю роботи на державній службі, так і підвищеними заходами соціального захисту чиновника, зокрема належним пенсійним забезпеченням.

Список використаної літератури

1. Битяк Ю. П. Державна служба в Україні: організаційно-правові засади : монографія / Ю. П. Битяк. – Харків : Право, 2005. – С. 162.
2. Висновок Головного науково-експертного управління [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55000.
3. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення : Закон України від 02.03.2015 р. № 213-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/213-19>.
5. Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України : Закон України від 28.12.2014 р. № 76-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/76-19>.
6. Про державну службу : Закон України від 16.12.1993 р. № 3723-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3723-12>.
7. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.
8. Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні : Закон України від 27.03.2014 р. № 1166-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1166-18>.
9. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.
10. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 2490 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2490&skl=9.
11. Концепція соціального забезпечення населення України, затверджена Постановою Верховної Ради України від 21.12.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3758-12>.
12. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
13. Про деякі питання вдосконалення визначення розміру заробітку для обчислення пенсії : Постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2000 р. № 865 // Зібрання постанов уряду України. – 2000. – № 19. – Ст. 569 (2–9 березня 2000).
14. Право соціального забезпечення. Академічний курс : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [П. Д. Пилипенко, В. Я. Буряк, С. М. Синчук, В. Л. Стрепко, О. І. Кульчицька та ін.] ; за ред. П. Д. Пилипенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Київ : Міністерство освіти і науки України : Ін Юре, 2008. – 504 с.
15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та єдиних принципів нарахування пенсій : Проект Закону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55000.
16. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України. Центр політико-правових реформ. – Київ : Конус-Ю, 2007. – С. 111.
17. Синчук С. М. Право соціального забезпечення України : навч. посіб. / С. М. Синчук, В. Я. Буряк ; за ред. С. М. Синчук. – Київ : Знання, 2003. – 306 с.
18. Сирота І. М. Право соціального забезпечення в Україні : учебник / Іван Михайлович Сирота. – 3-е изд., перераб. и доп. – Харьков : Одиссей, ОНЮА, 2002. – 384 с.

Стаття надійшла до редакції 16.12.2015.

Заболотная С. Г. Пенсионное обеспечение государственных служащих в Украине: реалии и механизмы реформирования

В статье рассмотрена одна из составляющих материального и социально-бытового обеспечения государственных служащих – право на получение соответствующей пенсии. Изучены особенности пенсионного обеспечения государственных служащих и размер процента уплаты единого социального взноса. Предложены актуальные механизмы реформирования пенсионного обеспечения с учетом специфики государственной службы.

Ключевые слова: пенсия, пенсионное обеспечение, пенсия государственного служащего, единый социальный взнос, стаж государственной службы, страховой стаж.

Zabolotna S. Pension Providing of Civil Servants in Ukraine: Reality and Reform Mechanisms

Problem Setting. Professional activity of civil servants is aimed at practical implementation of tasks and functions, which are set for the governmental bodies. These persons are highly responsible for accomplishing of their duties and have special restrictions as for taking part in other activities, which might improve material state of civil servants and their families. According to this, legislation should provide appropriate provision of pensions. Right for civil servant pension is given to those who were working in the governmental bodies and their apparatus as for the 1 January 1994, since the Law of Ukraine on Civil Service came into force. Since then the system of provision of pensions for civil servants has faced dramatic legislative changes, however some problems are still unresolved, e.g. special pensions.

Recent research and publications analysis. In the works by P.D. Pylypenko, I.M. Syrota, S.M. Synchuk, V. Ja. Burak historical aspects of development as well as different approaches to necessity of reforming of provision of pensions system for civil servants were analyzed. Some aspects of provision of pensions for civil servants were analyzed in the works by Ju.P. Bytiak, S.D. Dubenko, T.L. Zheliuk etc.

Aim of the article: basing on the analysis of real situation in the area of provision of pensions for civil servants in the process of formation of the state policy in this area to produce mechanisms of support of stable social guarantees for special category of working citizens, who have gained the right for pension of civil servants and to resolve the problem of fair unified social tax.

Main Body. Financial and social security of civil servants has great impact on quality and efficiency of public service.

Financial and social warranties for civil servants include: right for remuneration of labour (monetary remuneration), pension provision, legal regulation of working hours and resting time, right for annual and additional holidays, additional warranties of social provision.

According to the Law of Ukraine "On mandatory state pension insurance" of 9 July 2003 №1058-IV pension is a monthly payment in united system of mandatory state pension insurance, which is paid to the insured person when he or she reaches retirement established by the Law or becomes a disabled person, or it is paid to his/her relatives according to legally identified cases.

Main laws which determine the pension of civil servants are Law of Ukraine "On the Civil Service" and Act of the Cabinet of Ministers "On Some Issues of Improvement of Setting Wages Amount for Pension Calculation" of 31 May 2000 №865. According to the documents mentioned above such types are: fixed official salary, additional payment for rank and seniority pay, which is calculated in amount, set at the moment of retirement of the civil servant.

According to the Law of Ukraine "On mandatory state pension insurance" pension system of Ukraine consists of 3 levels. The first level is a united system which is based on the principles of solidarity and subsidizing and pension remuneration out of the funds of Pension Fund under terms and in consequence as provided for in the legislation. The second level is a storage system, which is based on the principles of equity accumulation of insured persons in the Saving Fund or in appropriate non-governmental pension funds – subjects of the second level. The third level is the system of non-governmental provision of pensions, which is based on the principles of voluntary participation of the citizens, employers and their unities in the formation of pension savings for receiving pension expenses under the terms and in consequence as provided for in the legislation on non-governmental provision of pensions.

In general, there is no "ideal" scheme for provision of pensions for civil servants. It's the matter of priorities and conditions that exist in the country under the question. In spite of this, it's worth underlining several main principles, which are equal for all governmental bodies. Efficient pension system for civil servants should be stable, trustworthy and flexible enough to be adjusted to economical, demographical and other changes. It should be understandable and easy to manage. Such a scheme should be perceived as fair and it should be linked with the results of the work, which are measured by the amount of salary and amount of pension. Pension expenses and expenses on the pension financing should be reasonable and predictable.

Conclusions. As a conclusion it's worth saying that the problem of provision of pensions for civil servants requires further reforming on the bases of rights of a human being. Changing stages of political decisions subvert system of provision of pensionary charges and don't stimulate applications for civil service posts and staying at the service. In the state policy of social safety mechanisms of pension accounting and payment to civil servants and payment of unique social tax should be prescribed by adopting of correspondent legislative acts in the framework of general pension reform.

Adopted by the Parliament of Ukraine Law of Ukraine "On Civil Service" ensures working civil servants with appropriate period of service right for higher pension.

Restrictions that civil servants have, which concern prohibition of other paid activity, participation in strikes etc. should be compensated with social importance, status value of work in civil service as well as increased regulations of social security of the civil servant, appropriate pension provision in particular.

Key words: pension, pension providing, pension of civil servant, single social contribution, public service experience, insurance period.

МЕТОДОЛОГІЯ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

У статті виявлено взаємозв'язок ефективності державного управління та якості життя населення; проаналізовано підходи до оцінювання ефективності діяльності державних органів управління; визначено сутність категорії "якість життя населення" та досліджено методи й індикатори її оцінювання.

Ключові слова: *якість життя населення, ефективність діяльності органів державного управління, реформування державного управління, оцінювання якості життя.*

Для сучасного світу характерні глобальні зміни як у політичному, так і соціально-економічному житті, реформи з метою підвищення ефективності функціонування різних інститутів суспільства. Останніми десятиліттями в багатьох країнах світу, у тому числі в Україні, набувають актуальності проблеми підвищення якості життя населення. Адміністративні реформи в Україні спрямовані на створення оптимальної та ефективною системи державного управління, тому що тільки ефективна державна влада здатна створити умови для підвищення рівня і якості життя населення. Підвищення ефективності діяльності органів державного управління є складним комплексним завданням, що вимагає концентрації зусиль багатьох структур суспільства, відкритості влади до змін, готовності населення до діалогу з владою. Усе це вимагає переосмислення значення функцій держави, сутності відносин суспільства й держави.

Проблеми формування та підвищення якості життя населення досліджувало багато українських і зарубіжних науковців. Зпоміж західних економістів і соціологів, що приділяли увагу проблемам якості життя окремих індивідів і суспільства в цілому, варто відзначити А. Аткинсона, С. Вітні, Дж. Гелбрейта, Г. Далі, Р. Інглхарта, Н. Калдора, Дж. Кобба, С. Колма, Ф. Конверса, Дж. Кейнса, А. Кемпбелла, А. Маслоу, В. Нордхауза, А. Пігу, В. Роджерса, П. Самуельсона, А. Сена, Дж. Тобіна, Д. Тостера, Дж. Хікса, К. Ерроу, С. Юханссона та ін. З російських науковців потрібно згадати С. Айвазяна, А. Нагімову, П. Мстиславського та інших, які досліджують сутність якості життя, принципи її формування, оцінювання на рівні окремих територіальних утворень та порівнюють із якістю життя населення в провідних країнах світу [6, с. 4]. В Україні проблеми якості життя населення вивчають В. Базилевич, О. Власюк, Т. Кір'ян, А. Колот, Е. Лібанова, В. Приймак, М. Тата-

ревська, Р. Теслюк, А. Чухно та ін. У їх працях висвітлено окремі умови, що впливають на якість життя населення, її зв'язок із соціальним та економічним розвитком, рівнем життя населення; запропоновано розробки щодо побудови інтегрального показника для оцінювання якості життя населення з урахуванням міжнародного досвіду; визначено показники вимірювання економічного та суспільного добробуту. Різним аспектам державного управління якістю життя населення присвячено праці Г. Дмитренко, В. Комаричиної, О. Машкової, Н. Романової, Л. Старченко, Р. Теслюка, В. Узнова, О. Черниш. Вони встановили базові закономірності в цьому напрямі та визначили особливості реалізації державного впливу на розвиток соціально-економічних процесів, що опосередковують досягнення певного рівня якості життя населення. Разом з тим залишаються відкритими питання щодо оцінювання ефективності державного управління якістю життя населення. Не знайшли свого вирішення питання щодо сутності деяких показників, методичних підходів до їх вимірювання та розрахунків їх складових.

Метою статті є виявлення взаємозв'язку ефективності державного управління та якості життя населення; аналіз підходів до оцінювання ефективності діяльності державних органів управління; визначення сутності категорії "якість життя населення", методів і індикаторів її оцінювання.

Підвищення ефективності діяльності органів державного управління являє собою цілий комплекс складних взаємозалежних процесів, що включають у себе не тільки організаційні та структурні зміни в системі управління, а й удосконалення механізмів здійснення повноважень та функцій державного управління. При цьому вдосконалення системи державного управління має супроводжуватися не тільки зміцненням владних повноважень, а й одночасним дотриманням суспільних інтересів, забезпеченням прозорості діяльності органів та установ державної влади, а також протидією

корупції. Важливим механізмом забезпечення ефективності діяльності державного управління є вдосконалення вітчизняного законодавства, націленого на реалізацію основних положень Концепції адміністративної реформи в Україні. Однією з істотних умов реалізації державної політики в цьому напрямі є розуміння важливості проблеми й сутності поставлених цілей і завдань, а також запровадження ефективної системи моніторингу й оцінювання досягнення очікуваних кінцевих результатів як на місцевому та регіональному рівні, так і на рівні країни в цілому. На сьогодні в Україні реформування системи державного управління здійснюється на основі Стратегії реформування державного управління. Проведення реформи державного управління передбачено такими документами:

1. Коаліційною угодою, укладеною 21.11.2014 р. учасниками коаліції депутатських фракцій Верховної Ради України VIII скликання. Зокрема, у ч. 2 Розділу VII Угоди йдеться про реформу публічного адміністрування, яка включає [4]:
 - реформу публічної служби (деполітизація та професіоналізація державної служби, запровадження виключно конкурсного відбору на посади державної служби, розвиток вищого корпусу державної служби, перетворення підрозділів з роботи з кадрами в державних органах на HR-служби, запровадження ефективних інструментів оцінювання державних службовців з урахуванням досягнення відповідних цільових показників, запровадження програм розвитку персоналу, планування кар'єри та розвитку талантів, уніфікація розмірів заробітних плат державних службовців відповідно до категорій і залежно від рівня відповідальності, складності роботи та компетенцій, що вимагаються);
 - реформу Кабінету Міністрів України, системи інших державних органів (закріплення загальних принципів процесу прийняття рішень Кабінетом Міністрів України, у тому числі з метою посилення відповідальності профільного міністра, запровадження системи аналізу, прогнозування та стратегічного планування державної політики, запровадження прозорості діяльності Кабінету Міністрів України, зокрема, шляхом завчасного оприлюднення проектів рішень Кабінету Міністрів України, організаційної реструктуризації (оптимізації) органів державної влади, запровадження інституту державних секретарів міністерств, укрупнення департаментів міністерств з посиленням відповідальності та розширенням повноважень їх керівників);
 - реформу адміністративних послуг та адміністративних процедур (наближення надання базових адміністративних послуг до громадян, розвиток мережі центрів надання адміністративних послуг, скорочення кількості адміністративних послуг, упорядкування відносин з оплати адміністративних послуг, законодавче врегулювання відповідно до стандартів Ради Європи відносин органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з громадянами й суб'єктами господарювання, підвищення ефективності процедури адміністративного (несудового) оскарження (закон про адміністративну процедуру).
2. Стратегією сталого розвитку "Україна – 2020", схваленою Указом Президента України від 12.01.2015 р. № 5, а саме розділом 3 "Дорожня карта та першочергові пріоритети реалізації Стратегії", в якому однією з першочергових реформ визначено реформу державного управління, що має на меті побудову прозорої системи державного управління, створення професійного інституту державної служби, забезпечення її ефективності. Результатом запровадження реформи має стати створення ефективної, прозорої, відкритої та гнучкої структури публічної адміністрації із застосуванням новітніх інформаційно-комунікативних технологій (е-урядування), яка здатна виробляти й реалізовувати цілісну державну політику, спрямовану на суспільний сталий розвиток і адекватне реагування на внутрішні та зовнішні виклики.
3. Програмою діяльності Кабінету Міністрів України, схваленою Постановою Верховної Ради України від 11.12.2014 р. № 26-VIII. У розділі 2 Програми "Нова політика державного управління", зокрема, передбачено оновлення державних кадрів, скорочення кількості державних службовців, запровадження електронного урядування.
4. Планом заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку "Україна-2020" у 2015 р., затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 04.03.2015 р. № 213, яким передбачено низку законодавчих заходів, таких як: внесення змін до Закону України "Про Кабінет Міністрів України" (п. 64), Закону України "Про центральні органи виконавчої влади" (п. 65); розробка проекту Закону України "Про державне стратегічне планування" (п. 66); прийняття нової редакції Закону "Про державну службу" (п. 55); розроблення проектів законів щодо децентралізації повноважень з надання найбільш важливих для громадян адміністративних послуг (п. 67), переліку адміністративних послуг та плати (адміністративний збір) за їх надання (п. 68), супроводження проекту закону про адміністративну процедуру у Верховній Раді України (п. 69).

Для досягнення максимального ефекту від цієї діяльності необхідним є оцінювання не тільки сукупних результатів, а й аналіз у процесі реалізації цих заходів.

Сучасній науці відомий ряд підходів до оцінювання ефективності діяльності державних органів управління. Перший підхід виходить з технології оцінювання ефективно-

сті й містить такі методи: кількісні, якісні й змішані. З позиції охоплення об'єкта дослідження оцінювання може бути оперативним і розширеним, а з погляду технологій управління ефективності можна оцінювати з позиції витратної або результативної моделі, залежно від цілей і завдань управлінської діяльності – ефективність управлінської діяльності може бути економічною або соціальною. У міжнародній практиці існує багатий досвід щодо оцінювання ефективності діяльності державних органів управління. Починаючи з 90-х рр. XX ст., Інститут Світового банку здійснює дослідження для проведення міждержавних порівнянь з різних аспектів ефективності державного управління. Широко відома методика, розроблена в межах програми СІГМА Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), що включає в себе такі дослідницькі напрями, як: державна служба, управління розробкою й реалізацією політики, управління державними видатками, контроль за міжнародними фінансовими операціями, зовнішній аудит, державні закупівлі.

В Україні також застосовують ряд методик для оцінювання ефективності державного управління як на державному, так і на регіональному та місцевому рівнях. Аналіз наукових підходів до оцінювання ефективності державного управління доводить несформованість методологічної бази та відсутність єдиної методики комплексного оцінювання ефективності державного управління. Наразі майже всі наявні моделі оцінювання ефективності державного управління не мають чітко визначених критеріїв та методик оцінювання ефективності державного управління на різних рівнях влади. Ці моделі є описовими та фрагментарними й не дають інтегральної (загальної) оцінки роботи органів державного управління. Отже, існуючі методики мають окремі обмеження або недоліки та потребують творчого осмислення, а в деяких випадках і серйозного доопрацювання [5, с. 36].

Упровадження нових методичних підходів до оцінювання ефективності діяльності регіональних і місцевих органів державного управління є важливою умовою для досягнення високого рівня та якості життя населення. Практичне застосування сучасних методичних підходів до оцінювання ефективності регіональних і місцевих органів державної влади забезпечує планування на тривалий період часу й надання тих державних послуг, які відповідають вимогам громадян. Це сприяє спрямуванню бюджетних коштів на соціально необхідні та економічно обґрунтовані цілі, при цьому підвищує обґрунтованість прийнятих управлінських рішень, формує відповідальність посадових осіб, що в кінцевому підсумку призводить до досягнення вищих стандартів життя в різних сферах життєдіяльності.

Особливістю реформ державного управління, спрямованих на підвищення ефекти-

вності діяльності державних структур, є складність визначення об'єктивних кількісних та якісних показників ефективності цих реформ. У зв'язку із цим можна визначити три основні напрями оцінювання ефективності діяльності органів державного управління. Перший напрям полягає в економічній ефективності діяльності, що виражається в кількісному оцінюванні відношення ефекту до витрат. Другий – оцінювання результативності діяльності, тобто ступеня досягнення очікуваного результату відповідно до зусиль з реалізації управлінських завдань. Третій напрям можна визначити як загальну соціальну ефективність державного управління, яка відображає динаміку рівня та якості життя населення.

Під якістю життя в сучасних наукових концепціях розуміють комплексну характеристику соціально-економічних, політичних, культурно-ідеологічних, екологічних факторів і умов існування та розвитку особистості, місце людини в суспільстві. Вона пов'язана не тільки із задоволенням базових потреб людини, а й з можливостями реалізувати себе в роботі, духовним життям та іншими видами життєдіяльності, включає в себе такі важливі компоненти, як стан ринку праці, якість медичного обслуговування, основні соціальні послуги, екологічний аспект тощо.

Поняття "якість життя" у науковий обіг введено в 60-х рр. XX ст. За ці роки вчені різних країн провели велику кількість досліджень з використанням різних методик. Починаючи з 1975 р. Організація Об'єднаних Націй регулярно працює в цьому напрямі.

Існує декілька підходів до оцінювання якості життя. Деякі з них включають практично всі складові уявлень людини про систему життєвих цінностей, таких як: гуманізація суспільства, екологія, демографічна ситуація, можливість самореалізації та задоволення роботою, мирне співіснування, моральне здоров'я суспільства, стан злочинності й забезпечення безпеки життєдіяльності, можливість здобуття освіти та отримання якісного медичного обслуговування тощо; інші ґрунтуються, насамперед, на рівні матеріального добробуту населення. Проведені дослідження дають підставу вважати, що категорія "якість життя населення" може бути визначена як сформована в масовій свідомості узагальнена оцінка сукупності характеристик умов життя населення як результат ефективного функціонування всіх структур та інститутів суспільства, що створюють у сукупності гідні умови існування й розвитку соціуму [2].

Методи оцінювання "якості життя" – це спосіб вимірювання стану якості життя. Різні концепції "якості життя" зазвичай вимагають розробки свого способу оцінювання. У табл. 1 подано класифікацію методів оцінювання "якості життя". Більшість зазначених методів розроблено зарубіжними дослідниками.

Таблиця 1

Класифікація методів оцінювання "якості життя" [1]

Вид концепції	Метод оцінювання
Об'єктивного оцінювання якості життя населення ВВП на душу населення	Індекс істинного розвитку (Genuine Progress Index, GPI). Індекс економічного добробуту (Index of Economic Well-Being, IEWB). "Зелений" чистий національний продукт (Green Net National Product, GNNP). Індекс фізичної якості життя (Physical Quality of Life Index, PQLI). Індекс людського розвитку (Human Development Index, HDI). Індекс соціального здоров'я (Index of Social Health, ISH). Індекс якості життя Джонсона (Johnston's QOL Index). Американський демографічний індекс добробуту (American Demographics Index of WfeU-Being). Північноамериканська доповідь про соціальне становище (Michalos' North American Social Report, Michalos 1980–1982 pp.). Індекс соціального прогресу (Index of Social Progress, ISP)
Суб'єктивного оцінювання якості життя населення	Методика оцінювання якості життя агентства Social Weather Station. Методика оцінювання якості життя Ферранса і Пауерса. Індекс довіри споживачів (Consumer Confidence Indexes, CCI). Індекс оцінювання стану здоров'я населення (Health-Related Quality of Life, HRQOL). Оцінювання рівня розвитку системи охорони здоров'я. Модель Рафаеля (Raphael et al. Model, 1998 p.)
Поєднання суб'єктивних і об'єктивних індикаторів якості життя населення	Індикатор "Найкраще розміщення грошей". Метод оцінювання відносних змін показників якості життя. Міжнародний індекс умов життя. "Основний" і "розширений" QOL-індекси. Порівняльна шкала якості життя. Показник очікуваного щасливого життя Веєнховена (HLE). Німецька система соціальних індикаторів. Голландський індекс умов життя (LCI). Модель Роджерсона (Rogerson Model s, 1997 p.). Модель Мерді (Murdie et al. Model 1992 p.). Модель Борсдорфа (Borsdorf Model, 1999 p.)

Найчастіше для оцінювання якості життя використовують інтегральні індикатори, які розраховують на підставі великої кількості окремих показників (табл. 2). Усі показники, як правило, можна поділити на позитивні й негативні. Позитивні й негативні показники застосовують як для об'єктивних показників, так і суб'єктивних. Окремі дослідники поділяють суб'єктивні оцінки на раціональні й емоційні.

вні й негативні. Позитивні й негативні показники застосовують як для об'єктивних показників, так і суб'єктивних. Окремі дослідники поділяють суб'єктивні оцінки на раціональні й емоційні.

Таблиця 2

Індикатори, що використовують для оцінювання якості життя [3]

Індикатори якості життя	Зміст індикатора	Частота використання
1	2	3
Рівень життя	Середній дохід на душу населення, кратний прожитковому мінімуму, обсяг ВВП на душу населення, загальне споживання в розрахунку на одного жителя в постійних цінах, структура витрат за видами товарів і послуг тощо	14
Рівень розвитку соціальної інфраструктури	Протяжність автомобільних доріг, забезпеченість легковими автомобілями на душу населення, число телефонних апаратів, протяжність залізниць, кількість поштових службовців тощо	11
Екологічний стан середовища життя	Забруднення повітря, поверхневих і підземних вод, ґрунту; осідання ґрунту, рівень шуму, неприємні запахи, ступінь зміни ландшафту тощо	11
Стан здоров'я	Середня тривалість життя, коефіцієнт дитячої смертності, кількість інвалідів, частка здорового населення, кількість звернень у лікарні на 1000 жителів тощо	8
Особиста безпека	Рівень злочинності, частка злочинів, скоєних неповнолітніми, кількість ДТП, ризик смертності від неприродних причин тощо	8
Рівень освіти	Середній рівень освіти економічно активного населення, кількість учнів за всіма видами навчальних закладів, забезпеченість місцями в школах, частка неписьмених серед населення старше 15 років	7
Зайнятість (безробіття)	Рівень зайнятості населення у працездатному віці, вимушена неповна зайнятість, навантаження на 1 вакансію, кількість зневірених у пошуку роботи тощо	5
Якість трудового життя	Тривалість робочого тижня, частка працівників зі шкідливими і небезпечними умовами праці, тривалість оплачуваної відпустки, частота нещасних випадків на виробництві тощо	5
Якість житла	Площа житла, що припадає на 1 людину; впорядкованість житла водопостачанням, водовідведенням, газом; вартість житла, частка власного житла, структура житлового фонду тощо	5
Якість дозвілля та відпочинку	Частота відвідувань театрів, бібліотек, кінотеатрів; відношення осіб, які систематично займаються спортом, до загальної чисельності населення, площі місць для відпочинку, тираж газет тощо	5

1	2	3
Демографічна ситуація	Чисельність населення за статеві-віковими групами, коефіцієнт природного приросту, індекс старіння населення, сальдо міграції тощо	2
Соціальні гарантії	Соціальні виплати	2
Сім'я	Відношення числа шлюбів до кількості розлучень, середній розмір сім'ї, питома вага дітей, народжених поза шлюбом тощо	2
Соціальні зв'язки	Частота спілкування з друзями, родичами тощо	1
Нерівність	Частка населення з доходами нижче від прожиткового мінімуму тощо	1
Фінансово-економічний стан території	Сума інвестицій на одного жителя, видаткова частина бюджету адміністративної одиниці, вклади населення в ощадних банках тощо	1
Природнокліматичні умови	Природно-ресурсний та природнокліматичний потенціал території	1

В окремих публікаціях зарубіжних і вітчизняних авторів не проводиться розмежування моделі якості життя та оцінювання якості життя. Проте це варто робити. Якщо перше – це концепція, то друге – методика збору інформації та розрахунку показників.

Однією з основних методологічних проблем, пов'язаних з оцінюванням ефективності державного управління в цілому, є трудність виявлення стійкого взаємозв'язку між досягненням ефективності у сфері державного управління та стратегічною метою реформ – сприяння досягненню цілей соціально-економічного розвитку. Хоча ряд емпіричних досліджень показує взаємозв'язок якості державного управління та економічного зростання, визначення розміру внеску ефективності державного управління в загальне економічне зростання є предметом серйозного дослідження. Особливістю реформ державного управління є складність визначення об'єктивних кількісних показників ефективності цих реформ. У зв'язку із цим значна частина показників заснована на результатах соціологічних досліджень серед населення, державних службовців та ділових кіл. Використання таких даних є дуже корисним, оскільки вони більш об'єктивні в оцінюванні змін, що відбуваються, подібні показники слід доповнювати об'єктивними статистичними даними, а також даними міністерств і відомств для отримання найбільш адекватної характеристики змін, що відбуваються. Ще однією особливістю систем моніторингу реформ державного управління є потреба в своєчасному зборі та обробці великого обсягу даних, які зазвичай не знаходять відображення в національній статистиці.

Досвід зарубіжних країн показує необхідність створення системи управління реалізацією програм державного управління, яка повинна забезпечувати поточний моніторинг і оцінювання результатів цих програм, а також здійснювати періодичну внутрішню та зовнішню звітність щодо досягнутого прогресу.

Якщо в цілому говорити про моделі оцінювання ефективності діяльності державних органів як у вітчизняній, так і зарубіжній практиці, то можна зробити висновок, що в кожній країні використовують власну

модель оцінювання успішності діяльності державних органів влади. Водночас їх умовно можна розділити на два основних види: витратні й результативні. Тенденцією розвитку цих моделей є збільшення використання результативної моделі оцінювання, яка найбільш повно відповідає цілям удосконалення державного управління.

Висновки. Вимірюючи задоволеність якістю життя населення, можна з максимальною точністю визначити ефективність діяльності державних органів управління, що забезпечують у результаті своєї діяльності досягнення основної мети будь-якої демократичної держави – високий рівень і якість життя свого населення, створення умов для всебічного розвитку особистості.

Список використаної літератури

1. Емельянов А. М. Оценка эффективности социальных проектов на основе индикаторов качества жизни населения / А. М. Емельянов, М. А. Исакин, Е.А. Исдин // Дайджест-финансы. – 2010. – № 10. – С. 47–54.
2. Мартышенко С. Н. Концептуальные модели управления качеством жизни. Аналитический обзор [Электронный ресурс] / С. Н. Мартышенко // Региональная экономика и управление : электронный научный журнал. – Режим доступа: <http://eee-region.ru/article/3806/>.
3. Спиридонов С. П. Индикаторы качества жизни и методологии их формирования / С. П. Спиридонов // Вопросы современной науки и практики / Университет им. В. И. Вернадского. – 2010. – № 10–12. – С. 208–223.
4. Стратегія реформування державного управління України на 2015–2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://civic.kmu.gov.ua/consult MVC_kmu/consult/old/show_print_bill/3798.
5. Ткачова О. Ефективність державного управління: поняття та підходи до оцінювання / О. Ткачова // Вісник Національної академії державного управління. – 2013. – № 2. – С. 30–37.
6. Якість життя населення регіону: аналіз, прогнозування, соціальна політика : монографія / під ред. В. Г. Никифоренка ; МОНМС України. – Одеса : Одеський нац. економічний ун-т, 2012. – 316 с.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2015.

Коваленко Е. А. Методология оценки эффективности государственного управления качеством жизни населения

В статье выявлена взаимосвязь эффективности государственного управления и качества жизни населения; проанализированы подходы к оценке эффективности деятельности государственных органов управления; определена сущность категории "качество жизни населения"; исследованы методы и индикаторы ее оценки.

Ключевые слова: *качество жизни населения, эффективность деятельности органов государственного управления, реформирование государственного управления, оценка качества жизни.*

Kovalenko E. The Methodology of Evaluation of Efficiency of State Management Quality of Life

The article reveals the correlation between the efficiency of state management and quality of life of the population; analyzes the approaches to assessing the effectiveness of the public administration; it defines the essence of the category "quality of life" and the methods and indicators of its evaluation.

The increase of efficiency of activity of the public administration authority is a complex and interrelated processes, which include not only organizational and structural changes in the management system, but also improving the mechanisms of exercising the powers and functions of public administration. The improvement of the system of public administration should be accompanied not only by strengthening of authority and the simultaneous observance of public interests, ensure transparency of activities of bodies and institutions of state power and corruption. An important mechanism for ensuring efficiency of public administration is the improvement of national legislation aimed at implementing the main provisions of the Concept of administrative reform in Ukraine. One of the essential conditions of implementation of the state policy in this direction is understanding the importance of the problem and the essence of goals and objectives, and implementing an effective system of monitoring and evaluation to achieve the expected outcomes, both at the local and regional level and at the level of the country as a whole. Currently in Ukraine the reform of the public administration system is based on the Strategy of public administration reform.

To achieve maximum effect from this activity is necessary to assess not only aggregate results but also the implementation of the analysis in the implementation of these activities. Modern science knows a number of approaches to assessing the effectiveness of the public administration.

Feature of reforms in public administration aimed at improving the performance of government agencies, is the difficulty of defining objective quantitative and qualitative indicators of the effectiveness of these reforms. In this regard, we can define three main directions of assessment of efficiency of activity of bodies of state administration. The first is economic efficiency, which is reflected in the quantitative assessment of the ratio of effect to cost. Second – assess its performance, i. e. the degree of achievement of expected results in accordance with efforts to implement managerial tasks. The third direction can be defined as the overall social efficiency of public administration, which reflects the dynamics of the level and quality of life of the population.

Most often for the assessment of quality of life integral indicators are used, which are calculated on the basis of a large number of individual indicators. All indicators, as a rule, can be divided into positive and negative.

A method of evaluation of "quality of life" is a way of measuring the quality of life. Different concepts of "quality of life" usually require the development of your evaluation activity.

Measuring satisfaction with the quality of life of the population, it is possible with maximum precision to determine the effectiveness of the state management bodies, which provides in its activity the basic objective of any democratic state is to ensure high level and quality of life of its population and creating conditions for comprehensive development of personality.

Key words: *quality of life of the population, efficiency of activity of bodies of public administration, public administration reform, assessment of quality of life.*

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІДКРИТОЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ

У статті досліджено основні проблеми забезпечення функціонування відкритої освітньої системи на всіх рівнях державного регулювання. Розглянуто переваги підвищення якісних освітніх послуг. Запропоновано індикатори успіху відкритої освітньої системи.

Ключові слова: державне регулювання, якість, освітні послуги, навчальні заклади, системи.

Глибина перетворень у галузі державного управління загалом і вищої освіти зокрема, темпи їх здійснення не задовольняють потреб та вимог особистості, суспільства й держави. Механізм забезпечення функціонування відкритої освітньої системи повинен впливати на розвиток процесів забезпечення якості вищої освіти як державноуправлінський ресурс та створення системи національних ВНЗ, проте на сьогодні не сформовано систему правового й економічного стимулювання розвитку університетів. Серед причин існуючих нині проблем забезпечення якості вищої освіти виокремлюють непослідовну політику держави, в якій не відображені вимоги роботодавців щодо необхідності змін у змісті вищої освіти; дедалі вищі в умовах демократичних перетворень очікування студентів щодо спроможності ВНЗ задовольнити їх потреби; корпоративні інтереси викладацького середовища.

Такий механізм має забезпечувати помірковану централізацію та автономію суб'єктів управління, взаємоузгодженість і скоординованість їх дій по вертикалі й горизонталі, має об'єднати зусилля та управлінські впливи всіх учасників освітнього ринку, ринку праці, відомств, якими підпорядковані ВНЗ. Необхідно створити нові інструменти такого механізму: моніторингу якості вищої освіти на основі принципу бенчмаркінгу; ранжування вищих навчальних закладів згідно з Берлінськими принципами ранжування; освітнього аудиту. Органи державного управління мусять зреагувати на кризові явища в нашому суспільстві загалом і у вищій освіті зокрема.

Основний акцент варто зробити на створенні системи оцінювання якості вищої освіти, розробці третього покоління її стандартів в Україні, розширенні зв'язків, соціального партнерства, управлінської впливової взаємодії на принципах паритетності між вищими навчальними закладами та громадськістю. Органам державного управління й ВНЗ необхідно також збільшувати

привабливість кар'єрного зростання дослідників-початківців для забезпечення високої якості дисциплінарних досліджень у межах докторських програм.

Окремі методи, які мали б бути ув'язаними в механізм управління якістю вищої освіти, виявилися поглинутими іншими механізмами, що мають тотальну природу, але ситуативну живучість: економічними, політичними, психологічними. Вони були позбавлені генетичної концептуальності, наукової діагностики та прогнозованості. Щодо відкритої освітньої системи видається перспективним підхід, за якого головну роль відведено логіці системного аналізу, тобто підкреслено органічний зв'язок системного аналізу з прийняттям рішення, виробленням певного механізму, технології дій серед можливих альтернатив. Однією зі складових методологічних основ державного управління якістю вищої освіти є також синергетика, оскільки саме вона досліджує нестійкі, перехідні та складні системи, формує новий стрижень пізнання, складовими якого є відкритість середовища й систем, багатоваріантний і альтернативний розвиток, його дивергентні й конвергентні тенденції, нелінійність і нестійкість процесів тощо.

Отже, розуміння системи вищої освіти як такої, що здатна до самоорганізації, уможливорює моделювання нових відносин у форматі "органи державного управління – вищий навчальний заклад – громадськість". Складовими концептуальних основ державно-громадського управління якістю вищої освіти є теорія систем і системний аналіз, синергетика, яка уможливорює цілісне його дослідження, моделювання його майбутніх прогнозованих станів, пошук наукового обґрунтованих механізмів управління формуванням цілісної системи освіти, єдиного культурно-освітнього простору для найповнішого комплексного задоволення потреб громадян і регіонального ринку праці в освітніх послугах, удосконалення законодавчої й нормативної бази з метою її гармонізації з нормами та стандартами європейського й світового

співтовариства та підвищення якості освітніх послуг.

Рівень внутрішньої організації об'єкта управління зумовлює рівень дії механізмів державного управління: вищий потребує менше зовнішніх управлінських впливів для його зміни та навпаки. Проте висока організація об'єкта управління, якою є система вищої освіти, закономірно жадатиме від управлінської системи не стільки структурної складності, скільки адекватних стану об'єкта управління адаптивних інформаційно-управлінських впливів, спрямованих на процеси розвитку, індикаторів успіху: охоплення загальною середньою освітою 100% дітей шкільного віку; оптимальна мережа загальноосвітніх навчальних закладів.

Стратегічними напрямками розвитку освіти регіону чи міста мають бути: забезпечення доступності та безперервності освіти; спрямованість на становлення й розвиток особистості; підвищення якості освіти на основі впровадження педагогічних інновацій, компетентістно зорієнтованого підходу, педагогіки для стійкого розвитку; інформатизація освіти; підвищення соціального статусу педагогів; створення сучасної матеріально-технічної бази системи освіти.

Модернізація й розвиток освіти та науки повинні набути випереджального неперервного характеру, гнучко реагувати на всі процеси, що відбуваються у світі й Україні. Підвищення якісного рівня освіти має бути спрямоване на забезпечення економічного зростання країни та вирішення соціальних проблем суспільства, необхідних для подальшого навчання й розвитку особистості. Якісна освіта є необхідною умовою забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства. Зусилля органів управління освітою всіх рівнів, науково-методичних служб за підтримки всього суспільства та держави мають бути зосереджені на реалізації пріоритетних напрямів розвитку освіти й подоланні наявних проблем, які вирішують перспективні завдання сталого розвитку.

На сьогодні не створено ефективних утворень ні державного, ні державно-громадського походження для здійснення зовнішнього забезпечення якості. Покращення цілей і змісту освіти на основі компетентістного підходу та особистісної орієнтації, урахування світового досвіду й принципів сталого розвитку, перехід від процесної до результатної, компетентістної парадигми освіти. Забезпечення економічних і соціальних гарантій для реалізації конституційного права на освіту кожним громадянином України, незалежно від місця проживання й форм здобуття освіти; створення умов для освіти дорослих; перебудова навчально-виховного процесу на засадах "розвивальної педагогіки", спрямованої на раннє виявлення потенціалу (задатків) у людей та їх найбільш повне розкриття з урахуванням вікових і психологічних особливостей; роз-

роблення ефективних механізмів фінансово-економічного забезпечення освіти, належної оплати праці педагогічних та науково-педагогічних працівників.

Процеси забезпечення якості вищої освіти стримує небажання влади створювати громадські незалежні структури з оцінювання якості з наданням відповідних повноважень, забезпеченням відповідної співпраці з європейськими асоціаціями із забезпеченням якості освіти. Органам державного управління необхідно прозоро реагувати на кризові явища в нашому суспільстві загалом і у вищій освіті зокрема.

Усе зазначене вимагає забезпечення розвитку та функціонування української мови як державної, задоволення мовно-освітніх потреб національних меншин, створення умов для вивчення іноземних мов; побудова ефективної системи національного виховання на засадах загальнолюдських, полікультурних, громадянських цінностей, забезпечення фізичного, морально-духовного, культурного розвитку людини, формування соціально зрілої творчої особистості, громадянина України і світу, підготовка молоді до свідомого вибору сфери життєдіяльності; забезпечення сучасного підвищення якості освіти на інноваційній основі, створення сучасного психолого-педагогічного та науково-методичного супроводу навчально-виховного процесу; посилення мовної, інформаційної, екологічної, економічної, правової підготовки учнів та студентів; створення здоров'язбережливих освітнього середовища.

Враховуючи взаємозв'язки, що наповнюють цей механізм, можна зробити висновок, що в управлінських явищах і процедурах мають поєднуватись інтереси, цілі, зміст управлінських рішень, волевиявлення, практичні дії органів державного управління, посадових осіб та об'єктів управління. Саме таке поєднання є запорукою раціональності й ефективності державного управління. Без урахування цього механізму та оцінки в ньому кожного з елементів державне управління часом може набувати формального характеру, а об'єкти управління відчужуються від органів державного управління.

Треба зважати на те, що система управління – це система, яка забезпечує цілеспрямовану поведінку об'єкта управління за допомогою інформаційних впливів (розробка ефективної системи індивідуальної освіти; удосконалення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних та керівних кадрів системи освіти; підвищення їх управлінської культури; забезпечення домінуючої відповідальності інституту родини за освіту й виховання дітей).

Розглядаючи механізм забезпечення функціонування відкритої освітньої системи шляхом удосконалення структури системи освіти, важливо зазначити про розбудову сучасної структури освітньої галузі, що має

забезпечити оптимальні умови для функціонування та розвитку системи освіти й усіх її підсистем; реалізацію різноманітних освітніх моделей, існування навчальних закладів різних типів і форм власності, різноманітних форм та засобів отримання освіти, що забезпечують громадянам надання якісних освітніх послуг, свободу вибору в освіті.

Розвиток системи державного регулювання структури системи освіти відбувається одночасно в двох напрямках: як педагогічної концепції та як феномена практики. У державному регулюванні розвитку відкритої освітньої системи можна виділити п'ять ключових факторів: державні заходи щодо підвищення рівня інформатизації ділових процесів і навчання; розробка та прийняття відповідного законодавства; упровадження оновлених стандартів навчання; підвищення готовності ВНЗ до реалізації проектів відкритої освітньої системи, орієнтація державних органів на посилення взаємозв'язку з ринком, його запитами та потребами. При впровадженні механізмів державного регулювання освітніх процесів слід, передусім, орієнтуватися на потреби ринку праці та розвитку інфраструктури.

Пріоритетом розвитку відкритої освітньої системи є впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечують удосконалення навчально-виховного процесу, доступність та ефективність освіти, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві. Це досягається шляхом: забезпечення поступової інформатизації системи освіти, спрямованої на задоволення освітніх інформаційних і комунікаційних потреб учасників навчально-виховного процесу; формування та впровадження інформаційного освітнього середовища в системі загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти; застосування в навчально-виховному процесі й бібліотечній справі інформаційно-комунікаційних технологій поряд з традиційними засобами; розроблення індивідуальних модульних навчальних програм різних рівнів складності залежно від конкретних потреб, а також випуск електронних підручників.

Узагальнюючи вищевикладене, доходимо висновку, що завдання забезпечення функціонування відкритої освітньої системи взаємопов'язані та взаємозалежні, їх потрібно розглядати як системний пакет, що передбачає створення певного чинного поля, в якому уможливорюється інтеграційний процес толерантного співіснування різних за природою освітніх систем, які свідомо взяли курс на спільні дії в ім'я визнаних пріоритетів щодо розширення простору та можливостей для самореалізації особистості.

У зв'язку з тим, що суперечності в суспільних, управлінських процесах не можуть усунутись радикально й назавжди, механізм забезпечення функціонування відкритої освітньої системи ми програмуємо досить мобільним, гнучким, працездатним в умовах змін з необхідним ресурсом потужності та гарантії ефективності, можливостями вдосконалюватись через процесуальну сторону державного управління й модернізації взаємодії підсистем системи державного управління та громадськості. Показано, що розвиток механізму забезпечення функціонування відкритої освітньої системи має зосереджуватись на розробці інформаційно-технологічних процесів. У системі державного управління має бути передбачено створення баз даних, орієнтованих на прогнозування соціально-економічних процесів національного розвитку, організації та автоматизації інформаційного забезпечення управління закладом, управління інформаційними ресурсами. Також потребують удосконалення економічні механізми стимулювання навчальної й науково-методичної активності викладачів у сфері інноваційних навчальних технологій щодо використання відкритої освітньої системи.

Список використаної літератури

1. Андрущенко В. Основні характеристики європейської вищої освіти та можливості їх реалізації в системі освіти України / В. Андрущенко // Вища освіта України. – 2010. – № 4. – С. 5–23.
2. Пшенична Л. В. Болонський процес у його генезисі та розвитку [Електронний ресурс] / Л. В. Пшенична // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць Харківського регіонального інституту державного управління НАДУ. – 2009. – № 2. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apdu/index.html.
3. Босак О. В. Концепція якості освіти – центральна категорія освітньої політики держави / О. В. Босак // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2012. – № 16.2. – С. 320–324.
4. Василенко І. Адміністративно-государственное управление в странах Запада: США, Великобритания, Франция, Германия [Электронный ресурс] / И. Василенко. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Vasil/15.php.
5. Глобальні проблеми людства як фактор трансформації освітніх систем : матер. V Міжн. наук.-практ. конф.-семінару, 1–3 лютого 2007 р. / М-во освіти і науки України, Акад. пед. наук України, Харків. обл. держ. адміністрація, рада ректорів Харків. регіону. Нар. укр. акад.; редкол.: В. І. Астахова (відп. ред.) та ін. – Харків : Вид-во НУА, 2007. – С. 20.

Стаття надійшла до редакції 18.12.2015.

Козарь Т. П. Механизм обеспечения функционирования открытой образовательной системы

В статье исследованы основные проблемы обеспечения функционирования открытой образовательной системы на всех уровнях государственного регулирования. Рассмотрены преимущества повышения качественных образовательных услуг. Предложены индикаторы успеха открытой образовательной системы.

Ключевые слова: государственное регулирование, качество, образовательные услуги, учебные заведения, системы.

Kozar T. Mechanisms to Promote the Operation of the Public Educational System

The depth reforms in public administration in general and higher education in particular, the pace of their implementation do not meet the needs and requirements of the individual, society and state. The mechanism of functioning of an open education system should influence upravlinsky – the development processes of quality assurance as derzhavno resources and the creation of national universities, not formed a system of legal and economic incentives for the development of universities. Among the reasons for the problems currently existing quality assurance distinguished: inconsistent government policy, which is not reflected growing demands of employers for change in the content of higher education; , increasingly in terms of democratic change expectations about the ability of university students to meet their needs; corporate interests teaching environment.

Measures aimed at providing information of education, include: the creation of an information system supporting the educational process, aimed at the realization of its basic functions (software training, socialization, internal monitoring of educational standards, etc.); a wholly-owned software educational computer complex secondary education stages I–III, as well as higher and vocational educational institutions of state ownership; the gradual provision of educational computer complex secondary schools I and I–II stages, pre-school and after-school educational institutions, as well as supporting education educational districts multimedia equipment; update of outdated computer equipment; creation of electronic textbooks and encyclopedias for educational purposes; the gradual provision of specialized educational institutions (groups, classes) corrective computer programs; development of a network of digital libraries at all levels of education; the creation of a distance learning system, including for persons with disabilities and children who are on long-term care; providing the educational process by means of information and communication technologies; access education to world information resources; the creation of an open network of educational resources.

Creating a new generation of the education system in accordance with the requirements of the time, ensures the completeness of the implementation of quality education functions, advanced civilization of human development becomes a leading mechanism of reproduction of social intelligence, science and culture. Improving the quality of learning outcomes of graduates of all levels of education. Enhancing the competitiveness of Ukrainian education by providing fundamental and practical orientation of educational programs. Creation of a balanced legislative framework of the education system, regulates and ensures the effectiveness of the implementation of the strategic directions of development of education in Ukraine, the efficient functioning of all its subsystems. Creation of positive samples and the experience of successful reform of education, provision of the necessary scientific and methodical, organizational and logistical conditions.

Key words: government regulation, quality educational services, educational institutions, system.

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОСВІТИ ІНОЗЕМНИХ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

У статті обґрунтовано тенденції розвитку освіти іноземних громадян в Україні та за кордоном. Досліджено механізми та інструменти державного регулювання освіти іноземних громадян. Здійснено аналіз нормативно-правової бази, що регламентує навчання іноземців в Україні, та визначено структуру органів державного управління цією сферою. Окреслено напрями фінансування щодо надання освітніх послуг іноземним студентам. Виявлено проблеми в механізмах державного регулювання освіти іноземних громадян в Україні та запропоновано перспективні шляхи їх удосконалення в сучасних умовах.

Ключові слова: освіта іноземних громадян, державне регулювання, механізми, інструменти, нормативно-правове забезпечення, органи державного управління.

У сучасних умовах світові тенденції свідчать про неспроможність окремих країн задовольнити внутрішній попит населення на освітні послуги, що зростає, з одного боку, та про збільшення академічної мобільності, – з іншого, що, у свою чергу, стає передумовою для збільшення частки освітніх послуг, які надають держави іноземним громадянам. Україна має значний потенціал у цій сфері, однак не використовує його повною мірою, що зумовлює необхідність ґрунтовного аналізу існуючих механізмів державного регулювання освіти іноземних громадян, виявлення проблем їх реалізації та пошуку шляхів їх удосконалення в сучасних умовах.

Окремим аспектам надання освітніх послуг іноземним громадянам у країні та механізмам державного регулювання цієї сфери приділяли увагу у своїх наукових працях такі автори, як: А. В. Антонов, М. І. Ворона, В. В. Гуменюк, О. М. Гуменюк, О. Ю. Єрфорт, Д. Д. Плисконос, І. Ф. Прокopenко, С. Б. Цюра та ін. Однак прискорений розвиток інтернаціоналізації та мінливість тенденцій у сфері вищої освіти України зумовлюють необхідність у подальшому дослідженні цієї проблематики.

Метою статті є комплексний аналіз вітчизняної практики державного регулювання та тенденцій розвитку освіти іноземних громадян; визначення проблем і перспектив удосконалення механізмів державного регулювання цієї сфери в сучасних умовах в Україні.

За даними Міністерства освіти і науки України, у державі наразі здобувають вищу освіту до 70 тис. іноземних громадян зі 145 країн світу, у тому числі більше ніж 4 тисячі з європейських країн. Освітні послуги іноземним громадянам надають близько 240 ВНЗ, з них 20% приватних [9]. При цьому навчальний процес забезпечують близько 7 тис. педагогічних працівників та понад 1 тис. співробітників міжнародних служб [1,

с. 16]. Аналіз динаміки чисельності іноземних студентів, які навчалися у вітчизняних ВНЗ (рис. 1), свідчить про збільшення числа таких студентів в Україні у 2006–2014 рр. у 1,8 разу (з 37,4 тис. до 69,1 тис. осіб).

Однак, незважаючи на тенденцію щодо зростання контингенту іноземних студентів, недостатньо використаним є потенціал щодо надання освіти іноземним громадянам за дистанційною формою, а також післядипломної освіти, яку наразі визначають як "освіту протягом життя". Так, у 2015 р. частка іноземців, які навчалися за такими програмами, становила 0,48% (302 особи) та 0,05% (34 особи) відповідно [13, с. 10–11]. Однак, як свідчить світова практика, у провідних країнах світу частка іноземних громадян, які здобувають післядипломну освіту, у загальній кількості іноземних студентів сягає 30–35% (рис. 1) [1, с. 9].

Щорічно від навчання іноземців до державного бюджету України надходить близько 4,4 млрд грн. Найбільша чисельність осіб, які приїжджають на навчання з інших країн, є громадянами Китаю, Туркменістану та Російської Федерації. Також спостерігається тенденція до зростання числа студентів з Азії, Центральної та Латинської Америки. Особливим попитом серед іноземців користуються медичні, інженерні та економічні спеціальності, що зумовлено їх затребуваністю в країнах мешкання цих осіб [8].

Причинами попиту на здобуття вищої освіти в Україні іноземними громадянами є: оптиміальне співвідношення "ціна – якість" на освітні послуги; нижчий рівень цін на навчання та проживання порівняно з європейськими країнами; можливість переїзду для студентів із менш розвинутих країн до держави з вищим рівнем розвитку, яка межує з Європою. Географія навчання іноземців по території України свідчить про пріоритетність ВНЗ Київського, Харківського, Львівського та Одеського регіонів при виборі місця навчання.

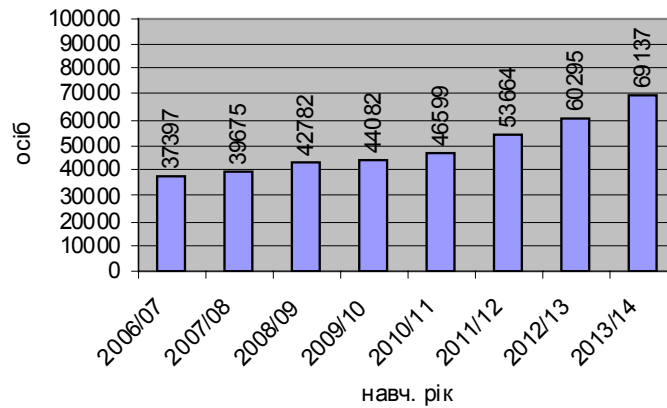

Рис. 1. Динаміка чисельності іноземних студентів, які навчалися у вищих навчальних закладах України у 2006–2014 рр.*

*Складено на основі [6].

Цікавим є той факт, що на сьогодні Україна посідає дев'яте місце в міжнародному рейтингу за числом іноземних студентів. Серед трійки лідерів у світі за цим показником є США (624 тис. осіб), Великобританія (300 тис. осіб), Німеччина (227 тис. осіб). Однак, разом із тим, держава не використовує свій потенціал у сфері надання освітніх послуг іноземцям повною мірою, про що свідчить незначна частка іноземних студентів у загальному контингенті осіб, які навчаються в українських ВНЗ. Цей показник становить для України менше ніж 3% та порівняно з такими країнами, як Австралія (19%), Великобританія (22%), Швейцарія (23%), Австрія (20%), Франція (12%), Чехія (9%), Швеція (9%), Канада (7%), Нідерланди (7%), Словаччина (4%), є меншим. З огляду на той факт, що для України в контексті навчання іноземних громадян є превалювання надання освітніх послуг тим особам, що готові навчатися українською або російською мовами, основними конкурентами в частині експорту освітніх послуг для нашої держави є Польща, Чехія, Словаччина та Румунія [5, с. 32].

Загалом експорт освітніх послуг у світі стає тією сферою, яка динамічно розвивається, а в провідних державах розглядається як важлива галузь експорту. Так, у США навчання іноземних громадян за рівнем внеску в державний бюджет є п'ятою за розміром статтею експорту; в Австралії ця галузь посідає четверте місце після експорту вугілля, залізної руди та золота й також забезпечує 125 тис. робочих місць; у Канаді урядом держави взято курс на збільшення числа іноземних студентів до 450 тис. осіб, що в перспективі до 2022 р. збільшить надходження, що формуються з витрат іноземних студентів, до 16,1 млрд дол. США та створить додатково 86,5 тис. робочих місць [13, с. 9].

Важливу роль у процесі регулювання сфери освіти іноземних громадян відіграє держава. Так, на думку Д. Д. Плисконоса,

державне регулювання цієї сфери реалізується шляхом "цілеспрямованого впливу держави сукупністю методів та інструментів, за допомогою яких держава через центральні органи виконавчої влади впливає на розвиток процесу надання освітніх послуг іноземним громадянам у сфері вищої освіти" й об'єктом якого є "соціально-економічні процеси надання освітніх послуг іноземним громадянам, а також комплекс дій, пов'язаних з залученням та запрошенням на навчання іноземних громадян" [10, с. 390–391]. За визначенням І. Ф. Прокопенка та І. В. Ночвіної, державна політика у сфері експорту освітніх послуг "передбачає не лише визначення перспективних напрямів нарощування експорту освітніх послуг, а й розробку та втілення конкретних механізмів їх розвитку, підтримки та стимулювання" [13, с. 13]. Згідно з підходом А. В. Антонова, важливим виявляється державне регулювання академічної мобільності, що являє собою "сукупність правових, організаційних, економічних та інформаційних дій держави, спрямованих на створення належного середовища для реалізації права суб'єктів освітнього й наукового процесу на академічну мобільність" [2, с. 54].

Механізми державного регулювання освіти іноземних громадян в Україні на практиці представлені правовим, економічним та організаційним механізмами (рис. 2), кожен з яких реалізується через низку інструментів.

Метою реалізації інструментів правового механізму державного регулювання освіти іноземних громадян в Україні є ліцензування програм навчання іноземних громадян в українських ВНЗ; розробка національних стандартів у сфері вищої освіти на основі міжнародних норм, співробітництва між вітчизняними та зарубіжними ВНЗ, реалізації програм академічної мобільності; спрощення дозвільних процедур та візового режиму для іноземних студентів; ратифікація набутих знань та визнання здобутих дипломів і присвоєних в Україні ступенів за кордоном тощо.

Рис. 2. Механізми та інструменти державного регулювання освіти іноземних громадян в Україні*
*Складено на основі [2, с. 57].

Інструменти економічного механізму державного регулювання освіти іноземних громадян в Україні спрямовані на забезпечення фінансування доступності здобуття освіти для іноземців шляхом бюджетних та кредитних важелів або через надання пільг; створення мотиваційного поля для залучення іноземних студентів до навчання в Україні тощо.

Організаційний механізм реалізується через такі інструменти, як інфраструктурне (належні умови навчання та проживання у країні), кадрове (підвищення кваліфікації викладачів, стимулювання до вивчення іноземних мов, участі у програмах обміну досвіду, стажування тощо), науково-інформаційне забезпечення (індивідуалізація навчання, відкритий доступ до програм навчання, розвиток дистанційних форм навчання) тощо.

Правовий механізм державного регулювання навчання іноземних громадян в Україні почав формуватися з 1990-х рр. шляхом прийняття ключових законодавчих актів та наразі представлений розвиненою нормативно-правовою базою у сфері академічних, візових та міграційних питань (табл. 1). Формально в нормативних документах обґрунтовано всі процедури взаємодії між учасниками процесу надання освітніх послуг та перебування іноземних студентів в Україні, однак, на практиці виникає низка проблем, які потребують розв'язання шляхом прийняття додаткових нормативних актів або внесення змін до існуючих. Крім того, потребує вдосконалення правовий механізм у частині регламентації взаємодії між органами державної влади та вищими навчальними закладами з метою вдосконалення освіти іноземних громадян в Україні.

Органи державного управління освітою іноземних громадян в Україні умовно можна розподілити на ті, що регулюють навчання іноземних студентів, а також ті, що регламентують їх в'їзд та перебування на території України. Згідно з підходом М. І. Ворони [3], державне регулювання освіти іноземних громадян відбувається на таких рівнях (рис. 3):

- вищий рівень (Президент України, Верховна Рада України) – формує загальну політику у сфері надання освітніх послуг іноземним громадянам, визначає цілі, напрями, завдання та механізми її реалізації, розробляє нормативно-правове забезпечення цього процесу;
- центральний рівень (очолює Кабінет Міністрів України, який здійснює регулювання через профільні Міністерства, відомства та органи виконавчої влади) – реалізує державну політику у сфері надання освітніх послуг іноземним громадянам, здійснює контроль за виконанням нормативно-правових актів, а також за діяльністю вищих навчальних закладів, розробляє стандарти й нормативи, здійснює регулювання в'їзду та перебування іноземних громадян на території України;
- регіональний рівень (територіальні підрозділи центральних органів виконавчої влади та місцеві органи державної виконавчої влади) – втілюють державні програми у сфері освіти, забезпечують розвиток освітньої мережі, здійснюють аналіз попиту та пропозиції на фахівців у регіонах, вносять пропозиції щодо обсягу держзамовлення, залучають місцеві підприємства, організації, установи до розв'язання проблем освіти тощо.

Таблиця 1

Нормативно-правова база, що регламентує навчання іноземних громадян в Україні*

	Найменування нормативно-правових актів
Академічні питання	Закон України "Про вищу освіту"; Постанова Кабінету Міністрів України від 26 лютого 1993 р. № 136 "Про навчання іноземних громадян в Україні"; Наказ МОН від 1 листопада 2013 р. № 1541 "Деякі питання організації набору та навчання (стажування) іноземців та осіб без громадянства"; Порядок видачі іноземцям та особам без громадянства запрошень на навчання (стажування) в Україні та їх реєстрації; Порядок організації набору та навчання (стажування) іноземців та осіб без громадянства; Додаток до Порядку організації набору та навчання (стажування) іноземців та осіб без громадянства Наказ МОН від 4 квітня 2006 р. № 260 "Про вивчення української (російської) мови іноземними студентами та аспірантами"; Постанова Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2007 р. "Про ліцензування діяльності з надання освітніх послуг"; Постанова Кабінету Міністрів України від 12 листопада 1997 р. № 1260 "Про документи про освіту та вчені звання"; Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 1999 р. № 309 "Про затвердження Положення про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів"; Наказ Міністерства закордонних справ України від 4 червня 2002 р. № 113 "Про затвердження Інструкції про порядок консульської легалізації офіційних документів в Україні і за кордоном"; Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 28 травня 2012 № 632 "Деякі питання визнання і встановлення еквівалентності в Україні документів про освіту, виданих навчальними закладами інших держав"; Наказ Міністерства освіти і науки України від 10 березня 2009 р. № 220 "Про затвердження Порядку проставлення в Міністерстві освіти і науки України апостиля на офіційних документах, виданих навчальними закладами, державними органами, підприємствами, установами і організаціями, що стосуються сфери освіти і науки"; Наказ Міністерства освіти і науки України від 25 квітня 2013 № 466 "Про затвердження Положення про дистанційне навчання"
Візові питання	Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2011 р. № 567 "Про затвердження Правил оформлення віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію"; Наказ МВС від 15 липня 2013 р. № 681 "Про затвердження Тимчасового порядку розгляду заяв для оформлення посвідки на постійне проживання та посвідки на тимчасове проживання"
Міграційні питання	Закон України "Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства"; Закон України "Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні"; Постанова Кабінету Міністрів України від 19 березня 2014 р. № 121 "Про затвердження Порядку надання медичної допомоги іноземцям та особам без громадянства, які постійно проживають або тимчасово перебувають на території України, які звернулися із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, та яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту"; Постанова Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2012 р. № 150 "Про затвердження Порядку продовження строку перебування та продовження або скорочення строку тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства на території України"; Постанова Кабінету Міністрів України від 28 березня 2012 р. № 251 "Про затвердження Порядку оформлення, виготовлення і видачі посвідки на постійне проживання та посвідки на тимчасове проживання і технічного опису їх бланків та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2002 р. № 1983"; Постанова Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2013 р. № 884 "Про затвердження Порядку підтвердження достатнього фінансового забезпечення іноземців та осіб без громадянства для в'їзду в Україну, перебування на території України, транзитного проїзду через територію України і виїзду за її межі та визначення розміру такого забезпечення"; Наказ МВС від 25 квітня 2012 р. № 363 "Про затвердження Порядку розгляду заяв іноземців та осіб без громадянства про продовження строку перебування на території України"; Наказ МЗС від 26 червня 2011 р. № 196 "Про затвердження Інструкції про порядок оформлення іноземцям та особам без громадянства віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію"; Наказ МВС від 28 серпня 2013 р. № 825 "Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення Державною міграційною службою України"

*Складено на основі джерела: [9]

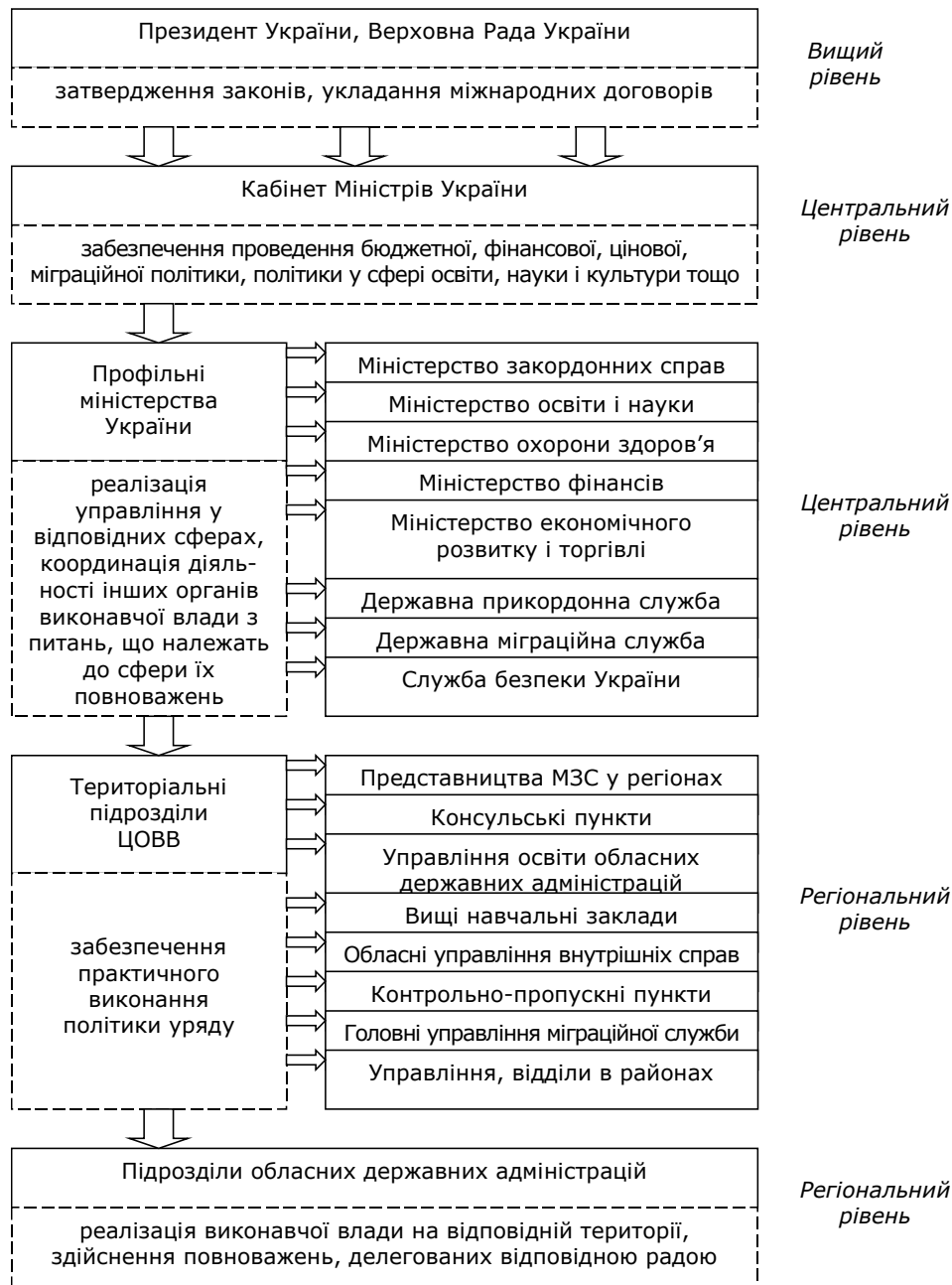

Рис. 3. Структура органів державного управління освітою іноземних громадян в Україні*

*Складено на основі [3, с. 5–6].

Однією з проблем організаційного забезпечення регулювання освіти іноземних громадян в Україні є невисока роль державних органів влади у процесі їх набору та відбору. Так, у США створено спеціальний орган федеральної служби з метою контролю за процесом відбору іноземних студентів. Схожі державні органи функціонують у Великобританії, Німеччині, Франції та інших країнах [13, с. 9]. В Україні ж провідне місце в процесі набору іноземних студентів на навчання належить підприємницьким структурам, які залучають до 80% осіб, що приїжджають для здобуття освіти в Україні [1, с. 8].

Надання освітніх послуг іноземним громадянам переважно відбувається на контрактній основі. При цьому приблизна вартість навчання за рік для них становить від

1 до 3 тис. дол. США та від 2 до 6 тис. дол. США за медичною спеціальністю, а також від 1 до 2 тис. дол. США на підготовчому відділенні університету [9]. Аналіз цінової політики ВНЗ дав змогу також встановити, що подальше навчання в аспірантурі для іноземного громадянина в Україні в середньому коштує 3 тис. дол. США на рік, у докторантурі – 5 тис. дол. США на рік. Відповідно до чинного законодавства [11], вартість курсів підвищення кваліфікації для іноземців має становити не менше ніж 300 дол. США за місяць. Додаткову статтю витрат для іноземного студента становить придбання поліса медичного страхування вартістю приблизно 100 дол. США на рік, що є обов'язковим у переліку документів при вступі до ВНЗ.

Однак, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України "Про навчання іноземних громадян в Україні" від 26.02.1993 р. № 136 [11], для здобуття ними освіти у ВНЗ України передбачено виділення щорічно до 1 тис. державних стипендій. Їх розподіл між міністерствами, відомствами та вищими навчальними закладами здійснює Міністерство освіти і науки України для таких груп іноземних громадян:

1. Закордонні українці. При виділенні державної стипендії цій категорії іноземних громадян пріоритетними галузями знань є "педагогічна освіта", "мистецтво", "гуманітарні науки", "журналістика та інформація", "соціально-політичні науки". Зарахування до складу студентів ВНЗ відбувається відповідно до встановленої квоти в межах державного замовлення. При цьому необхідним є отримання рекомендації Посольства України у країні проживання особи або офіційно зареєстрованого українського національно-культурного товариства [15].
2. Іноземці, які направлені на навчання до ВНЗ України відповідно до міжнародних договорів у галузі освіти або інших міжнародних зобов'язань України. Зарахування іноземців, рекомендованих на навчання профільним міністерством договірної сторони, здійснюється на підставі направлень Міністерства освіти і науки України у межах виділених вищим навчальним закладам квот прийому за державним замовленням. У цьому випадку затверджується кількість державних стипендій з розподілом за країнами [14].
3. Іноземці, яких зараховують на навчання до ВНЗ на підставі державних цільових програм України. Таких осіб приймають на навчання у ВНЗ на підставі направлень Міністерства освіти і науки України в порядку, передбаченому цими програмами [9].

Загалом серед основних проблем реалізації механізмів державного регулювання освіти іноземних громадян в Україні можна зазначити такі:

- у частині правового механізму – недосконалий процес нострифікації; недостатнє нормативне забезпечення дистанційних та післядипломних програм навчання для іноземців; проблеми в реалізації програм "подвійних дипломів" через різні норми в строках реалізації таких програм у вітчизняних і зарубіжних ВНЗ; складна та довга процедура отримання візи для студентів з інших країн;
- у частині економічного механізму – непрозорий механізм встановлення квот на навчання, перерозподіл місць державного замовлення, що суперечить чинному законодавству; висока ціна на отримання візи іноземними студентами через наявність посередників у цьому процесі; часова затримка в проходженні грантових коштів через установи Держказна-

чейства, що призводить до зриву строків виконання міжнародних зобов'язань;

- у частині організаційного механізму – складна та бюрократична процедура первинного запрошення іноземного студента на навчання (згідно із чинною нормативною базою, передбачено отримання такого запрошення або особисто, або через фірму-посередника, виключаючи можливість отримання запрошення через пошту або іншим зручним способом); недосконала процедура взяття на облік іноземних студентів органами Державної міграційної служби України та продовження реєстрації з метою їх навчання в Україні (занадто стислі терміни реєстрації й недостатній термін дії посвідки на перебування в Україні); нерозвиненість спектра освітніх послуг, що надаються іноземному громадянину (при навчанні іноземців в Україні практично відсутні заочна та дистанційна форми, недостатньо поширені спільні програми підготовки з ВНЗ інших країн) [12].

Вищевикладене дає змогу виділити перспективні напрями вдосконалення механізмів державного регулювання освіти іноземних громадян в Україні: удосконалення процесу залучення іноземних студентів до навчання; спрощення дозвільних процедур і візового режиму для іноземних студентів; збільшення прозорості при встановленні квот на державне замовлення; посилення співпраці між державними органами влади та вищими навчальними закладами в процесі навчання іноземних громадян; розвиток дистанційного навчання; підвищення рівня академічної мобільності викладачів і студентів; стимулювання підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу в частині знання іноземних мов; розвиток програм "подвійного диплома"; подальша робота в напрямі визнання українських дипломів про освіту за кордоном; підвищення іміджу вищої освіти України на міжнародній арені.

Висновки. Таким чином, комплексний аналіз вітчизняної практики державного регулювання та тенденцій розвитку освіти іноземних громадян дав змогу встановити, що чисельність іноземних студентів в Україні поступово зростає, однак їх частка в загальному контингенті є незначною порівняно зі світовою практикою. Державне регулювання цієї сфери відбувається шляхом реалізації правового, економічного й організаційного механізмів. Структура органів державного управління освітою іноземних громадян представлена трьома рівнями: вищий (Президент України, Верховна Рада України), центральний (очолює Кабінет Міністрів України, який здійснює регулювання через профільні Міністерства, відомства та органи виконавчої влади), регіональний (територіальні підрозділи центральних органів виконавчої влади та місцеві органи державної виконавчої влади). На-

дання освітніх послуг іноземним громадянам в Україні відбувається переважно на контрактній основі, однак, також щорічно передбачено виділення певної кількості державних стипендій (закордонним українцям; іноземцям, які направлені на навчання до ВНЗ України відповідно до міжнародних договорів; іноземцям, яких зараховують на навчання до ВНЗ на підставі державних цільових програм України).

Дослідження проблем державного регулювання освіти іноземних громадян у сучасних умовах в Україні дає змогу констатувати наявність низки недоліків у частині правового (недосконалість законодавчої бази та нормативів, що регламентують академічні, візові та міграційні питання), економічного (проблеми в реалізації окремих бюджетних і цінових інструментів) та організаційного механізмів (складність і недосконалість процесу запрошення іноземного студента, взяття на облік тощо). З огляду на це, визначено перспективні напрями вдосконалення державного регулювання цієї сфери, які охоплюють різні аспекти як безпосередньо навчання іноземних студентів, так і ті, що регламентують їх в'їзд та перебування на території України

Список використаної літератури

1. Актуальні питання організації навчання іноземних студентів у європейському освітньому просторі : матер. Міжнар. наук.-метод. конф., 13–16 травня 2014 р. – Тернопіль : Вид-во ТНТУ ім. І. Пулюя, 2014. – 230 с.
2. Антонов А. В. Державне регулювання процесу активізації академічної мобільності / А. В. Антонов // Національний університет цивільного захисту України. Сер. "Державне управління". – 2015. – Вип. 3. – С. 50–60.
3. Ворона М. І. Механізми взаємодії органів влади України в процесі підготовки іноземних студентів [Електронний ресурс] / М. І. Ворона // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2014. – Вип. 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2014_1_7.
4. Ворона М. І. Сучасний стан забезпечення процесу навчання іноземців в Україні: організаційно-правовий аспект / М. І. Ворона // Університетські наукові записки. – 2013. – № 1 (45). – С. 423–430.
5. Гуменюк В. В. Динаміка, сучасний стан і перспективи здобуття іноземними студентами вищої медичної освіти в Україні / В. В. Гуменюк, С. Б. Цюра, О. М. Гуменюк // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – 2015. – Issue 51. – Р. 31–35.
6. Динаміка чисельності іноземних студентів, які навчалися у вищих навчальних закладах України у 2006–2013 роках [Електронний ресурс] // Урядовий кур'єр: газета центральних органів виконавчої влади України. – 2013. – 29 серпня. – Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/inozemci-dedali-chastishe-obirayut-dlya-navchannya/>.
7. Єрфорт О. Ю. Плата за навчання іноземних студентів як джерело зовнішнього фінансування вищої освіти / О. Ю. Єрфорт // Вісник Запорізького національного університету. Сер. "Економічні науки". – 2012. – № 1 (13). – С. 199–204.
8. Навчання іноземців [Електронний ресурс] // Best universities: портал про вищу освіту в Україні / Систем капітал менеджмент. – Режим доступу: <http://bestuniversities.com.ua/ua/navchannya-inozemciv>.
9. Освіта в Україні [Електронний ресурс] // Український державний центр міжнародної освіти Міністерства освіти і науки України. – Режим доступу: <http://intered.com.ua/>.
10. Плисконос Д. Д. Державне регулювання надання освітніх послуг іноземним громадянам вищими навчальними закладами України / Д. Д. Плисконос // Науковий вісник Таврійського державного агротехнологічного університету. – 2013. – С. 389–398.
11. Про навчання іноземних громадян в Україні : Постанова КМУ від 26.02.1993 р. № 439-93-п [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/136-93-%D0%BF>.
12. Проблеми нормативно-правового забезпечення розвитку міжнародного співробітництва в сфері вищої освіти України : стенограма круглого столу [Електронний ресурс] // Комітет з питань науки і освіти. – Київ, 2013. – Режим доступу: <http://kno.rada.gov.ua/>.
13. Прокопенко І. Ф. Сучасний стан і перспективи експорту освітніх послуг ВНЗ України на світовий ринок / І. Ф. Прокопенко, І. О. Ночвіна // 36. наук. праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Сер. "Економіка". – 2015. – Вип. 15. – С. 5–14.
14. У МОН обговорили питання навчання іноземних громадян у ВНЗ України [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – 2013. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/ru/publish/printable_article?art_id=246421363.
15. Умови виділення державних стипендій для закордонних українців [Електронний ресурс] // Міністерство освіти і науки України. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zakordonnim-ukrayincyam/ymovi.html>.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2015.

Тонне Е. Ш. Механизмы государственного регулирования образования иностранных граждан в Украине: современное состояние, проблемы и перспективы усовершенствования

В статье обоснованы тенденции развития образования иностранных граждан в Украине и за границей. Исследованы механизмы и инструменты государственного регулирования образования иностранных граждан. Проведен анализ нормативно-правовой базы, которая регламентирует обучение иностранцев в Украине, и определена структура органов государственного управления этой сферой. Обозначены направления финансирования предоставления образовательных услуг иностранным студентам. Выявлены проблемы в механизмах государственного регулирования образования иностранных граждан в Украине и предложены перспективные пути их усовершенствования в современных условиях.

Ключевые слова: образование иностранных граждан, государственное регулирование, механизмы, инструменты, нормативно-правовое обеспечение, органы государственного управления.

Tonne O. Mechanisms of Public Regulation of Foreign Citizens Education in Ukraine: Current State, Problems and Prospects of Improvement

In the article tendencies of development of foreign citizens education in Ukraine and abroad are proved. It is established that the number of foreign students gradually increases in Ukraine, however, their share in the general contingent is insignificant in comparison with world practice.

Mechanisms and instruments of public regulation of foreign citizens education are investigated. The analysis of standard and legal base which regulates training of foreigners in Ukraine is carried out, and the structure of state bodies administrating this sphere is defined. Public regulation of this sphere is carried out through realization of legal, economic and organizational mechanisms. The structure of public bodies regulating foreign citizens education is presented by three levels: the highest (the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine), central (the Cabinet of Ministers of Ukraine which carries out regulation through the profile Ministries, departments and executive authorities), regional (territorial divisions of the central executive authorities and local bodies of public executive power).

The directions of financing of providing educational services to foreign students are outlined. Providing educational services to foreign citizens in Ukraine is based mainly on a contract, however, allocation of a certain quantity of state grants also annually is supposed (to foreign Ukrainians; to foreigners who is sent on training to higher educational institutions of Ukraine according to international agreements; to foreigners who is sent on training in higher education institutions on the basis of the state target programs of Ukraine).

Problems in mechanisms of public regulation of foreign citizens education in Ukraine are revealed: in legal mechanism (imperfection of legislative base and standards which regulate the academic, visa and migratory questions), economic (problems in realization of separate budgetary and price tools) and organizational (complexity and imperfection of process of the invitation of the foreign student, capture on the account etc.).

The perspective ways of their improvement in modern conditions are offered. It covers different aspects concerning training of foreign students and regulating their entrance and stay on the territory of Ukraine.

Key words: education of foreign citizens, public regulation, mechanisms, tools, standard and legal support, public bodies.

РЕГІОНАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

УДК 353

Г. В. Бритова

кандидат наук з державного управління
Класичний приватний університет

ІНВЕСТИЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОЗКРИТТЯ ВНУТРІШНЬОГО ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ

У статті проаналізовано динаміку інвестиційної діяльності в регіонах України у 2015 р. Виявлено низку проблем, які стоять на заваді підвищенню інвестиційної спроможності регіонів. Висловлено пропозиції для діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо стимулювання припливу інвестиційних ресурсів та покращення інвестиційного клімату в регіонах.

Ключові слова: інвестиційна політика, інвестиційна спроможність регіонів, внутрішній потенціал регіонів, регіональна політика, соціально-економічний розвиток.

Соціально-економічна криза 2014 – початку 2015 р. призвела до погіршення становища із залученням інвестицій із-за кордону та здійснення внутрішніх капіталовкладень. Як непривабливість інвестиційного клімату, так і нестача коштів для капіталовкладень спричинили різке погіршення показників інвестиційної діяльності в цілому по Україні та по її окремих регіонах. Такі тенденції розпочалися ще у 2013 р. і продовжилися у 2014 р. Пошук регіонами нових ринків збуту товарів і послуг, зумовлений зміною господарських зв'язків, а також необхідність накопичення ресурсів для потреб розвитку спричиняють посилення уваги до питань зміцнення інвестиційної спроможності регіонів. Це передбачає пошук ресурсів на місцях, їх акумулювання, примноження та нарощування, й ефективне використання і, відповідно, вимагає розробки комплексу заходів щодо підвищення інвестиційної спроможності регіонів. Крім того, з матеріального погляду інвестування спрямоване на підтримку адекватного рівня розвитку економіки регіону, результати якого виявляються в основному у вигляді економічного зростання чи покращення добробуту населення регіону. Інвестування як складова відтворювального механізму виконує досить важливу роль у процесі забезпечення економічної безпеки держави та регіонів, тому активізація інвестування торкається найглибших основ господарської діяльності і є вагомим визначником рівня економічної безпеки в будь-якому регіоні.

Мета статті – проаналізувати динаміку інвестиційної діяльності в регіонах України

у 2015 р. та надати пропозиції щодо стимулювання припливу інвестиційних ресурсів і покращення інвестиційного клімату в регіонах.

На заваді підвищенню інвестиційної спроможності регіонів стоїть низка проблем:

1. Недостатнє інституційне забезпечення інвестиційної політики в регіонах та на місцях. Розробка інвестиційної політики традиційно залишається прерогативою органів влади центрального рівня. Низка нормативно-правових документів, які унормовують здійснення інвестиційної діяльності в країні, зокрема Закон України "Про інвестиційну діяльність" [1] та Указ Президента України "Про заходи щодо вдосконалення інвестиційної діяльності в Україні" [2], стосуються загальнодержавного рівня. Натомість, інвестиційна політика регіонального рівня не стала конструктивним елементом системи регулювання інвестиційної діяльності. Вагому роль у регулюванні інвестиційної діяльності саме на регіональному рівні та у формуванні системи інвестування в регіонах і задоволенні очікувань інвесторів відіграють рейтинги інвестиційної привабливості регіонів, інвестиційні паспорти регіонів, інвестиційні атласи по регіонах, що формуються Державним агентством з інвестицій та управління національними проектами України [3]. Місцеві ради здійснюють/впливають на інвестиційну діяльність на власний розсуд у межах чинного законодавства. Статті лише окремих законодавчих актів (Законів України "Про місцеве самоврядування в Україні", "Про місцеві державні адміністрації") стосуються саме місцевого рівня, створюючи місцевій владі рамки для дій і простір для маневрування в

питаннях залучення інвесторів та реалізації великих інвестиційних проектів. Також місцева влада може впливати на інвестиційну діяльність на підпорядкованій їй території засобами пропагандистського впливу, до яких можна зарахувати розроблення інвестиційних паспортів регіонів. На сьогодні вже кожна ОДА розмістила на своїй інтернет-сторінці інвестиційний паспорт області, окремі ОДА – інвестиційні паспорти районів та міст. Проте загальне враження від здійснення регулювання інвестиційної діяльності на рівні регіонів складається як про розрізнену та неупорядковану систему. І головне, засоби й інструменти регулювання інвестиційної діяльності на рівні регіонів та окремих громад не імplementовані до базових нормативно-правових документів регіонального розвитку, насамперед, до середньострокових стратегій регіонального розвитку. Тим самим "інвестиційна стратегія" регіону перетворюється на набір хаотичних неперіодичних дій щодо приваблення інвесторів до реалізації окремих інвестиційних проектів або недопущення припинення діючих проектів, не має стратегічного спрямування й не сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу регіону.

2. Недосконалість інструментів розкриття внутрішнього потенціалу регіонів. Інституційним інструментом розкриття внутрішнього потенціалу регіону є регіональні стратегії. У чинних стратегіях регіонального розвитку відсутні системний і всебічний аналіз внутрішнього потенціалу регіону та визначення способів його використання. У регіональних стратегіях присутній аналіз окремих галузей та сфер діяльності, які становлять господарську основу для цього регіону, проте він не має стратегічної спрямованості як загалом, так і в контексті підвищення інвестиційної привабливості регіонів зокрема. З тексту стратегії інвестору важко дійти висновків про можливість здійснення капіталовкладень. Відповідно, проведений у такий спосіб аналіз стану розвитку окремих галузей та сфер діяльності не сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу регіону.

3. Падіння обсягів залучення інвестицій унаслідок погіршення соціально-економічної ситуації в країні й падіння інвестиційної привабливості регіонів Сходу України через ведення бойових дій на їх території. За результатами 2013 р. індекс обсягу капітальних інвестицій по Україні становив 88,9% (падіння – 11,1%), приріст обсягу капітальних інвестицій спостерігався лише в шести регіонах: Вінницькій, Житомирській, Луганській, Миколаївській, Чернігівській областях та у м. Севастополь [4]. У 2014 р. тенденції погіршилися: за результатами 2014 р. індекс обсягу капітальних інвестицій становив 75,9% порівняно із 2013 р. (падіння – 24,1%) [5], приріст обсягу інвестицій спостерігався у двох регіо-

нах: Івано-Франківській та Хмельницькій областях. На 31.12.2013 р. обсяг прямих інвестицій (акціонерного капіталу), внесених в економіку України, становив 56 789,4 млн дол. США, що на 5,2% більше за показник станом на 01.01.2013 р. За результатами 2013 р. падіння обсягів інвестиційної діяльності спостерігалось лише у Вінницькій та Волинській областях [6]. На 31.12.2014 р. обсяги залучених прямих інвестицій (акціонерного капіталу) значно знизилися і становили 45 916,0 млн дол. США [7], падіння – 19,2% порівняно з показником на 01.01.2014 р., воно спостерігалось у всіх регіонах, крім Івано-Франківської області.

В умовах воєнного конфлікту й дестабілізації суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації в регіоні прогнозується подальше падіння обсягів залучення інвестиційних ресурсів. Від частини іноземних та вітчизняних інвесторів слід очікувати заморожування інвестиційних проектів або ж їх повної зупинки.

4. Неefективність окремих інструментів фінансування капітальних проектів. Точковий вплив на інвестиційну діяльність чинять такі інструменти, як: державні замовлення, Державний фонд регіонального розвитку, інвестиційні субвенції (згідно з Бюджетним кодексом України, "субвенції на виконання інвестиційних програм (проектів)"). Державні замовлення й засіб їх упровадження – державний контракт – є ефективними, оскільки сприяють діяльності окремих підприємств, які є системоформувальними для економіки регіонів і важливіми для функціонування всієї галузі. Крім того, укладання державного контракту з підприємствами формує ринок збуту й тим самим сприяє розвитку економіки регіону. Значення механізмів державного замовлення полягає у включенні великого числа природних ресурсів у господарський оборот країни; заселенні, сільськогосподарському й транспортному освоєнні окремих територій; забезпеченні міграційних потоків населення, що пом'якшує перенаселення в інших регіонах; транспортному будівництві; створенні великих господарств, що фінансуються як за рахунок бюджетних, так і інвестиційних та кредитних джерел. Проте цей інструмент не набув поширення.

Діяльність Державного фонду регіонального розвитку поки що спрямована на фінансування поточних, а не капітальних проектів, як це має бути згідно із законодавством [8]. Тим самим не тільки нівелюється принцип діяльності фонду, а й поточні проекти фінансуються з джерел, які б мали бути спрямовані на капітальні проекти.

Інвестиційні субвенції залишаються механізмом ситуативного управління регіонами, їх обсяг залежить від суб'єктивних чинників. Згідно з Бюджетним кодексом України, "розподіл субвенції на виконання інвестиційних програм (проектів) здійснюється у

порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, з урахуванням завдань і заходів державної стратегії регіонального розвитку, регіональних стратегій розвитку на підставі формалізованих параметрів, що базуються на фактичних та прогнозних показниках економічного та соціального розвитку відповідної території (основними з яких є показники обсягу промислового виробництва, обсягу валової продукції сільського господарства, обсягу інвестицій в основний капітал, рівня щільності населення, рівня безробіття населення, доходів населення у розрахунках на одну особу, середньомісячної заробітної плати працівників". Тобто критерії надання субвенцій є абстрактними. Також не унормований механізм повернення субвенцій у разі їх неефективного використання.

5. *Низька ефективність розподілу інвестицій, низька віддача від інвестицій.* Щороку спостерігається концентрація капітальних інвестицій у галузях переробної промисловості (22,1%) та будівництва (16,6%), а прямих інвестицій (акціонерного капіталу) з інших країн – у галузях переробної промисловості (27,4%), фінансової та страхової діяльності (25,1%), оптової та роздрібно-торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів (разом 13,1%). Унаслідок надмірного нарощування інвестиційного потенціалу високовитратних галузей неможливо досягти успіху в економічному розвитку. Натомість спостерігається нестача капітальних інвестицій у галузях добувної промисловості й розроблення кар'єрів (12,3%), сільського, лісового та рибного господарства (7,3%), а прямих інвестицій – у галузях будівництва (2,8%), сільського, лісового та рибного господарства (1,3%), добувної промисловості та розробці кар'єрів (3,2%) (дані за підсумками 2014 р.) [9]. Відповідно, відчувається нестача інвестиційних ресурсів у тих регіонах, у яких у структурі ВРП переважає якась одна галузь добувного сектора або сільське господарство. Брак інвестицій не дає змоги розкрити внутрішній потенціал регіонів, ефективно використати наявні ресурси та розширити ресурсні рубежі інвестиційної діяльності.

Підвищення інвестиційної спроможності регіонів у контексті розкриття внутрішнього потенціалу розвитку можливе шляхом вжиття таких заходів [10]:

1. З метою формування системи інвестиційних стратегій місцевої влади та їх органічного вбудовування в загальнодержавну інвестиційну стратегію необхідно:

- Міністерству економічного розвитку і торгівлі України ініціювати внесення змін до Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р. шляхом включення до тексту цієї стратегії розділу, який унормовує питання формування інвестиційної політики регіонів як елементу стратегічного поступу держави; у

цьому розділі охарактеризувати загальні інвестиційні наміри та пріоритети держави й регіонів;

- обласним державним адміністраціям ініціювати внесення змін, а обласним радам – внести зміни до стратегій регіонального розвитку шляхом визначення інвестиційних пріоритетів кожного регіону, способів їх реалізації та інструментів фінансування, встановлення зв'язку інвестиційних пріоритетів із загальними стратегічними пріоритетами регіонів, а також унормування участі інвесторів, які реалізують проекти на території визначеного регіону, у розробці інвестиційних пріоритетів цього регіону;
- Кабінету Міністрів України ініціювати доповнення до ст. 43 "Питання, які вирішуються районними і обласними радами виключно на їх пленарних засіданнях" Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні", виклавши його в такій редакції: "затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідно району, області, цільових програм з інших питань, заслуховування звітів про їх виконання; затвердження інвестиційних стратегій відповідно району, області";
- Кабінету Міністрів України ініціювати внесення змін до ст. 27 "Повноваження у сфері соціально-економічного і культурного розвитку, планування та обліку" Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" шляхом викладення вказаного пункту в такій редакції: "забезпечення складання балансів фінансових, трудових ресурсів, грошових доходів і видатків, необхідних для управління соціально-економічним і культурним розвитком відповідної території, а також визначення потреби у місцевих будівельних матеріалах, паливі; забезпечення складання інвестиційних паспортів міст обласного значення"; і до ст. 43 "Питання, які вирішуються обласними та районними радами виключно на їх засіданнях" Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" шляхом викладення вказаного пункту у такій редакції: "16) затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідно району, області, цільових програм з інших питань, заслуховування звітів про їх виконання; забезпечення складання інвестиційних паспортів районів та областей".
- 2. З метою формування цілісної системи інструментів розкриття внутрішнього потенціалу регіону слід рекомендувати обласним державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування при розробці регіональних стратегій розвитку:
- включати до регіональних стратегій розділ, з аналізом розвитку галузей господарювання в регіоні з метою формування ціліс-

ної картини його внутрішнього потенціалу та висвітлення привабливості для потенційних інвесторів, і розділ, з характеристикою стратегічних цілей розвитку регіону;

- включати до регіональних стратегій розділ, у якому зазначати необхідність застосування при управлінні регіоном такого новітнього інструменту управління, як геоінформаційна система моніторингу регіональних ресурсів та інформаційно-аналітичного супроводу управлінських рішень.

Геоінформаційна система містить картографічну інформацію, дані про суб'єктів господарювання області та їх діяльність, дані про природні ресурси регіону. До неї включають інформацію про інженерно-технічну та виробничу інфраструктуру, демографічну ситуацію, трудові ресурси; перелік громадян, що потребують соціального захисту. Геоінформаційна система стане в нагоді підприємцям, які матимуть змогу оцінити рівень конкуренції й очікуваних доходів у різних сферах бізнесу, обирати місця локалізації бізнесу. Геоінформаційна система стане в нагоді підприємцям, які матимуть змогу оцінити рівень конкуренції та очікуваних доходів у різних сферах господарювання, обирати об'єкти для інвестування.

3. З метою призупинення падіння обсягів капітального інвестування та впливу прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) з регіонів України місцевим державним адміністраціям доцільно вжити таких заходів:

- забезпечувати ефективний захист прав інвесторів та надавати гарантії іноземним інвесторам щодо стабільності умов ведення бізнесу в окремих регіонах шляхом розстрочки термінів виплати кредитів, застосування норм прискореної амортизації тощо з метою недопущення зупинки реалізації вже діючих інвестиційних проектів;
- на власних інтернет-сторінках пропагувати можливості та переваги створення такої форми господарської й інвестиційної діяльності, як промисловий округ, який може сприяти активізації інвестиційної діяльності в регіоні.

Промисловий округ – частина території регіону, призначена для розміщення та функціонування різних виробництв та супутніх їм сервісів, сформована за єдиним проектом планування з необхідною інфраструктурою; інвесторам надаються гарантії незмінності умов інвестування, можливість безкоштовного користування існуючою інфраструктурою та здійснюється побудова частини необхідної виробничої інфраструктури за рахунок державного бюджету.

4. З метою підвищення ефективності інструментів фінансування капітальних проектів Кабінету Міністрів України спільно з профільними міністерствами доцільно вжити таких заходів:

- розробити проект постанови про механізми здійснення державного замовлення

на закупівлю товарів, виконання робіт, надання послуг для державних потреб в Україні, у якій зазначити рамкові умови здійснення державного замовлення, унормувавши в ній механізм формування державних замовлень, принципи їх дії, сфери діяльності та галузі застосування, умови здійснення, умови відшкодування виділених коштів у разі їх неефективного або нецільового використання, а також функції місцевих державних адміністрацій у здійсненні державних замовлень, та сприяти її ухваленню;

- внести зміни до ст. 4 “Сфери застосування державно-приватного партнерства” Закону України “Про державно-приватне партнерство”, додавши до переліку сфер державно-приватного партнерства такі: “спорудження об'єктів соціальної інфраструктури; розробка родовищ газоконденсатних і нафтогазоконденсатних енергетичних ресурсів; розробка та впровадження унікальних новаторських технологій” – з метою залучення інвесторів до виконання суспільно значущих проектів за умови надання їм пільг при оподаткуванні прибутку від реалізації цих проектів;
- внести зміни до ст. 24-1 Бюджетного кодексу України стосовно порядку формування та функціонування Державного фонду регіонального розвитку (Фонду) шляхом:
 - залишення основними напрямками діяльності Фонду фінансування: державних цільових програм та інвестиційних програм (проектів) у частині виконання заходів регіонального розвитку; програм подолання депресивності території; програм і заходів соціально-економічного розвитку регіонів, включаючи програми й заходи розвитку окремих адміністративно-територіальних одиниць (зокрема, малих міст, гірських населених пунктів, населених пунктів зон спостереження), видаливши пункт про необхідність фінансування напрямів, які можуть фінансуватися з інших джерел: Державної стратегії регіонального розвитку та регіональних стратегій розвитку, угод щодо регіонального розвитку, державних програм розвитку транскордонного співробітництва;
 - недопущення використання коштів Фонду на погашення кредиторської заборгованості (як це відбувалось у 2012–2013 рр. і планувалося на 2014 р., у якому на погашення кредиторської заборгованості заплановано було спрямовувати до 5% обсягу Фонду, що становить 45 539 тис. грн) шляхом доповнення ст. 24-1 пунктом 5: “Забороняється використовувати кошти Державного фонду регіонального розвитку для погашення кредиторської заборгованості за зобов'язаннями минулих періодів”;
 - збільшення мінімальної кошторисної вартості інвестиційних програм та заходів регіонального значення до рівня не мен-

- ше 5 млн грн, а також програм районного значення – не менше 1 млн грн з метою запобігання розпорощенню коштів Фонду та для забезпечення їх концентрації на пріоритетних напрямках місцевого розвитку шляхом внесення змін до порядку підготовки, оцінки та відбору інвестиційних програм (проектів), що можуть реалізуватися за рахунок коштів Фонду; унормування принципів фінансування за рахунок коштів Фонду винятково капітальних проектів шляхом викладення п. 4.1 у такій редакції: “відповідність пріоритетам розвитку регіонів, визначеним Державною стратегією регіонального розвитку та регіональними стратегіями розвитку, спрямованість на фінансування довгострокових капітальних проектів”;
- сприяти організації Міністерством економічного розвитку і торгівлі України спільно з Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України та Міністерством фінансів України проведення навчальних заходів для представників органів місцевого самоврядування щодо процедур підготовки і попереднього відбору проектів регіонального розвитку, які можуть фінансуватися за рахунок коштів Фонду;
 - ініціювати спільно з Міністерством фінансів України створення на основі Фонду самостійної окремої фінансово-кредитної установи, відокремлення його з Державного бюджету України, починаючи з 2016 р.; така самостійна установа повинна мати право акумулювати кошти з різних джерел – внутрішніх (кошти інвесторів та з бюджету) і зовнішніх (інвестиції та кредити), державних і приватних;
 - внести зміни до ст. 105 “Субвенції на виконання інвестиційних програм (проектів)” Бюджетного кодексу України, доповнивши його нормою про повернення субвенцій на виконання інвестиційних програм (проектів) та виклавши її в редакції: “Субвенція на виконання інвестиційних програм (проектів) підлягає поверненню в разі її неефективного та/або нецільового використання” (з метою забезпечення чіткого визначення умов та критеріїв надання інвестиційних субвенцій з метою усунення суб’єктивності в їх виділенні);
 - внести зміни до ст. 103 “Субвенції на виконання інвестиційних програм (проектів)” Бюджетного кодексу України шляхом додання п. 4 у такій редакції: “Субвенція на виконання інвестиційних програм (проектів) може спрямовуватися на часткове відшкодування відсотків за кредитами, залученими суб’єктами малого підприємництва для реалізації інвестиційних проектів на місцевому рівні; сума такого відшкодування встановлюється рішенням відповідної місцевої ради”;
 - внести доповнення до ст. 12-1 “Державна підтримка та стимулювання інвестиційної

діяльності” Закону України “Про інвестиційну діяльність”: після слів “застосування інших форм, передбачених цим Законом” додати речення “Державна підтримка у вигляді відстрочення термінів сплати кредитів, застосування норм прискореної амортизації надається вітчизняним інвесторам при реінвестуванні прибутку за умови здійсненні вітчизняними інвесторами інвестицій у розвиток місцевого виробництва” з метою якомога повнішого використання внутрішнього потенціалу регіонів.

5. З метою збільшення ефективності розподілу інвестицій і підвищення віддачі інвестицій Міністерству економічного розвитку і торгівлі України спільно з Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України доцільно:

- на власних інтернет-сторінках поширювати інформацію про інвестиційні можливості регіонів, їх ресурсний і туристично-рекреаційний потенціал, проведення ярмарків інвестиційних пропозицій;
- стимулювати кооперацію між підприємствами суміжних галузей у межах регіону з метою спільної реалізації стратегії залучення інвестицій: підприємств комунальної форми власності – шляхом безпосереднього впливу органів місцевого самоврядування на їх виробничу діяльність, відповідно до ст. 17, 29 та 60 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”, у тому числі створенням сумісних підприємств з виготовлення спеціалізованої продукції та переробки продукції, сприянням перепрофілюванню підприємств на виробництво продукції, що тяжіє до внутрішнього ринку споживання (наприклад, виготовлення продуктів харчування); а підприємств усіх, крім комунальної, форм власності – шляхом створення для них преференційного режиму господарської діяльності через надання можливостей: отримання кредитів за зниженими ставками (внесенням змін і доповнень до ст. 49 Закону України “Про банки і банківську діяльність”), застосування понижуючого коефіцієнта при застосуванні норм амортизації (внесенням доповнень до ст. 145 і 146 Податкового кодексу України), встановлення пільгових ставок місцевих податків і зборів (внесенням змін і доповнень до ст. 11 і 12 Податкового кодексу України).

Висновки. Соціально-економічна нестабільність розвитку країни негативно позначилася на інвестиційній діяльності підприємств у кожному регіоні, зумовила зниження інвестиційної привабливості регіонів та погіршення інвестиційного клімату в них. У підсумку це призводить до нестачі ресурсів для оновлення основних фондів, поповнення оборотних коштів і викликає ефект “замкненого кола інвестування”, коли не привабливі в інвестиційному сенсі регіони не мають можливості залучати інвестиційні

ресурси та залишаються економічно слабо-розвиненими, а відповідно, інвестиційно непривабливими. Зупинка інвестиційних проєктів призводить до зниження темпів розвитку економіки, що разом зі зниженням довіри інвесторів та побоюваннями щодо подальших умов інвестиційної діяльності в Україні призводить до стагнації економіки регіонів. Відповідно, питання відновлення позитивної інвестиційної динаміки в регіонах України на сьогодні постає з усією гостротою.

Список використаної літератури

1. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII (в редакції від 09.11.2013 р. на підставі документу 639-19) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>.
2. Про заходи щодо вдосконалення інвестиційної діяльності в Україні: Указ Президента України № 912/2009 від 10.11.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/912/2009>.
3. Атлас інвестиційної привабливості України та інвестиційні паспорти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrproject.gov.ua/page/atlasinvestitsiinoi-privablivosti-ukraini-ta-investitsiini-pasporti>.
4. Капітальні інвестиції в Україні за січень – грудень 2013 року. Експрес-випуск Державної служби статистики від 24.02.2014 р. № 107/0/03.4вн-14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Капітальні інвестиції в Україні за січень – грудень 2014 року. Експрес-випуск Державної служби статистики від 24.02.2015 р. № 88/0/03.4вн-15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України у 2013 році. Експрес-випуск Державної служби статистики від 14.02.2014 р. № 88/0/03.5вн-14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
7. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України у 2014 році. Експрес-випуск Державної служби статистики від 17.02.2015 р. № 71/0/03.5вн-15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. Державний фонд регіонального розвитку. Стаття 24-1 Бюджетного кодексу України від 08.07.2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 50–51. – Ст. 572. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
9. Дані Державної служби статистики України за 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
10. Економіка регіонів у 2015 році: нові реалії і можливості в умовах започаткованих реформ / за ред. д. е. н., проф. Д. І. Олійник. – Київ: НІСД, 2015. – 92 с.

Стаття надійшла до редакції 08.12.2015.

Бритова А. В. Инвестиционная способность регионов Украины в контексте раскрытия внутреннего потенциала развития

В статье проанализирована динамика инвестиционной деятельности в регионах Украины в 2015 г. Выявлен ряд проблем, которые препятствуют повышению инвестиционной способности регионов. Высказаны предложения для деятельности центральных и местных органов исполнительной власти и органов местного самоуправления относительно стимулирования притока инвестиционных ресурсов и улучшения инвестиционного климата в регионах.

Ключевые слова: инвестиционная политика, инвестиционная способность регионов, внутренний потенциал регионов, региональная политика, социально-экономическое развитие.

Brytova G. The Investment Ability of Ukrainian Regions in the Context of the Disclosure of Internal Potential Development

The dynamics of investment in the regions of Ukraine in 2015 are analyzed in the article.

A number of problems that impede the ability of regions to increase investment are determined.

There is inadequate institutional support investment policy in the regions and at the local level; imperfect instruments disclosure internal potential of regions; decline in investment attraction because of the deterioration of the socio-economic situation and the fall of investment attractiveness of regions of East Ukraine through warfare in their territory; ineffectiveness of certain instruments to finance capital projects; inefficient distribution of investment, low returns on investment. In the article it is made propositions to central and local executive authorities and local governments to stimulate the inflow of investment resources and improving the investment climate in the region: the development of investment strategies for local authorities and their fossil embedded in national investment strategy; the formation of an integrated system of tools disclosing internal potential of the region; suspension drop in capital investment and outflow of foreign direct investment (equity) of the regions of Ukraine; efficiency instruments to finance capital projects; increase efficiency and improve the allocation of investment return on investment.

Key words: Investment policy, the investment ability of the regions, the internal potential of the regions, regional policy, socio-economic development.

ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ

Сьогодні актуальною потребою стає вивчення феномена "довіри" громадян до діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Розглянуто питання формування позитивного іміджу органів державної влади та органів місцевого самоврядування. На засадах аналізу нормативно-правових актів, кращих українських та зарубіжних практик визначено нові підходи та інструменти щодо формування позитивного іміджу органів державної влади та органів місцевого самоврядування як одного з пріоритетних напрямів упровадження нової корпоративної культури й модернізації публічного управління в Україні.

Ключові слова: публічне управління, імідж, корпоративна культура, державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування, адміністративна реформа, органи державної влади, органи місцевого самоврядування.

У період проведення системних реформ у системі публічного управління в Україні проблема довіри населення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, формування їх позитивного іміджу стає однією з найбільш важливих у політичному й соціально-економічному житті українського суспільства. Пояснюється це, насамперед, тим, що державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування в умовах реформування й розвитку всіх сфер у державі стають об'єктом особливої уваги з боку всього суспільства, і рівень довіри населення до них та їх діяльності зумовлює найбільшою мірою соціальну стабільність суспільства та його готовність до серйозних реформ.

Високий рівень довіри населення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування сприяє також стабілізації соціально-політичної ситуації, підвищує рівень взаємодії державних структур і громадянського суспільства, покращує соціальне самопочуття службовців, якість роботи відповідних органів влади.

Одночасно протягом останнього часу в Україні спостерігається з різним ступенем інтенсивності значне зниження рівня довіри населення до представників влади. Цей факт зумовлений зростанням вимог з боку суспільства до ефективності роботи державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, якості послуг, що надаються громадянам, і, головне, до їх морального вигляду (нетерпимістю до аморальних вчинків, до бюрократизму, корупції, відірваності від інтересів громадян тощо).

Це пов'язано, насамперед, з тим, що в сучасному українському суспільстві в умовах докорінних соціальних змін зростає для

населення значущість моральних чинників і одночасно в умовах суспільної нестабільності відкривається більший простір для аморальної поведінки представників влади.

Враховуючи вищевикладене, видається доцільним і навіть необхідним проведення комплексних досліджень з питань формування позитивного іміджу органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також вироблення на цій основі відповідних рекомендацій щодо забезпечення подальшої модернізації системи публічного управління в Україні.

Питанням формування позитивного іміджу органів державної влади та органів місцевого самоврядування останнім часом приділяють значну увагу представники української науки. Так, різні аспекти окресленого питання досліджували В. Авер'янов, В. Андрущенко, Г. Атаманчук, В. Бакуменко, М. Білинська, Т. Василевська, Н. Гончарук, В. Гошовська, Д. Дзвінчук, М. Канавець, В. Князев, Ю. Ковбасюк, В. Мамонova, В. Мартиненко, Н. Нижник, В. Олуйко, Т. Пахомова, Н. Протасова, М. Пухтинський, О. Руденко, С. Серьогін, С. Телешун, В. Тертичка, В. Толкованов, В. Удовиченко, Ю. Шаров та ін. Одночасно сьогодні це питання набуває особливого значення в контексті реалізації адміністративної реформи, що передбачає модернізацію всієї системи публічного управління. Все це зумовлює необхідність проведення додаткових досліджень та пошуку інноваційних інструментів щодо забезпечення формування позитивного іміджу органів державної влади.

Метою статті є визначення актуальних питань формування позитивного іміджу органів державної влади та органів місцевого самоврядування в умовах модернізації публічного управління.

Імідж публічної служби (державної служби та служби в органах місцевого самоврядування) є одним із важливих напрямів комунікативної діяльності держави, однією зі складових системи публічного управління в умовах розвитку інформаційного суспільства. Він має змінюватися відповідно до динаміки та тенденцій суспільного розвитку.

Сучасні вчені та практики [1; 6] надають питанням формування позитивного іміджу пріоритетного значення. У працях, присвячених дослідженню іміджу як глобального соціального явища, можна знайти ряд характеристик, які становлять загальний зміст цього феномена в розумінні різних науковців.

Саме поняття "імідж" походить від латинського "*imago*" що пов'язано з латинським словом "*imitary*", тобто "імітувати", "створювати образ" [4]. При цьому деякі вчені, що спеціалізуються на людських взаєминах ("public relations"), небезпідставно розмежовують поняття "імідж" та "образ", хоча останнє і є дослівним перекладом англійського терміна "*image*" [17]. Так, розглядаючи проблему формування іміджу людини, управлінця, ми скоріше будемо мати на увазі його зовнішній вигляд, манеру триматися та розмовляти тощо. Під образом цієї людини ми розуміємо уявлення, враження про нього, що формується в головах оточення.

Образ – це уявна картинка, що виникає у свідомості людини в результаті безпосереднього чи опосередкованого відображення дійсності. В образі відбито не тільки зовнішні, а й внутрішні характеристики відображених об'єктів, предметів, явищ. При цьому внутрішні характеристики, що безпосередньо не спостерігаються, приписують об'єктам, виходячи з потреб самої людини та зі сформованих стереотипів зв'язків між зовнішнім і внутрішнім. Надалі образ є регулятором поведінки людини. Зрозуміло, що образ та імідж пов'язані між собою, але ці терміни є далеко не тотожними [12].

Досліджуючи природу іміджу, науковці акцентують увагу на його об'єктивній зумовленості, що ґрунтується на певних властивостях масової свідомості, а саме впливі на неї соціальних стереотипів [3]. Стереотипи виявляються у вигляді стійких, емоційно забарвлених, спрощених моделей об'єктивної реальності, певних оцінок, суджень, що набувають форми понять і здатні викликати в людей почуття симпатії або антипатії, які асоціюються з набутих ними досвідом. Вони мають важливе значення для оцінювання людиною суспільних явищ і процесів, сприяючи "скороченню" процесу їх сприйняття та розуміння, швидкому прийняттю відповідних рішень. Водночас, спрощуючи процес соціального сприйняття, стереотипи часто призводять до формування примітивної поверхової свідомості, що виявляється в упе-

редженості, неадекватності сприйняття подій, явищ, людей і ставлення до них.

У науковій літературі ми можемо дати таке тлумачення поняття "імідж" як цілеспрямований сформований образ певної особи, явища чи предмета, що підкреслює певні ціннісні характеристики й покликаний справити емоційно-психологічний вплив на когось з метою популяризації, пропаганди, реклами тощо [10]. Він є наочним уявленням про людину, товар чи інститут, що цілеспрямовано формується в масовій свідомості.

У найбільш загальному вигляді можна дати визначення іміджу як зовнішньої форми будь-якого об'єкта чи явища (товару, інституту, людини тощо) або уявлення про них, яке цілеспрямовано, свідомо формується в масовій свідомості за допомогою певних методів (реклами, пропаганди тощо). Імідж є цілісним уявним зібранням, що складається з багатьох елементів, одним з яких є професіоналізм державних службовців.

Разом з тим, професіоналізм – це, перш за все, здатність державного службовця визначити з урахуванням умов і реальних можливостей найбільш ефективні шляхи та способи реалізації поставлених перед ними завдань у межах нормативно визначених повноважень [8].

Оскільки функціональні обов'язки посадових службовців мають певну фахову спрямованість, то державний службовець повинен мати вищу освіту за спеціальністю, яка відповідає вимогам професійно-кваліфікаційної характеристики. Професіоналізм службовців покликаний забезпечити якісне виконання посадових обов'язків, стабільність публічної служби, постійну готовність до підготовки та реалізації рішень із складних завдань, можливість підвищення своєї кваліфікації тощо.

До професійних якостей службовців варто зарахувати також організацію руху інформації не лише відповідно до загальнодержавних інтересів, а й у певному правовому полі [9].

Ось чому професійним обов'язком службовців є вміння відбирати, обробляти, аналізувати інформацію, захищаючи права та гідність людини й пускати в обіг лише таку, без якої не можна розв'язати завдання саме в інтересах людини та держави.

Реалізація принципу професіоналізму потребує, насамперед, постійного професійного розвитку персоналу державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, що має забезпечуватися активним функціонуванням, високим ступенем організації й науково-методичного керівництва системою підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації службовців.

Навчання можна розглядати як довгостроковий процес, складний за змістом, динамічний залежно від соціально-економічного стану держави, що має здійснюватися диференційовано з огляду на професійні

обов'язки та повноваження державних службовців відповідно до цілей і завдань органів державної влади та місцевого самоврядування [13]. У зв'язку із цим варто ставити питання про перехід від інформаційного до моделювального навчання, адже для сучасного службовця важливі не просто самі по собі знання, а здатність ефективно діяти в різних реальних ситуаціях.

Проведення реформ в Україні закладає підвалини для оновлення комплексу професійно-кваліфікаційних характеристик посад державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування як однієї зі складових розробки сучасних вимог до управлінських кадрів, формування критеріїв і методів оцінювання при їх доборі, просуванні по службі та атестації, для визначення змісту навчання державних службовців, для вдосконалення механізмів курсних і атестаційних заходів [14].

Однією зі складових формування позитивного іміджу державних органів та органів місцевого самоврядування варто вважати самоосвіту державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування. Практику самоосвіти слід розвивати, оскільки сьогодні в публічній службі запроваджують характерний для європейських країн принцип безперервного навчання впродовж усього професійного життя.

Наш власний досвід практичної роботи свідчить, що підвищенню рівня професійної компетентності службовців з питань розвитку корпоративної культури має сприяти спеціальна навчальна програма із цього питання [5]. Вона має бути спрямована на засвоєння основних гуманітарних технологій, що забезпечують формування корпоративної культури. Актуальність навчальної програми зумовлена сучасними підходами до державного управління, відповідно до яких у центральному місці роботи керівника – питання управління людськими ресурсами.

Таким чином, у поєднанні з іншими програмами цей навчальний модуль має забезпечити гуманістичний підхід у роботі керівника органу державної влади, працівників служби персоналу, інших структурних підрозділів, які за змістом своєї професійної діяльності повинні взаємодіяти з іншими людьми.

Метою згаданого навчального модуля (навчальної програми) є формування, систематизація й закріплення в службовців комплексу знань з теоретичних основ корпоративної культури та набуття практичних навичок, необхідних для засвоєння ціннісного аспекту корпоративної культури в межах їх професійної діяльності.

Ми можемо також визначити такі завдання згаданої навчальної програми: засвоєння концепції корпоративної культури; засвоєння технологій формування корпоративної філософії; підготовка до проектування та реалізації технологій формування кор-

поративної культури; підготовка до проектування й реалізації технологій формування культури міжособистісних відносин; підготовка до проектування та реалізації технологій формування культури трудової поведінки державних службовців; освоєння технологій корпоративного навчання й розвитку персоналу органів державної влади тощо.

Одночасно варто виділити такі важливі фактори, що впливають на формування іміджу органів державної влади та органів місцевого самоврядування: забезпечення результативності діяльності влади в інтересах суспільства; прозорість дій і відкритість влади до діалогу з громадянами; підконтрольність діяльності державних службовців та її висвітлення в ЗМІ; ефективна кадрова політика в органах державної влади як складова механізму формування іміджу; висока якість послуг, що надаються громадянам тощо.

Найчастіше фахівці з державного управління наголошують на певних професійних та особистих рисах, які мають бути притаманними державним службовцям і становити основу їх особистого іміджу, а саме: гуманізм, гуманітарна освіченість, компетентність, динамізм, активність, працелюбність, послідовність, швидка реакція на ситуацію, моральна надійність, дотримання етикету, дисциплінованість, уміння впливати на людей справою, словом і зовнішньою естетичною привабливістю [2].

Позитивних характеристик іміджу органів державної влади та органів місцевого самоврядування може надати їх "презентація" суспільству як компетентних структур, укомплектованих професіоналами, людьми знаючими, "інноваційно" мислячими, а також такими, що мають досвід практичної ефективної діяльності у сферах, пов'язаних або близьких до того чи іншого органу влади.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування мають бути представлені суспільству як органи відкриті, прозорі, доступні для діалогу, дискусій, пропозицій, співпраці. Їх діяльність повинна мати публічний характер через підзвітність перед населенням, інформування про плани, перспективи діяльності, прийняття рішень, їх мотиваційні підстави, шляхи й засоби досягнення поставлених цілей [11].

Новий імідж повинен бути чітко структурованим, керованим, розробляється та реалізовується за відповідною схемою залежно від обставин. Важливою складовою ефективного іміджу органів державної влади та органів місцевого самоврядування є рівень довіри до них з боку громадськості, харизматичність керівників органів влади, здатність нести відповідальність за прийняті рішення, внутрішня й зовнішня складові процесу позиціонування органів влади, здатність до презентації своєї діяльності, особистіс-

ний фактор, розвинені комунікативні здібності тощо.

Таким чином, ми можемо констатувати, що сучасний стан іміджу органів державної влади та органів місцевого самоврядування потребує змін і впровадження інноваційних стратегій його покращення на загальнодержавному рівні. Особливістю іміджу державних службовців є те, що він нерозривно пов'язаний із цілим комплексом, що має назву "імідж влади".

Формування нового іміджу службовців має також здійснюватися на основі принципу покращення особистих моральних якостей та професійних рис, важливих у діловому світі. Основоположними чинниками формування позитивного іміджу органів державної влади має стати професіоналізм її представників і модель двосторонньої комунікації між владою та народом на основі чесності й відкритості.

Проблема позитивного іміджу органів влади особливо гостро постає в переломні моменти розвитку суспільства, коли зростає тиск зовнішніх обставин, а внутрішні незгоди розхитують самі основи державної влади та всієї системи управління. У зв'язку із цим ми можемо визначити такі напрями покращення іміджу органів державної влади та органів місцевого самоврядування:

1. Визначення основних потреб громадян, а в разі необхідності – потреби окремих соціальних груп, і на цій основі – побудова основних засад (принципів) оновленого іміджу органів влади.
2. Доповнення цих принципів необхідними характеристиками з урахуванням потреб масової суспільної свідомості в бажаному образі та можливостей органу державної влади їх демонструвати.
3. Перекладення основних характеристик іміджу на різні канали комунікацій органів державної влади в зрозумілих, доступних для масової аудиторії формах.

Одночасно варто наголосити, що процес формування позитивного іміджу органів державної влади та (або) окремих службовців повинен здійснюватися поступово, цілеспрямовано й постійно.

Імідж органів державної влади передбачає також соціальне конструювання, що базується на професійних і моральних якостях усіх службовців. Він має три основні комунікативні функції: полегшити аудиторії сприйняття інформації про державну службу; забезпечити режим найбільшого сприяння при сприйнятті особистості державного службовця; підготувати ґрунт для формування установок щодо позитивного ставлення до окремого службовця та системи державного управління загалом.

Формування позитивного іміджу органу державної влади та органів місцевого самоврядування можна розглядати з урахуванням двох паралельних процесів: стихійного виникнення в суспільній свідомості образу

влади та цілеспрямованого його формування з урахуванням потреб і запитів об'єкта вказаного процесу.

Якщо не працювати цілеспрямовано над створенням позитивного іміджу, образ, сформований в уяві громадян, може виявитись таким, що не відповідає реальному стану справ та має небажані відхилення від реальності. Все це може позначитись на ставленні громадян до влади, поглиблювати існуючі суперечності та викликати недовіру до органів державної влади й органів місцевого самоврядування.

Відповідно до основних завдань реалізації Стратегії державної кадрової політики, затвердженої Указом Президента України від 01.02.2012 р. [16], передбачено формування здійснення заходів, спрямованих на розвиток корпоративної культури та формування позитивного іміджу органів державної влади. У зв'язку із цим та з метою виконання п. 16 і 19 Плану заходів щодо реалізації у 2013 р. положень Стратегії державної кадрової політики на 2012–2020 рр., затвердженого Указом Президента України від 23.04.2013 р. № 229 [15], Національним агентством України з питань державної служби в грудні 2013 р. було затверджено Методичні рекомендації щодо формування корпоративної культури у державних органах, органах влади Автономної Республіки Крим та їх апараті.

Наступним етапом упровадження корпоративної культури має стати реалізація стандартів корпоративної культури в публічному управлінні. На нашу думку, поставленому завданню має сприяти розробка кодексу корпоративної культури в органах державної влади та органах місцевого самоврядування. Він має бути спрямований на зміцнення й розвиток корпоративної культури відповідних органів влади, підвищення їх позитивного іміджу на українському та світовому рівні, підвищення рівня мотивації співробітників для забезпечення свідомої підтримки й реалізації ними стратегічних завдань, визначених Президентом України, Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України.

Висновки. Сьогодні стає все більш зрозумілим те, що встановлення довіри між громадянами та органами державної влади й органами місцевого самоврядування, а також консолідація на цій основі суспільства є однією з найбільш актуальних проблем у сфері публічного управління, а відтак, і в процесі покращення іміджу відповідних органів влади. Формування позитивного іміджу органів влади має бути спрямованим на подолання недовіри громадськості до діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також сприяти модернізації системи публічного управління загалом.

Імідж органів державної влади та органів місцевого самоврядування передбачає

також соціальне конструювання, що базується на професійних і моральних якостях усіх службовців. Він має три основні комунікативні функції: полегшити аудиторії сприйняття інформації про державну службу; забезпечити режим найбільшого сприяння при сприйнятті особистості державного службовця; підготувати ґрунт для формування установок щодо позитивного ставлення до окремого службовця та системи публічного управління загалом.

Слід наголосити, що діяльність з формування позитивного іміджу органів державної влади та органів місцевого самоврядування повинна мати системний, плановий, організаційно й фінансово обґрунтований характер. У зв'язку із цим ми можемо рекомендувати такі основні напрями та заходи інформаційної й іміджевої політики органів державної влади та органів місцевого самоврядування:

- наукове забезпечення й супровід розробки та реалізації програми іміджевої політики; розробка й реалізація програми моніторингу іміджу органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- кадрове забезпечення діяльності щодо формування позитивного іміджу, у тому числі підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації кадрів для сфери суспільних комунікацій; підвищення професійного рівня фахівців, що працюють над вирішенням проблем формування іміджу;
- підготовка нормативних правових актів з формування позитивного іміджу органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- систематичне, планомірне інформування громадськості з актуальних питань діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- розвиток і підтримка електронних засобів масової інформації й масових комунікацій, які інформують про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- активізація й систематизація діяльності прес-служби, власних засобів масової інформації (офіційний веб-сайт, друковані видання тощо) органу влади, його структурних підрозділів та територіальних органів;
- проведення комунікативних заходів з питань реалізації державної політики у відповідній сфері із залученням громадськості;
- проведення загальнодержавних та регіональних конкурсів з питань якості роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування тощо.

Список використаної літератури

1. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления : курс лекций / Г. В. Атаманчук. – Москва : Юрид. лит., 1997. – 400 с.

2. Бабич О. Основні засади створення корпоративної культури як інструменту управління / О. Бабич // Вісн. УАДУ. – 2003. – № 2. – С. 449–456.
3. Василевська Т. Е. Моральні аспекти діяльності державного службовця у контексті становлення громадянського суспільства / Т. Е. Василевська // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні. – Київ, 2001. – Т. 2. – С. 413–415.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [упоряд. В. Бусел]. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2003. – 1440 с.
5. Впровадження стандартів публічної етики на місцевому і регіональному рівнях: українська практика та європейський досвід / В. В. Толкованов, Н. В. Щербак, Т. В. Василевська, В. П. Удовиченко ; під ред. В. В. Толкованова, Н. В. Щербак. – Київ : Центр досліджень питань місц. і регіонал. розвитку та сприяння адмін. реформі, 2008. – 212 с.
6. Гурне Б. Державне управління / Б. Гурне ; пер. з фр. В. Шовкуна. – Київ : Основи, 1993. – 165 с.
7. Державне управління : словник-довідник / уклад. В. Бакуменко. – Київ : УАДУ, 2002. – 228 с.
8. Державне управління : курс лекцій / за заг. ред. Д. І. Дзвінчука. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. – 616 с.
9. Дзвінчук Д. І. Психологічні основи ефективного управління : навч. посіб. / Д. І. Дзвінчук. – Київ : НІЧЛАВА, 2000. – 280 с.
10. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – Київ : НАДУ, 2010. – 820 с.
11. Козловський В. О. Морально-психологічний стан управлінців як критерій ефективності управління / В. О. Козловський // Вісн. УАДУ. – 2001. – № 3. – С. 64–70.
12. Коллін П. Г. Англо-український словник політичних термінів / П. Г. Коллін ; пер. з англ. М. Ю. Довгопола. – Харьков : Каравела, 2002. – 344 с.
13. Морально-етичні засади розвитку державної служби України: європейський та вітчизняний досвід : монографія / за заг. ред. С.М. Серьогіна. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2007. – 289 с.
14. Нинюк М. Морально-етичні проблеми впровадження адміністративної реформи / М. Нинюк // 36. наук. праць УАДУ. – Київ : Вид-во УАДУ, 1999. – Вип. 2. – Част. 1. – С. 195–200.
15. Про План заходів щодо реалізації у 2013 році положень Стратегії державної кадрової політики на 2012–2020 роки : Указ Президента України від 23.04.2013 р. № 229; за станом на 27.04.2013 р. [Електронний ресурс] // Офіц. сайт Верх.

- Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/229/2013>.
16. Про Стратегію державної кадрової політики на 2012–2020 роки : Указ Президента України від 01.02.2012 р. № 45 : за станом на 13.02.2012 р. [Електронний ресурс] // Офіц. сайт Верх. Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/45/2012>.
17. Словник іншомовних слів [Електронний ресурс] / за ред. О.С. Мельничука. – Київ, 1974. – Режим доступу: <http://www.rozum.org.ua>.
18. Boussaguet L. Dictionnaire des politiques publiques / L. Boussaguet, S. Jacquot, P. Ravinet. – Paris : Sciences Po, 2004. – 475 p.

Стаття надійшла до редакції 08.12.2015.

Щербак Н. В. Формирование позитивного имиджа органов государственной власти и органов местного самоуправления в условиях модернизации публичного управления в Украине

Сегодня актуальной необходимостью становится изучение феномена "доверия" граждан к деятельности органов государственной власти и органов местного самоуправления. В связи с этим в статье рассматриваются вопросы формирования позитивного имиджа органов государственной власти и органов местного самоуправления. На основе анализа нормативно-правовых актов, лучших отечественных и зарубежных практик определяются новые подходы и инструменты формирования позитивного имиджа органов государственной власти и органов местного самоуправления как одного из приоритетных направлений внедрения новой корпоративной культуры и модернизации публичного управления в Украине.

Ключевые слова: публичное управление, имидж, корпоративная культура, государственные служащие, должностные лица местного самоуправления, административная реформа, органы государственной власти, органы местного самоуправления.

Shcherbak N. Formation of a Positive Image of Public Authorities and Local Governments in the Modernization of Public Administration in Ukraine

Nowadays the actual necessity has become the study of the phenomena of "public trust" to the activities of the State bodies and LSG bodies. In this regard, this article is pointed out at the issues of the creation of the positive image of the State bodies and LSG bodies. By the analysis of the normative and the legislative acts, the best national and international practices, the new approaches and the tools on the formation of the positive image of the State bodies and LSG bodies as a prior direction of the implementation of the new corporate culture and public administration modernisation in Ukraine are defined.

In this regard, we can recommend the following major directions and measures of information and image policy of state and local self-government:

- *scientific support and maintenance and the monitoring of development and implementation of the program monitoring image of state and local governments;*
- *staffing activities to create a positive image, including training, retraining and qualification increasing sub-frames for public communication sphere; improvement of occupational-level professionals working on solving the problems of image formation;*
- *preparation of regulatory legal acts of a positive image of state and local governments;*
- *regular, systematic public information on topical issues of performance-UAH Duration, rights of state and op-local governments;;*
- *the development and maintenance of electronic policies mass media and commune-gasification, which inform about the activities of op-haniv public authorities and seat-government bodies;*
- *intensification and systematization of the press service, own media (official website, print publications-finance, etc.) government, its departments and territorial organs;*
- *communication of measures pi-tai of state policy in the field of responsible Vienna with public participation;*
- *conducting national and reggae-tional competition on quality for jobs of state and local governments and others.*

Key words: public administration, image, corporate culture, civil servants, LSG officials, administrative reform, State bodies, LSG bodies.

НАУКОВІ ЗАХОДИ

ІІІ МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ "ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНИХ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА МЕНЕДЖМЕНТУ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА"

20 листопада 2015 р. в Інституті управління Класичного приватного університету відбулась традиційна міжнародна науково-практична конференція "Формування ефективних механізмів державного управління та менеджменту: теорія і практика".

Метою проведення конференції стало обговорення актуальних теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з формуванням ефективних механізмів державного управління та менеджменту, і розробка пропозицій щодо впровадження новітнього вітчизняного та зарубіжного досвіду в діяльності підприємств, установ, органів державної влади й місцевого самоврядування.

На конференцію подали тези 200 учасників (у т.ч.: 44 доктори наук, 36 кандидатів наук; 14 представників інших держав (Казахстан, Польща)). Географія учасників конференції цього року охоплює 11 міст України: Запоріжжя, Дніпропетровськ, Івано-Франківськ, Київ, Кривий Ріг, Львів, Луцьк, Одеса, Полтава, Харків, Черкаси. Учасники конференції є представниками 26 вищих навчальних закладів.

На пленарному засіданні конференції виступили:

Свіркін Дмитро Олександрович, перший заступник голови Запорізької міської ради;

Монаєнко Антон Олексійович, проректор з наукової роботи Класичного приватного університету, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Мерзляк Анжела Віталіївна, доктор наук з державного управління, професор, проректор з науково-педагогічної роботи – директор Інституту управління Класичного приватного університету (*Особливості та напрями реалізації механізмів децентралізації в Україні*);

Крюков Олексій Ігорович, доктор наук з державного управління, професор кафедри політології та філософії Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (*Формування інформаційного простору держави як чинник побудови інформаційного суспільства*);

Гудзь Петро Васильович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Запорізького національного технічного університету (*Побудова графічної моделі регіонального менеджменту на основі системного підходу засобами програми Allfusion Process Modeller*);

Соловйов Володимир Миколайович, доктор фізико-математичних наук, професор, завідувач кафедри економічної кібернетики Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького (*Сучасні парадигми управління складними системами*);

Бабміндра Дмитро Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної економіки та економічної теорії Запорізького національного університету (*Децентралізація владних повноважень та формування ринку земель в Україні*);

Дегтяр Олег Андрійович, доктор наук з державного управління, доцент кафедри менеджменту та адміністрування Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова (*Проблеми інформаційного забезпечення державного регулювання розвитку соціальної сфери*);

Пурський Олег Іванович, доктор фізико-математичних наук, професор кафедри економічної кібернетики Київського національного торговельно-економічного університету (*Соціально-економічний моніторинг як складова частина інформаційного забезпечення процесу регіонального управління*)

На конференції відбулось обговорення за такими тематичними напрямками:

- Проблеми та перспективи формування механізмів державного управління соціально-економічним розвитком.
- Стратегія розвитку місцевого самоврядування в Україні на сучасному етапі.
- Менеджмент у системі інтеграційних процесів в економіці.
- Управлінські аспекти сучасного підприємництва.
- Інформаційні системи і технології в управлінні

Організаційний комітет конференції сподівається, що науковий захід сприятиме становленню наукових, ділових та особистих контактів між управлінцями України й інших держав та дякує учасникам конференції за плідну співпрацю!

ДО УВАГИ АВТОРІВ

**Вимоги до авторських оригіналів статей,
поданих до збірника наукових праць
"Право та державне управління"**

(фахове видання з юридичних наук та державного управління,
Постанова Президії ВАК України від 23.02.2011 р. № 1-05/2)

1. До друку приймаються неопубліковані раніше роботи, **написані українською мовою**, обсяг – 0,5–1 авт. арк.

2. Рукопис статті має містити такі необхідні елементи (бажано виділені **напівжирним шрифтом**):

Тематична рубрика.

УДК.

Назва статті українською, російською та англійською мовами.

Прізвище та ініціали автора (авторів) українською, російською та англійською мовами.

Анотація українською (600 символів), російською (600 символів) та англійською (2000 символів) мовами.

Ключові слова українською, російською та англійською мовами (3–10 слів).

I. Вступ (постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття).

II. Постановка завдання (формулювання цілей статті).

III. Результати (виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів).

IV. Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому науковому напрямі.

Список використаної літератури за алфавітом (оформляти слід згідно з вимогами стандарту з бібліографічного опису).

Підпис автора і дата.

3. Технічні вимоги до оформлення статей

Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх боків – 20 мм. Шрифт – Times New Roman 14 з інтервалом 1,5. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною і застосовуватися у статті лише тоді, коли це значно покращує її зміст порівняно з текстовою формою викладу. Посилання на літературу подавати безпосередньо в тексті у квадратних дужках, зазначаючи порядковий номер джерела, під яким воно внесено до списку літератури, та через кому конкретну сторінку.

4. Якщо рукопис статті підготовлено у співавторстві, то на окремому аркуші слід чітко визначити особистий внесок кожного автора у створення рукопису та посвідчити це своїми підписами.

5. Паперовий варіант, підписаний автором, ідентичний набраному в електронному варіанті, завірена **рецензія** доктора наук відповідного профілю (крім випадків, коли автор сам має науковий ступінь доктора наук), **довідка** про автора на окремому аркуші (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відповідно до паспортних даних, адреса, телефони з кодом міста, e-mail, науковий ступінь, вчене звання, посада, установа), копія документа про **сплату** (25 гривень за сторінку) передаються відповідальному редакторові або надсилаються за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б, КПУ, редакція журналу "Держава та регіони".

6. Гроші треба перераховувати за реквізитами:

КПУ / АТ "УкрСиббанк"

р/р 26001504757200 / ОКПО 19278502 / МФО 351005

За друк статті у збірнику наукових праць "Право та державне управління".